

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Obor: Právo

Juristické kategorie v díle Franze Kafky

Vypracoval: **Jan Dvořák**

Vedoucí diplomové práce: **Doc. PhDr. Milan Sláma**

P r o h l á š e n í

Prohlašuji, že diplomovou práci na téma
„Juristické kategorie v díle Franze Kafky“

jsem vypracoval samostatně.

Použitou literaturu a podkladové materiály
uvádím v příloženém seznamu literatury.

V Praze dne 20.ledna 2006

Jan Dvořák

OBSAH

ÚVOD

POJEM „JURISTICKÉ KATEGORIE“

FRANZ KAFKA JAKO PRÁVNÍK

Část I. PROCES

I. PROCES JOSEFA K.

- I.1. Trestní povaha procesu
- I.2. Vztah obžalovaného a jeho procesu
- I.3. Absence minulosti
- I.4. Proces jako nositel chaosu

II. SOUDNICTVÍ

- II.1. Vymezení pojmu
- II.2. Soudnictví jako organizace
- II.3. Soudy
- II.4. Soudci a soudní úředníci, pomocníci, pozorovatelé
- II.5. Vyšetřování, jednání, výslechy
- II.6. Soudní knihy a protokoly
- II.7. Soudní kanceláře

III. STRANY

IV. OBŽALOBA

V. OBHAJOBA

- V.1. Obhajoba vykonávaná advokátem
  - V.1.1. Soudní organizace vs. obhajoba
  - V.1.2. Hierarchie advokátů
  - V.1.3. Vztah advokáta a obžalovaného
- V.2. Osobní obhajoba

VI. ROZSUDEK

VII. ZÁKON

VIII. VINA

IX. TREST

Část II. ZÁMEK

I. OBECNÉ TEZE A POZNÁMKY

II. ÚŘAD

- II.1. Zámek jako metafora úřadu
- II.2. Všudypřítomnost a jednolitost úředního aparátu, byrokracie
- II.3. Nedostupnost a skrytost úřadu, relativita všeho úředního
- II.4. Úřad jako živoucí organismus, duše úřadu
- II.5. Úřední a neúřední
- II.6. Styk s úřadem
- II.7. Pokus o mimoúřední průnik
- II.8. Metafora úřední chyby jako určovatele lidského osudu
- II.9. Boj s úřadem a jeho možné následky
- II.10. Úřední rozhodnutí

III. ÚŘEDNÍCI

- III.1. Cesta osoby k úřednímu místu a její postavení v úřední hierarchii
- III.2. Charakteristické vlastnosti úředníka a charakteristické úřední vlastnosti
- III.3. Popis pomocných osob (kleru)

ZÁVĚR

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ÚVOD

Má diplomová práce si neklade za cíl potvrzení či vyvrácení hypotézy, která je postavena jako výchozí. Není ani mojí ambicí vyložit dokonale celé Kafkovo dílo, neboť toto považuji za nemožné vzhledem ke skutečnosti, že mé vzdělání je omezeno pouze na oblast práva a právní vědy. Z jiného úhlu pohledu (literárního, náboženského, psychologického apod.) nemohu k dílu přistupovat.

Základním úskalím této práce je skutečnost, že se musím naprosto oprostít od interpretací, které jsem již četl v minulosti. Některé z nich byly více, jiné méně přesvědčivé. Jistá však zůstává jejich naprostá odlišnost. Čtenář i osoba, která se chce tématu věnovat v interpretační rovině, je četbou nejrůznějších výkladů redukován na subjekt, kterému byl předložen určitý text a k tomuto textu byl dodán manuál pro práci s ním. Mým cílem je proto „zapomenout“ na všechny tyto interpretace a přistoupit ke Kafkovu dílu způsobem, kdy jediným autentickým pramenem je jeho text a jediným vykladačem má osoba. Základním klíčem zpracování je snaha nalézt v díle co nejvíce motivů, míst a myšlenek, které jakýmkoliv způsobem souvisejí s tím, co označuji v názvu této práce jako „iuristické kategorie“. Rozumím jimi vše, co mne jako osobu s právním vzděláním zaujme v tom smyslu, že nalézám souvislost s právem jako oborem, který jsem minulých pět let studoval na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, doplněným o poznatky z praxe. Tímto jsou pochopitelně dány limity autora této práce i práce samotné. Velmi dobře si uvědomuji existenci interpretační kafkologické tradice trvající desítky let a rozhodně neaspiruji na cíl přijít s něčím novým a zcela převratným. Pouze si stejně jasně uvědomuji dvě základní skutečnosti. Kafkovy texty nelze interpretovat naprosto jednoznačným, všeobecně přijímaným způsobem. Byly napsány desítky nejrůznějších výkladů v neuvěřitelném tématickém rozptylu, ale žádná z nich nebyla přijata jako nejpravděpodobnější či univerzální. Chci-li se nyní zabývat Kafkovými texty, mohu se přirozeně přiklonit k několika nebo více interpretacím a eklektickým způsobem z nich složit svoji práci. Nebo se mohu zabývat pouze autentickým zněním Kafkových textů a přistupovat k nim se zcela jasně vymezeným cílem, nalézat právní motivy. Není vyloučeno, že rozšířením mého vzdělání a narůstajícími životními a profesními zkušenostmi se mé nalézání přikloní k některé již podané interpretaci, kterou shledám jako nejvíce autentickou. Obdobně ani nelze vyloučit, že si zachovám zcela osobitý pohled, nenarušený názory jiných.

Pokusím se uvést na příkladě výchozí pracovní metodu této práce. Interpretovat román *Proces* je možné desítkami různých způsobů. Namátkou mohu zmínit kabalistické pojetí¹, srovnání *Procesu* se Švihovou aférou² či *Proces* jako román, v němž se Kafka snaží vyrovnat se svým židovstvím³. Všechny interpretace přistupují k textu románu a hledají v něm souvislosti s Kafkovým životem a jeho dobou. Vykládají jej s použitím množství informací, které byly za roky zkoumání o Kafkovi nashromážděny. Jedná se o vnější informace, které nejsou obsaženy v samotném zkoumaném textu díla, ale pochopitelně je Kafka mohl do svých děl promítnout a

¹ Grönzinger, Karl Erich: *Kafka a kabala*, Rybka, Praha 1998

² Nuska, Bohumil, Pernes, Jiří: *Kafkův Proces a Švihova aféra*, Barrister-Principal, Brno 2000

³ Robert, Marthe: *Sám jako Franz Kafka*, Nakladatelství Franze Kafky, Praha 2001

často tak činil. Mým cílem není přistoupit k textu románu tímto způsobem, ale způsobem přesně opačným. Vše, čím se chci zabývat, je obsaženo v samotném textu románu. Veškeré informace, které pocházejí z „vnějšku“, se snažím nepoužívat. Na jedné straně stojí autentický text Kafkových děl a na druhé má osoba, která se snaží text číst a nalézat v něm právní motivy. Jedinými informacemi, které si záměrně přináším do textu z vnějšího světa, jsou podmínky týkající se mé osoby jako osoby vykladače, v kontextu této práce především mé právní vzdělání a „schopnost“ vybírat z textu interpretovaného díla pasáže, mající přímý vztah k právu a právní vědě. Prohledání celého Kafkova díla, shromáždění právních motivů a popis jejich struktury a vzájemných vztahů má být cílem této práce.

Cíli této práce odpovídá i její struktura. Podrobným rozбором Kafkových textů jsem našel několik stěžejních okruhů, kterých se tyto texty v rovině, v níž je vykládám, týkají. Základní okruhy odpovídají dvěma rozsahem největším Kafkovým románům a jsou základním členěním této práce. Je ponechán i jejich název pro název dvou velkých kapitol: Proces a Zámek. Většina drobnějších prací je zpracována v citacích přímo do textu velkých kapitol.

Pracovní metoda může být popsána následovně: v Kafkových textech byla vyhledána klíčová slova a témata, vztahující se nějakým způsobem k právu a právní vědě v nejširším významu slova. Podle témat byla vytvořena struktura práce a následně byla všechna vybraná místa přiřazena k některému z témat. Každé téma obsahuje základní text, který je bohatě doplňován podrobnými citacemi, jejichž účelem není navýšení rozsahu práce, ale zachování co největší autenticity výkladu. Účelem citací je nevkládat do základního textu pokud možno žádné myšlenky z „vnějšku“, ale držet se striktně obsahu zkoumaného textu.

Základním zkoumaným textem je Kafkovo dílo v celé šíři jeho rozsahu. Tomu odpovídá i seznam citované literatury uváděné v závěru práce. Je velmi stručný, což jistě není u práce tohoto charakteru a rozsahu obvyklé. Nicméně jak bylo osvětleno výše, jedná se o záměr. Pochopitelně jsem obeznámen s podstatnou částí kafkologické literatury, a právě toto obeznámení mne vedlo k přesvědčení, že nechci-li se stát pouhý „vykradačem“ cizích myšlenek a pouze je uspořádat do nového textu, který tím však autenticitu získat nemůže, budu se muset držet pouze originálních Kafkových textů. I za cenu nereprezentativního seznamu citované literatury.

Mým záměrem bylo vypracování této práce jako přípravy k obsáhlé interpretaci Kafkova díla z pohledu právního, kdy již nebude muset být zpracováván znovu celý text Kafkových děl, ale bude možné použít tuto práci jako výchozí materiál a přistoupit k ní obvyklým interpretačním způsobem, tedy konfrontovat ji s množstvím vnějších známých informací a již vypracovaných výkladů.

Kafkovy texty zpracovávám v podobě, v jaké se nacházejí v českém překladu v nové kritické edici vydané Nakladatelstvím Franze Kafky, z převážné většiny v překladech Josefa Čermáka. Jsou-li citována místa z fragmentů a škrťů, obsažených v kritickém vydání, jsou v poznámce pod čarou označena „škrť“, „fragment“. Vzhledem k velkému množství citací a odkazů na texty Proces a Zámek, jsou v poznámkách pod čarou označeny pouze „P“, a „Z“. Při hledání právních motivů v Kafkově díle jsem nevynechal žádný z dosud knižně vydaných

Kafkových textů. V seznamu literatury uvádím pouze díla a texty, v nichž byly nějaké motivy nalezeny a z nichž je výslovně citováno.

POJEM „JURISTICKÉ KATEGORIE“

Předmětem této práce je nalézání a pojetí juristických kategorií v díle Franze Kafky. Před samotným výkladem je však třeba vymezit, co se těmito „juristickými kategoriemi“ rozumí. Přídavné jméno „juristický“ je odvozeno z latinského „iura“, překládaného jako „právo“ nebo „soud“. Význam obou překladů se do značné míry prolíná v historických souvislostech. V této práci rozumím „juristickým“ vše, co se nějakým způsobem vztahuje k „právu“ či „soudu“, a to v nejširším významu obou těchto slov, tedy i tam, kde souvislost zůstává prvnímu pohledu skryta. „Kategorií“ se rozumí jednotlivá podskupina pojmů, které lze zahrnout do širokého významu slov „právo“ a „soud“, například „soudnictví“, „soud“, „zákon“, „vina“, „spravedlnost“, „trest“ atd.

Pod pojem „juristické kategorie“ v této práci zahrnuji i tematizaci úřadu, úředních osob a byrokracie v Zámku a některých dalších textech⁴. Úřad nestojí v Kafkově díle odděleně, jeho význam se prolíná v mnoha rovinách s významem „zákona“ a „soudu“⁵. Roli, kterou v Procesu hraje soud, v Zámku zastává „zámecký úřad“. Jeví-li se právníkovi Proces jako pojednání o trestním procesu, pak Zámek je pojednáním o správním procesu a „úřadu“ ve smyslu správního orgánu, instituce. Mimoto i celá organizace „zámeckého úřadu“ je založena pořadem práva, i v jejím pozadí stojí právní předpisy jako organizační akty.⁶ V Procesu „bojuje“ Josef K. s neznámou soudní organizací, nedostupnými soudy a jejich zkorumpovanými sluhy. V Zámku se K. snaží dosáhnout uznání svého postavení ze strany „zámeckého úřadu“ průnikem skrze složitou organizaci nižších úřadů a jejich úředníků.

Následující text je rozdělen na dvě velké kapitoly s názvy Proces a Zámek. Shoda s názvy dvou největších Kafkových románů je zřejmá a není náhodná. Každý z nich se týká tématicky jednoho celku, jeden trestního procesu a druhý správního řízení a byrokracie⁷. Každá ze dvou základních kapitol je členěna na podkapitoly, jejichž název odpovídá dílčím právním tématům, která byla v daném románu nalezena. Některá témata se objevují v obou románech, zařazení do příslušné kapitoly je však provedeno v té části práce (Proces nebo Zámek), k níž panuje nápadně užší vztah. Není-li takový vztah dán, je téma zpracováno v samostatné části, např. kapitoly Hierarchie či Labyrinty.

⁴ Řada povídek, např. Císařské poselství, Při stavbě čínské zdi apod.

⁵ Např. v Procesu používá slovo pojem „úřad“ jako synonymum k pojmu „soud“ P 12, 79 atd.

⁶ Dále v práci v části „Zámek“ je „byrokratické jako založené pořadem práva“ podrobně zdůvodněno.

⁷ K významu slova byrokracie pro tuto práci je nutné uvést, že je lze vnímat ve smyslu doslovném: vlády úřadu, i ve smyslu pejorativním „nadvlády úřadu“.

FRANZ KAFKA JAKO PRÁVNÍK

Mnoho interpretátorů Kafkových textů vykládá jeho texty jako odraz autorova života a sociálního kontextu jeho doby. Pracují pak zejména s biografickou literaturou o Kafkovi a jeho dílo jim slouží jako zrcadlo toho, co Kafka ve svém životě prožíval a co nutně muselo proniknout i do jeho textů.

Jak bylo napsáno výše, je mojí primární snahou držet se v této práci pouze autentických textů Franze Kafky, aniž bych se nutně snažil interpretovat tyto texty tím, že je zasadím do kontextu událostí jeho života. Na druhou stranu není možné při výkladu jakéhokoliv literárního textu zcela pominout osobnost jeho autora. Proto i já musím brát v úvahu průběh Kafkova života. Ale abych dostal vytyčenému cíli držet se autenticity textu, omezují tuto úvahu pouze na jednu skutečnost z Kafkova života, tu nejpodstatnější pro předmět práce.

Franz Kafka byl právník a úředník. V letech 1901 až 1906 studoval obor právo na německé Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze, kde byl 18. června 1906 promován doktorem práv. Od 11. října 1906 do 30. září roku 1907 praktikoval u krajského a později zemského soudu v Praze. Od 1. října 1907 do 15. července 1908 byl zaměstnancem pojišťovny Assicurazioni Generali v Praze a konečně 30. července 1908 nastoupil do Dělnické úrazové pojišťovny, kde setrval až do penzionování v roce 1922.⁸

Z Kafkova vzdělání a zaměstnání je zřejmé, že píše-li ve svých textech a románech o soudech, moci zákona, úřadu a jeho vnitřním životě, o úřednících a jejich zvycích, píše jako skutečný znalec těchto témat ve skutečném životě. Je-li potom svět soudů a úřadů v jeho díle na první pohled zvláštní, neděje se tak náhodou, ale právě proto, že jako znalec skutečného stavu věcí mohl Kafka vytvořit realitu, do níž umístil své postavy, kde naprosto samozřejmé a jemu z právního vzdělání a praxe známé pojmy jsou vystavěny zcela jinak než ve skutečnosti nebo úplně chybí. Zdánlivé absurdnosti a rozpory se nakonec ukazují jako autorův záměr. Nejlépe vynikají Kafkovy znalosti z praktického života při popisu úřadů v Zámku.

Ať už jsou sociální nebo psychologické motivy Kafkova díla jakékoliv, zpracoval jeho stěžejní části literárně do oblastí, kterou nejlépe ovládal, do světa soudů a úřadů. Kdyby se věnoval jinému povolání, je vysoce nepravděpodobné, že by se jeho texty natolik hemžily soudy, stranami a úřady. Ať již byly jeho vnitřní či vnější důvody pro napsání *Procesu* a *Zámku* jakékoliv, umístil své postavy logicky do prostředí, které mu bylo nejbližší, a uzpůsobil je tak, jak to záměr díla vyžadoval.

Tím, že jsou zpracovávány texty dílem právníka a úředníka, je dána jejich vysoká hodnota pro předmět této práce. Bylo by obtížné radovat se z nalezených právních motivů, kdyby tyto byly jen náhodným úkazem, čistě uměleckým prvkem bez jakékoliv vazby na skutečnost či teoretické vzdělání autora.

⁸ Povídky, svazek III.: Nakladatelství Franze Kafky, Praha 2003, str. 307 - 308

Část I.

PROCES

I. Proces Josefa K.

I.1. Trestní povaha procesu

Název „Proces“ nevyovídá nic podrobnějšího o charakteru procesu Josefa K. Více lze zjistit až ze samotného textu románu. Z první věty je zřejmé, že se jedná o proces trestní, neboť Josef K. byl jednou ráno zatčen.⁹ Později sám s jistotou poznává trestní povahu svého procesu.¹⁰ Přesto se svět zatčených, obžalovaných, advokátů, soudů a stran, který je možné očekávat v souladu s obvyklou zkušeností, objevuje v Procesu ve zcela odlišné podobě. Základní procesní principy neexistují, o právech a povinnostech stran není nic známo, s obhajobou se nepočítá, soudy na půdách jsou zavaleny špínou a rozsudky vykonávány pod rouškou tmy v opuštěných lomech. V ději sice postupně vystupují všechny instituce, osoby a pojmy, které v „procesu“ očekáváme (zatčení, obžaloba, obhajoba, soud, trest, zákon apod.), ale žádný z nich v obvyklém významu a charakteristice. Tato „zvláštnost“ se nezdá zjevná jen nám jako čtenářům, ale i Josef K. si brzy začíná uvědomovat, že jeho proces není běžným trestním procesem. „*Nejde vůbec o proces před obyčejným soudem.*“¹¹ „Neobyčejnost“ zasahuje všechny instituce, události i procesní úkony. Zatčení vůbec není zatčením. Josef K. je hlídán jen deset hodin denně, může se volně pohybovat a dokonce bez dozoru docházet do zaměstnání.¹² Soudci, kteří se nechávají malovat jako jedni z nejvyšší na trůnním křesle, jsou těmi nejnižšími z nejnižších a trůnní křeslo, na kterém sedí, je jen kuchyňskou židlí s přehozenou koňskou houní.¹³ Zůstává zachována pouze základní struktura průběhu procesu a orgánů nezbytných k jeho řízení. Tím je reflexe „obyčejné“ skutečnosti zcela vyčerpána. Znalosti průběhu skutečných trestních procesů vedených orgány a před orgány státu slouží jen k tomu, abychom umožnili srovnáním vymezit „neobyčejnost“ trestního procesu a soudnictví v příběhu Josefa K.

„Neobyčejnost“ procesu Josefa K. neleží v rovině nějakého tajemství nebo mystiky. V rukopise románu Kafka nejprve píše: „*Nejde vůbec o proces před státním soudem.*“¹⁴ Později korekturou nahrazuje slovo „*státním*“ slovem „*obyčejným*“.¹⁵ „Neobyčejnost“ celého procesu Josefa K. ve výše uvedeném významu tak spočívá především v jeho „nestátním“ charakteru. Neodehrává se před státními soudy, není postupováno podle práva žádného státu, rozsudek není vykonáván jménem státu a z jeho moci. Proces Josefa K. je veden jinou autoritou, o níž toho ani on sám mnoho neví. Skromné informace získává pouze zprostředkovaně vyprávěním nejrůznějších osob, které všechny „patří“ k této autoritě.

„Státní“ ani „obyčejný“ proces se vzájemně nevyklučují, existují nezávisle na sobě a v několika místech se setkávají. Josef K. žije v právním státě¹⁶, a přece je najednou z ničeho nic

⁹ P 7

¹⁰ „*Jakýpak proces?*“ zvolal strýc. „*Snad ne trestní?*“ „*Trestní, odpovéděl K.*“ P 88

¹¹ P 89

¹² P 12

¹³ P 101

¹⁴ P 89

¹⁵ Škrt. P 294

¹⁶ „*K. přece žije v právním státě, všude panuje klid, všechny zákony zůstávají v platnosti, kdo se to opovažuje přepadnout ho v bytě?*“ P 10

zatčen. Když je v závěru odváděn dvěma pány na popravu, snaží se vyhnout strážníkovi, kterého po cestě potkávají. Doslova utíká, aby se nesetkal se státní spravedlností a nemusel se obhajovat znovu, když již před jednou spravedlností tuto obhajobu neustál.¹⁷ Zřetelně tedy můžeme „neobyčejnost“, zvláštní povahu procesu, spatřovat ve skutečnosti, že se nejedná o proces, který s jedincem vede stát za nějaké jeho trestní provinění, jehož skutková podstata je popsána v některém z platných zákonů tohoto státu. Státní orgány do procesu nijak nezasahují ani proti němu neposkytují obranu. „Neobyčejný“ proces zůstává zcela mimo jejich vliv¹⁸ a lze před nimi i s procesem jednoduše utéci.¹⁹

Jestliže „nejde vůbec o proces před státním soudem“²⁰, musí nutně existovat nějaká jiná, „neobyčejná“ justice, disponující vlastními nástroji pro provádění trestních procesů. Má své soudy²¹, advokáty, vykonavatele, sama volí, jaký trest bude uložen. Každá její součást se něčím odlišuje od paralelně existující „obyčejné“ součásti státní justice. Některé součásti (články, principy) státní justice nejsou v soudnictví, vedoucím proces s Josefem K., vůbec přítomny nebo je jim vyhrazena pouze podružná role.²² Zcela absentují základní zásady trestního řízení - zásada presumpce nevinny, sdělení obvinění, pravidla doručování, veřejnost a ústnost jednání²³, námitka podjatosti soudu, právo vyjádření k žalobě, právo poslední řeči a další.²⁴

Mezi vším, co chybí v procesu Josefa K. ve srovnání s jeho pravděpodobným průběhem před státní spravedlností, vyniká absence dvou důležitých skutečností: Josefu K. není po celou dobu trvání jeho procesu sděleno, z čeho je obžalován, a nejsou zmíněny žádné opravné prostředky, kterých by mohl ve věci využít. Neznalost obvinění (obžaloby) znemožňuje jakoukoliv účinnou obhajobu. Neexistence opravných prostředků ukazuje na jeden ze základních znaků justice vedoucí K-ův proces. Její rozhodnutí jsou absolutní, nezměnitelná, ihned platná, a s možností chyby se vůbec nepočítá. Josef K. se ocitá jako obžalovaný, který nezná svoji obžalobu a neví, čím se provinil a jak se obhajovat, v soukolí justice, která rozhoduje absolutně, neboť se nemůže mýlit, a protože se nemůže mýlit, jsou rozhodnutí ihned vykonatelná, nepočítá-li se s jejich zrušením či opravou.

Se zvláštní povahou procesu souvisí i nezvyklé postavení Josefa K. Je prvním prokuristou velké banky²⁵, osobou s právním vzděláním, která musí velmi dobře vědět, jak postupovat

¹⁷ „Prošli několika stoupajícími uličkami, v nichž tu a tam postávali nebo obcházeli strážníci, hned v dálce, hned v nejbližší blízkosti. Jeden s hustým knírem, s rukou na rukověti šavle¹ přistoupil jakoby úmyslně ke skupině, která vypadala trochu podezřele.² Pánové se zarazili, strážník jako by už otvíral ústa, vtom K. pány silou odvedl vpřed. Několikrát se opatrně otočil, nejde-li strážník za nimi; když ale strážníkovi zmizeli za rohem, K. se rozběhl, páni museli běžet s ním, ačkoliv stěží popadali dech.“ P 212

1) Škrt - šavle, kterou mu svěřil stát

2) Škrt - „Stát mi nabízí pomoc,“ zašeptal K. jednomu z pánů do ucha. Jako kdybych ten proces převáděl do oblasti státních zákonů.“ P 262

¹⁸ „Státní návladní Hasterer je můj dobrý přítel,“ pravil, „mohu mu zatelefonovat?“ „Zajisté,“ řekl dozorce, „ale nevíš, jaký smysl by to mělo, ledaže si s ním chcete promluvit o nějaké soukromé záležitosti.“ P 17

¹⁹ P 212

²⁰ P 89

²¹ K. k advokátovi: „Pracujete přece u soudu v justičním paláci, a ne u toho, co je na půdě.“ P 96-97

²² Například „obtěžující“ role obhajoby, která není oficiálně připuštěna, ale je pouze trpěna. P 107

²³ P 107

²⁴ V případě hledání absence různých moderních principů trestního řízení by bylo třeba posoudit v rámci historického srovnání, které z těchto principů se uplatňovaly již v letech roce 1914 až 1915, kdy Kafka psal Proces.

²⁵ P 45

v případě trestního stíhání, zejména týká-li se jí samotné. Josef K. však nemůže ze svého právního vzdělání a zkušeností uplatnit vůbec nic. Jeho znalosti leží v oblasti státních zákonů, kterými se justice, vedoucí jeho proces, neřídí. Při svém zatčení si klade základní otázky po povaze svého procesu: „*Kým jsem obžalován? Který úřad vede řízení? Jste vy úředníci? Nikdo nemá uniformu, pokud uniformou nenazveme*“ - zde se obrátil k Franzovi - „*vaše šaty, ale to je přece spíš cestovní oblek.*“²⁶ Žádná z nich však není nikdy zodpovězena. Trojice postav (advokát - malíř - duchovní) a advokátova pomocnice Leni spolu s obchodníkem Blockem sice předkládají obšírné výklady o průběhu K-ova procesu i zúčastněných úřadech a poskytují podrobné rady, ale žádná z jejich verzí není autentická. Výklady si vzájemně odporují, a i když někdy částečně odpovídají na výše uvedené otázky, jsou jejich odpovědi ve vzájemných rozporech. Jedinou možností Josefa K. je vybrat si jeden z nich a učinit jej pro sebe „autentickým“, ale za vědomí, že půjde jen o otázku víry, neboť jeho platnost nelze nijak verifikovat.

Výchozí pozice Josefa K. v jeho trestním procesu je tedy nezáviděníhodná; obžaloba mu není zpřístupněna, procesní úřady i vyšší úřední osoby zůstávají nedostupné za nejnižšími články své hierarchie a veškeré informace o nich pocházejí pouze z úst osob, které s nimi mají dle jejich tvrzení nějakou (domnělou) souvislost.

Zvláštní povahu zachovávají i jednotlivé procesní úkony. Josef K. je „*sice zatčen, ale ne tak, jako se zatýká zloděj*“²⁷. Může nadále docházet do zaměstnání, hlídán je jen deset hodin denně. Osoby, které jej přicházejí zatknout, nepředkládají žádný příkaz k zatčení, nelegitimují se, neoznamují, která instituce je vyslala, nejsou oblečeni do služebních uniforem, v bytě se chovají nenuceně a manipulují bez dovolení s cizím majetkem. Kově bytné paní Grubachové připadá celé zatčení „*jako cosi učeného, čemu sice nerozumí, ale čemu se ani nemusí rozumět.*“²⁸ Stejně „neobyčejně“ probíhají i všechny další procesní úkony v Kově případu.²⁹

Kromě výše uvedeného se v přímé zmínce dovídáme o charakteru K-ova procesu již jen ze slov sluhy v bance, který jej považuje za „*zlý proces.*“³⁰ Dále hovoří K. o svém procesu v osobní rovině, zejména v pasážích, kde proces zasahuje do jeho života a nějakým způsobem jej omezuje.³¹ Tím je popis Kova procesu v obecné rovině vyčerpán. Převážná většina dalších informací se již týká přímo jeho jednotlivých fází (zatčení, první vyšetřování, výslechy, obhajoba atd.) a jednotlivých úředních osob a úřadů (soudů³²). Teprve z jejich popisu, který podávají různé další postavy (zejména advokát, malíř a duchovní), se odhalují detaily charakteru Kova procesu, zmíněné v následujících kapitolách vždy v pojednání o instituci nebo osobě, která je jejich původkyní nebo nositelkou.

²⁶ P 16

²⁷ P 25

²⁸ P 25

²⁹ Zvláštní průběh soudních výslechů a předvolání k nim, jednání v soudních kancelářích, exekuce rozsudku atd. Popsány jsou v kontextu následujících kapitol.

³⁰ P 87

³¹ Např. P 105

³² Kafka na mnoha místech hovoří o „úřadu“ tam, kde by bylo spíše očekáváno užití slova „soud“, např. P 10, 11, 12, 16, 79, 116, 213

I.2. Vztah obžalovaného a jeho procesu

V obecné rovině je K-ův proces trestním procesem, který se neodehrává před „obyčejným“ (státním) soudem. Jaký se však K-ův osobní vztah k procesu, v němž vystupuje jako obžalovaný, k procesu, který je „jeho“ procesem?

Základní charakteristikou tohoto vztahu je jeho proměna s postupujícím časem podle pravidla: čím déle proces trvá, tím hlouběji proniká do života obžalovaného. V úvodních kapitolách (Zatčení, Slečna Bürstnerová, První vyšetřování) stojí K. vůči svému procesu a jeho institucím v silné opozici. Při zatčení klade logické otázky po povaze zatýkající instituce³³ a pohoršuje se nad chováním osob v jejích službách.³⁴ Při prvním výslechu si dokonce vyhrazuje právo považovat proces za řízení ve své věci až tehdy, pokud jej jako takový uzná³⁵. Celé soudnictví označuje za počin nějaké „spiklenecké“ organizace³⁶ a souběžně s tím, jak odhaluje jeho zkorumpovanost a zkaženost, propadá potřebě začít je napravovat.³⁷

Počáteční K-ův nadhled nad celým děním okolo procesu je v přímé souvislosti s tím, že proces nejprve žádným podstatným způsobem nezasahuje do jeho života. Může se dále volně pohybovat i docházet do zaměstnání. S postupem času se najednou však dostavuje únava³⁸ z neustálých výslechů i první nesnáze v zaměstnání³⁹. Z vytrvale bránícího se i útočícího obžalovaného se stává člověk, který svůj proces sice nadále neuznává⁴⁰, ale rezignuje na aktivní odpor a ve svém okolí začíná hledat nejrůznější pomocníky⁴¹ v boji proti „soudu“. Dokonce se i rozhoduje obhajovat se ve své věci sám, když předtím považoval obhajobu za zcela zbytečnou.⁴² K uznání procesu (viny) K. nepřistoupí ani v poslední kapitole, kdy je odveden dvěma pány do lomu a zde popraven, pouze zcela rezignovaně a snad i ostudně spolupracuje na vykonání rozsudku.

Průběh procesu je zcela nezávislý na postoji, jaký k němu K. zaujímá, pochopitelně s výjimkou existence K-ovy osoby jako výchozího předpokladu. Uvažovat tím směrem, že kdyby K. od začátku ke svému procesu přistupoval zodpovědněji a věnoval mu náležitou péči po celý jeho průběh podobně jako činí obchodník Block, mohlo vše dopadnout pro něho příznivěji, by bylo pouhou spekulací, proti které stojí především K-ova nemožnost (nebo také neschopnost) poznat obsah obžaloby a zvolit na svoji obhajobu účinný procesní postup.

³³ P 16

³⁴ P 30

³⁵ K vyšetřujícímu soudci: „Vaše otázka je příznačná pro celý způsob řízení, které se proti mně vede. Můžete namítnout, že to vůbec žádné řízení není, budete mít naprostou pravdu, řízení to je přece jen tehdy, jestliže je jako řízení uznám...“ P 46

³⁶ Ke shromáždění: „...není pochyby, že za všemi projevy tohoto soudu, v mém případě tedy za zatčením a dnešním výslechem, je nějaká velká organizace.“ P 50

³⁷ P 82

³⁸ P 105

³⁹ P 38 - 39

⁴⁰ Neuznání procesu přímo souvisí, jak bude ukázáno v kapitole „Vina“, s nemožností poznání znění obžaloby a neuznáním (nevědomím, neznalostí) viny, pro kterou má být souzen.

⁴¹ Např. žena soudního sluhy (P 55), advokátova ošetřovatelka Leni (P 102)

⁴² P 155

I.3. Absence minulosti

V časové rovině probíhá proces Josefa K. kontinuálně po jeden rok, počínaje nenadálým ranním zatčením v den jeho třicátých a konče popravou v předvečer jednatřicátých narozenin.

Josef K. nemá minulost. Dějová linie se nikdy nevrací ani ve vzpomínkách zpět před třicáté narozeniny a neobsahuje žádné úvahy nebo plány do budoucnosti, které by mohly odhalit něco podstatného z dřívějšího K-ova života. V deseti kapitolách⁴³ se odehrává jeho život vždy v přítomném čase v jednotlivých příhodách, které na sebe logicky navazují, ovšem bez možnosti určit, kolik času mezi nimi uplynulo. Časově prvním procesním úkonem je zatčení, posledním výkon trestu. O tom, co následovalo před zatčením, se nedovídáme v celém románu vůbec nic. Veškeré reálie K-ova života jsou známy pouze z třicátého roku jeho života: je prokuristou velké banky, bydlí v podnájmu, má občasnou milenkou, zřejmě je členem nějakého cyklistického klubu, jeho strýc se jmenuje Karl a bydlí na venkově, jeho matka ještě žije a více než tři roky ji nebyl navštívit. Tím je výčet v podstatě vyčerpán.

Nic zjevného neobjasňuje ani důvod zatčení, ani tragický konec procesu. Přidržíme-li se názvu románu, zůstává jediným předmětem zkoumání samotný proces, jehož příčina se zdá být irrelevantní, o to důkladněji je však rozpitván jeho průběh.

Ačkoliv se nedovídáme, za jaké provinění byl K. souzen a odsouzen, není jeho proces dílem náhody, něčím, co se jen tak přihodí. Proces nikdy nepřichází jen tak z ničeho nic, vždy jej ohlašují nějaké náznaky.⁴⁴ Ranní zatčení působí překvapivě jen proto, že tyto náznaky nebyly rozpoznány. V minulosti se muselo odehrát něco, co proces vyvolalo. Zda si toho je K. vědom či nikoliv, nehraje pro samotný průběh procesu žádnou roli, neboť tento se nemusí obžalovanému nijak legitimovat a zdůvodňovat nebo dokonce čekat, až jej obžalovaný z proces uzná.⁴⁵

Vynecháním K-ovy minulosti, a tím i obsahu provinění souzeného, Kafka dokonale znemožňuje zaujmout ke K. morálně negativní nebo pozitivní vztah. Čtenář si jej může vytvořit pouze tím, že bude hodnotit K-ovo chování v probíhajícím procesu, tedy jak proces přijímá a jak se chová k zúčastněným osobám a institucím.

Jediné, co poněkud obrušuje absenci K-ovy minulosti jako podmínky morálního hodnocení, je úvodní věta románu: „*Někdo musel Josefa K. pomluvit, neboť byl, ač neprovedl nic zlého, jednou ráno zatčen*“.⁴⁶ Zlo je pojmem neprávinným patřícím do oblasti morálního hodnocení; co je zlé z pohledu morálky, nemusí být nutně i protizákonné. Podrobněji je toto téma zpracováno v kapitole zabývající se vinou Josefa K.

Právě naprosté mlčení ke K-ově minulosti umožňuje tolik nejrůznějších interpretací celého textu. Jasně popsání relevantních minulých skutků by ozřejmilo i důvod a povahu procesu, zabránilo by širokému rozptylu jednotlivých výkladů a umožnilo jednoznačný morální a

⁴³ Kafka napsal nejprve první a poslední kapitolu Procesu, teprve později vznikají další kapitoly a jejich uspořádání do konečného pořadí provedl až Max Brod. P 271

⁴⁴ Strýc Karl: „*Ale jak k tomu došlo? ...K takovým věcem přece nedochází znenadání, ty se chystají dlouhou dobu, musely tu být nějaké náznaky.*“ P 90

⁴⁵ P 46

⁴⁶ P 7

právní pohled na život a proces Josefa K. Máme-li však jen „muže bez minulosti“ a proces bez historie, jsou jakékoliv skutečně objektivní výklady a hodnocení nemožné, tím méně v právní rovině, která vyžaduje jasné, jednoznačné a nerozporné závěry.

I.4. Proces jako nositel chaosu

Toho rána, kdy zatčením vstoupil proces do života Josefa K., neodnímá mu jen svobodu, ale i dosavadní klid a řád života. Místo nich přináší postupně chaos do všeho myslitelného, počínaje K-ovým pokojem a myšlením konce. „*Kuchařka paní Grubachové, jeho bytné, která mu každý den kolem osmé hodiny ráno nosila snídani, tentokrát nepřišla. To se dosud nikdy nestalo.*“⁴⁷ Dozorci přerovnávají věci v pokoji K-ovy spolubydlící slečny Bürstenové⁴⁸, jí jeho snídani⁴⁹ a v celém bytě se najednou v přímé souvislosti se zatčením objevuje nepořádek.⁵⁰ V zaměstnání ohrožuje proces K-ovo postavení prvního prokuristy velké banky tím, že mu znemožňuje soustředit se na práci⁵¹ a pokračovat v boji s ředitelovým náměstkem⁵². Proces naruší i rodinné vztahy. Strýc Karl připomíná K-ovi, že proces není jen jeho procesem, že se nezodpovídá jen sám sobě, ale především celé rodině.⁵³

Tím, jak proces postupně zasahuje do K-ova soukromého života a jeho vztahů k okolí, prozrazuje svůj další charakteristický znak: je totální povahy. Proniká do všech rovin života a v každé z nich po sobě zanechává stopy. Není možné jej udržet v tajnosti jako čistě privátní záležitost. Všechny osoby, které K. potkává, již o jeho procesu, neznámo odkud, vědí.⁵⁴ Stejně nenadále, jako se zjevil, pronásleduje proces obžalovaného na každém kroku, až se nakonec stává neoddělitelnou součástí jeho myšlení.⁵⁵

I když se K. zpočátku snaží existenci procesu si nepřipouštět a bojovat proti němu všemi možnými prostředky, tím, jak proces postupně zasahuje stále nové a nové části života, je do něho K. i přes počáteční odpor vtažen. Veškeré konání a myšlení se nakonec točí jen kolem procesu, schopnost potlačovat jej se vytrácí, vzpomínka na život bez procesu bledne.

Život, narušený procesem, ztrácí svůj důvěrně známý řád, staré, pečlivě pěstované hodnoty se problematizují a dosavadní jednota a klid individuálního myšlení se rozpadá. K. je vržen do zcela nové „procesní“ reality, v níž tápe, je neustále někým pozorován⁵⁶, všichni o jeho procesu vědí, dozvídá se o půdních kancelářích neznámého soudu, ponížených stranách, pokoutních advokátech, ješitných soudcích, ale především se seznamuje s nejistotou, kterou všechny tyto nové skutečnosti vyvolávají, neboť je není možné jednoduše zařadit do

⁴⁷ P 7

⁴⁸ P 30

⁴⁹ P 11

⁵⁰ „...jako by ranní události byly příčinou velkého nepořádku v celém bytě paní Grubachové.“ P 24

⁵¹ P 123

⁵² P 38, 118

⁵³ „Josefe, milý Josefe, myslí na sebe, na své příbuzné, na naše dobré jméno. Doposud jsi byl naší chloubou, nesmíš se stát naší hanbou.“ P 88

⁵⁴ P 96, 196

⁵⁵ „Myšlenka na proces ho už neopouštěla.“ P105

⁵⁶ P 7, 18

dosavadního řádu, protože ten byl jimi nenávratně vytlačen. Místo obecných pravd nastupují jen otázky: Co je to za proces? Jak zní obžaloba? Jak postupovat? Svět se procesem změnil, ale myšlení není schopné se novým podmínkám přizpůsobit a znovu vše upořádat do přehledného celku, v němž i proces bude mít své přesně vymezené místo a roli.

Proces ani není možné ze života odstranit a vrátit se k původnímu stavu. Objevuje se jako nová a nečekaná zkušenost, k níž není poskytnut žádný manuál, žádný procesní předpis, říkající, jak s ní zacházet, jaký zvolit postup, jakými prostředky se jí bránit. Není-li manuál ani vnitřní síla k nastolení nového řádu, musí K. hledat pomoc ve svém okolí. Obrací se proto na nejrozličnější pomocníky, z nichž každý mu poskytne vysvětlení jeho situace, nastíní možnosti, jaké má, ale vlastní výběr z nabízeného je již ponechán ne něm samotným. Jak si však vybrat, nabízí-li každý z pomocníků naprosto odlišné možnosti postupu, přičemž ani jedna z nich nevede k přímému a konečnému řešení, ale vždy jen k prozatímnímu, neurčitému a především neosvobozujícímu výsledku? K. mezi různými možnostmi bloudí a nedokáže se rozhodnout ani pro jednu z nich. Podobá se muži z venkova, který trpělivě čeká přede dveřmi svého zákona, aniž by se rozhodl buď vstoupit, nebo odejít.⁵⁷ Nakonec přece jen musí být nějaké rozhodnutí učiněno, ale není to rozhodnutí obžalovaného, ale soudu, který nařídí vykonání nejvyššího trestu.

Kdyby si obžalovaný mohl zvolit okamžik, kdy má být jeho proces zahájen, možná mohlo vše dopadnout jinak. Ale proces začíná vždy nečekaně a zasahuje právě ve chvíli nejmenší připravenosti. Člověk na něj „není nikdy dost připraven.“⁵⁸

⁵⁷ P 199 - 201

⁵⁸ „V bance například připraven jsem, tam by se mi nic takového nemohlo stát, tam mám vlastního sluhu, na stole přede mnou je státní i domácí telefon, neustále přicházejí lidé, strany a úředníci; mimoto a hlavně však tam neustále myslím na svou práci, jsem proto stále pohotově, bylo by pro mne přímo potěšením, kdybych se tam s něčím takovým setkal.“ P 25 - 26

II. SOUDNICTVÍ

II.1. Vymezení pojmu

V obecném významu je soudnictví soustavou úřadů, která vydává a vykonává rozhodnutí ve věcech trestní a civilní spravedlnosti. Soustavu tvoří kromě úřadů přímo rozhodujících (soudy) i rozsáhlá struktura nejrůznějších pomocných úřadů a osob a materiální zázemí (soudní budovy, kanceláře, uniformy atd.).

Nejinak je organizováno i soudnictví, které poznáváme v Procesu z pohledu Josefa K. jako strany obžalované. Jakýma očima soudnictví poznáváme, je velmi podstatné. Převážnou většinu informací získává K. od osob, u nichž hledá pomoc ve svém procesu, zbytek z vlastního pozorování. Při zpracování informací z jednotlivých výpovědí je vždy zkoumán i vztah osoby k soudnictví, a podle jeho autenticity jsou osoby rozděleny do dvou skupin.

V první z nich jsou osoby, u nichž K. přímo hledá pomoc ve svém procesu. O jejich vztahu k soudnictví je známo pouze to, že samy nějakou souvislost tvrdí. Při podrobném zkoumání se ukazuje, že nemají o soudnictví nezpochybnitelně autentické informace, ale spíše jen dále šíří fabulace, které snad kdysi měly nějaký skutečný základ, jenž lze nyní stěží dohledat. Advokát Huld může být jen jedním z pokoutních advokátů⁵⁹, o nichž sám hovoří hanlivě, a jeho postavení obhajoby v Kově procesu je zřejmě ze strany soudu trpěno s největší nevolí.⁶⁰ Malíř Titorelli právo malovat soudce a styky s nimi zdědil po svém otci⁶¹, obchodník Blok je ve vztahu k soudu pouhou stranou a o poměru kněze v chrámu k soudu není známo nic, než že ví o Kově procesu a je vězeňským kaplanem.⁶²

Osoby ze druhé skupiny jsou v přímém styku se soudem a v pomyslném systému stran jsou počítány na stranu soudu. Patří k nim zřízení provádějící zatčení, soudní úředníci, pánové vykonávající trest. Ve srovnání s první skupinou podávají Kovi pouze nepodstatnou část ze sumy všech získaných informací, a jakkoliv snad tyto informace mohou být zcela autentické, pozbývají díky svému zanedbatelnému rozsahu na významu.

Poznatky, která o soudnictví nasbírání K. za jeden rok průběhu procesu, umožňují popsat některé části soudnictví méně, jiné více, ale k dokonalému popisu rozhodně nestačí. Velké množství poznatelného zůstává před K. skryto. O tom, co je odkryto, můžeme stále pochybovat, neboť k poznání byly použity převážně neautentických, fabulativní a neověřitelné prameny. Josefa K. v boji se soudnictvím omezuje především nemožnost získat o něm jasné, pravdivé a ověřitelné informace.

⁵⁹ P 107

⁶⁰ P 107

⁶¹ P 140

⁶² P 196

II.2. Soudnictví jako organizace

Ve fragmentu „Zápas s náměstkem ředitele“ považuje K. soud (zde jako synonymum „soudnictví“) za „*naprosto nepřehledně velkou organizaci*“.⁶³ Termín organizace je užíván ještě na několika místech a významově se promítá do mnoha rovin, místy až pejorativního charakteru.

Zpočátku K. netuší, kdo stojí v pozadí jeho procesu. Se soudem, který proces vede, se seznamuje postupně a hovoří-li o něm zpočátku jako o „*nepřehledně velké organizaci*“, projevuje se tím jeho pochopitelné tápání v soudních věcech.

Pojetí soudu jako „*organizace*“ s nejrůznějšími přívlasky se objevuje v Procesu na několika místech⁶⁴ a zůstává přítomno s různou intenzitou po celý průběh procesu. Nejpřesněji se K. v tomto smyslu vyjádří při prvním výsledku v jeho věci, na který je pozván. Jako původce svého zatčení, výslechů i všech dalších nepříjemností s procesem spatřuje „*nějakou velkou organizaci*“, která je ve významu tohoto pojmu nadřazena soudům, soudcům a všem soudním orgánům, neboť si tyto sama udržuje.⁶⁵ Této organizaci přisuzuje zcela zjevnou zločineckou povahu, naplňovanou pácháním protiprávních skutků, korupcí a zkažeností.⁶⁶

Korupce a zpronevěra jsou nedílnou součástí této soudní organizace na všech jejích stupních, od nejnižších podřízených až po nejvyššího soudce.⁶⁷ Poprvé se s ní K. setkává již při zatčení, kdy mu jeden z hlídačů sní snídaní a druhý se snaží získat jeho šaty.⁶⁸ Později se v okamžiku, kdy jsou za toto své chování trestáni, protože si na ně K. stěžoval⁶⁹, snaží jeden z hlídačů Kovi vysvětlit své motivy k tomuto chování: „*Pane,“ řekl Willem, zatímco Franz se zřejmě snažil ukrýt se za ním před tím třetím, „kdyby věděli, jak špatně jsme placeni, měli by o nás lepší mínění. Já musím živit rodinu a tady Franz se chtěl oženit, člověk se snaží zbohatnout jak to jde, pouhou prací se to nevede, ani tou nejnamáhavější ne, jejich jemné prádlo mě zlákalo, hlídačům je samozřejmě zakázáno takhle si počínat, nebylo to správné, ale je zvykem, že prádlo patří hlídačům, vždycky tomu tak bylo, věřte mi; vždyť je to i pochopitelné, co takové věci*

⁶³ P 234

⁶⁴ P 50, 80, 234

⁶⁵ „*Není pochyby, že za všemi projevy tohoto soudu, v mém případě tedy za zatčením a dnešním výsledkem, je nějaká velká organizace. Organizace, která nejen že zaměstnává úplatné hlídače, nezapné dozorce a vyšetřující soudce, kteří v nejlepším případě nijak nevynikají, ale která si kromě toho určitě udržuje soudcovský sbor vysokého a nejvyššího stupně s nespočetnou, nepostradatelnou družinou sluhů, písařů, četníků a jiných pomocníků, dokonce snad i, troufám si užít toho slova, katů.*“ P 50

⁶⁶ „*A smysl té velké organizace, vážení pánové? Spočívá v tom, že jsou zatýkáni nevinní lidé a že se proti nim zavádí nesmyslné řízení, které většinou, jako v mém případě, nikam nevede. Když toto vše je tak nesmyslné, jak by se dalo zabránit té nejhorší korupci úřednictva? Není to možné, to by nedokázal sám nejvyšší soudce, ani kdyby šlo o něho. Proto se hlídači snaží zatčeným ukrást šaty z těla, proto se dozorce vloupávají do cizích bytů, proto mají být nevinní lidé raději před celým shromážděním ponižováni, místo aby byli vyslyšáni. Hlídači mi vyprávěli o skladištích, v nichž se ukládá majetek zatčených, chtěl bych někdy vidět ta skladiště, v nichž těžce vydřený majetek zatčených trolchniví, pokud ho nerozkradou zlodějská úředníci.*“ P 50 - 51

⁶⁷ P 50

⁶⁸ Zřízení si všimnou, že je K. zatím stále ještě v noční košili a hned mu nabízejí, že by si ji mohl stejně jako ostatní věci odložit raději k nim, než do skladu, protože bude muset jednak spávat v „*mnohem horší košili*“ a mimoto „*ve skladu totiž často dochází ke zpronevěrám a kromě toho se tam po určitém čase všechny věci prodávají, bez ohledu na to, jestli je příslušné řízení u konce nebo ne. A jak dlouho takové procesy trvají, zvláště v poslední době! To, co se utrhá, byste pak nakonec od skladu sice dostal, ale utrhána částka je za prvé už sama o sobě velice malá, neboť při prodeji nerozhoduje výše nabídky, ale výše úplatku, a za druhé víme ze zkušenosti, jak se takové utrhené částky zmenšují, když přecházejí z roku na rok a z ruky do ruky.*“ P 9

⁶⁹ P 78

vlastně ještě znamenají pro člověka, který má tu smůlu, že je zatčen. Když o tom pak ovšem začne veřejně mluvit, musí následovat trest.⁷⁰ Hlídač Willem v podstatě obratně definuje korupci: korupční chování je sice oficiálně zakázáno, ale jinak se o něm všeobecně ví a je v tichosti všemi akceptováno. Navíc toto chování není překážkou instančního postupu, samozřejmě za předpokladu, že není odhaleno, k čemuž při vši smůle může občas dojít. Nadřízení svých podřízených se jejich nadřízenými stali jen proto, že oproti svým podřízeným měli to štěstí, že nebyli odhaleni.⁷¹

K se snaží oba hlídače od trestu zachránit⁷², protože se domnívá, že oni sami nejsou „vůbec ničím vinni, vinna je organizace, vinni jsou vysocí úředníci.“⁷³ Na jejich místě by měl být některý z vysokých soudců.⁷⁴ Zkorumpovanou organizaci není možno očistit tím, že budou trestáni nejnižší úředníci, když jejich nadřízení se na svá místa dostali právě díky těmto závadnému chování.

Odhalením zločinné povahy celé soudní organizace je K odhodlán pustit se s ní do boje. Směřuje však svůj boj nikoliv k tomu, aby se mu podařilo oprostít se od vlivu a moci této organizace a znemožnit tím pokračování svého procesu, ale snaží se zkaženou a zkorumpovanou soudní organizaci vlastními silami napravit.⁷⁵ Neklade si otázku, zda je to jeho povinností a zda má dostatek oprávnění a sil k činu. Místo hledání důvodů, pro které se o něj tato organizace zajímá, se staví do pozice člověka se schopností napravovat a trestat i ty výše postavené⁷⁶, o nichž zatím nic neví, a proto nemůže ani znát jejich skutečnou moc a vliv.

Později se ale K. od advokáta Hulda dozvídá, že z pohledu soudu je velkou chybou strany, pokud se se soudem snaží bojovat a napravovat nalezené špatnosti a chyby. „Skoro každý obžalovaný, i docela prostoduší lidé, hned jak započne jejich proces, začnou přemýšlet o návrzích, jak co zlepšit, a tak často mrhají časem a silou, jichž by se jinak dalo využít mnohem lépe.“⁷⁷ Pro obžalované je jedinou možností „se stávajícími poměry se smířit“, neboť i kdyby se mu snad podařilo některé jednotlivosti zlepšit, „dosáhlo by se při nejlepším něčeho pro budoucí případy, sobě by ale člověk nesmírně uškodil tím, že vzbudil zvláštní pozornost úřednictva vždy prahnoucího po pomstě. Jenom nebudit pozornost! Chovat se klidně, ať je to člověku jakkoliv proti mysli! Snažit se pochopit, že ten veliký soudní organismus je v jakési věčné, nikdy neukončené rovnováze, a tak si člověk, změní-li sám od sebe něco na místě, kde stojí, podkopává půdu pod nohama a může se sám zřítit, kdežto ten velký organismus si za tuto malou poruchu na jiném místě - vše je přece spojeno - sám snadno najde náhradu a zůstane nezměněn, nebude-li

⁷⁰ P 78

⁷¹ P 79

⁷² „Dobře bych se ti odměnil, když je pustíš,“ pravil K. a vytáhl náprsní tašku, ani se na mrskače už nepodíval - takové záležitosti se z obou stran nejlépe vyřizují se sklopenýma očima.“ P79

⁷³ P 80

⁷⁴ Domnívám se totiž, že nejsou vůbec ničím vinni, vinna je organizace, vinni jsou vysocí úředníci.“ ... „Kdybys tu mrskal některého vysokého soudce,“ pravil K. a zadržel přitom metlu, která se už znovu zvedala, „věru bych ti nebránil, abys udeřil, naopak dal bych ti ještě peníze, aby ses na takovou dobrou věc posilnil.“ P 80

⁷⁵ P 82

⁷⁶ „... pokud to bude v jeho silách, skutečné viníky, vysoké úředníky, z nichž se mu dosud žádný neodvážil ukázat, jaksepatří potrestá.“ P 82

⁷⁷ P 112

*pak třeba, což je dokonce pravděpodobné, ještě uzavřenější, ještě soustředěnější, ještě přísnější, ještě zlobnější.*⁷⁸

Snaha zasahovat do organizace úřadu a napravovat ji vede vždy k problémům. V Zámku se díky neustálé K-ově snaze proniknout k zámeckému úřadu rozpadá jeho vztah s Frídou. Nejlépe nebezpečí pronikání do uzavřené úřední organizace vyniká ve srovnání s povídkou Doupě, kdy doupě je možné chápat i jako metaforu úřadu. Opakované útoky a ohrožování doupěte z vnějšku vyvolávají jediný následek – vedou k ještě dokonalejší propracovanosti doupěte, k jeho vyšší uzavřenosti a posílení obranných mechanismů. Doupěti se podobá i soudní organizace, která se všemi možnými způsoby snaží zabránit komukoliv proniknout z vnějšího světa do jejího nitra, neboť kdyby se vetřelci tento průnik podařil, odhalil by rázem vnitřní stavbu soudní organizace, difamoval její „tajemství“ a připravil ji tím o obranu před dalšími průniky, které by mohly vést až k jejímu rozvrácení. K-ův proces mohl být ve svém počátku jedním z těch nepatrných procesů, které jsou již v zárodku určeny k tomu, aby samy od sebe dobře dopadly, a od K. se pouze očekávalo, aby respektoval pravidla soudní organizací stanovená. K. se však zachoval přesně opačně a své úsilí směřoval k boji s její zkažeností a toužil proniknout do jejího nitra. Pak by bylo jen na jeho volbě, zda se ji rozhodne napravit nebo rozvrátit.⁷⁹ Organizaci nezbyvala jiná možnost, než jej jako potenciálního vetřelce zcela odstranit.

Považuje-li K. soudnictví za „velkou organizaci“, oprávněně by bylo možné očekávat, že tato organizace bude právě díky své velikosti také velmi známá a nebude obtížné o ní získat spoustu užitečných informací, zvláště tehdy, jsou-li její kanceláře na půdě téměř každého domu. Ve skutečnosti toto „soudnictví není mezi obyvatelstvem příliš známo“.⁸⁰ Dokonce proto zřídilo i zvláštní instituci „podavatele zpráv“⁸¹, který podává čekajícím stranám zprávy, kterých s ohledem na neznámost soudnictví požadují opravdu mnoho. V době, kdy Proces vznikl, bylo v Rakousku – Uhersku soudnictví podrobně upraveno řadou právních předpisů, které byly přístupné i širokým vrstvám obyvatelstva, a rakousko-uherské soudy rozhodně nevytvářely kolem sebe informační bariéru. Kafka tedy mohl i ohledem na své vzdělání podat v románu v mnoha směrech podrobnější popis soudnictví. Jak však bylo naznačeno již výše, není státní soudnictví tím, které vede proces Josefa K. Zmínky o něm slouží jen k tomu, aby byla zdůrazněna existence dvou různých soudnictví – soudnictví státní, které stojí zcela mimo K-ův proces, nemaje s ním žádnou souvislost, a soudnictví přímo vedoucí proces, jež není mezi lidem příliš známo a jehož soudní kanceláře jsou na půdách činžovních domů.

Podmínkou fungování každé organizace je určitá vnitřní struktura, založená pravidly, která můžeme označovat jako organizační pravidla. Ustanovují jednotlivé součásti (jednotky) organizace a popisují jejich vzájemný vztah. Čím rozsáhlejší organizace, tím složitější pravidla

⁷⁸ P 112

⁷⁹ „Na soud skoro ani nemyslel; když na něj ale pomyslel, zdálo se mu, že by tu naprosto nepřehledně velikou organizaci bylo možné snadno uchopit, vyvrátit a rozbit nějakou skrytou pákou, kterou je ovšem třeba ve tmě nejdřív nahmatat.“ P 234

⁸⁰ P 92

⁸¹ P 92

i struktura jimi vytvářena. V případě výše popisované soudní organizace není znám žádný konkrétní předpis, který by shrnoval tato pravidla. Na jeho existenci lze pouze usuzovat z určitých charakteristických znaků soudní organizace, projevujících se ven vůči třetím osobám, především stranám v řízení.

Soudní organizace je upořádána hierarchicky od nejnižších stupňů k nejvyšším. Viditelné a dostupné jsou ovšem pouze její nejnižší stupně a osoby⁸², a z nich jen ty, které jsou k tomu určeny. Vyšší a nejvyšší stupně zůstávají skryté a nedostupné. Proniknout k nim nelze ani prostřednictvím působení na nižší stupně, neboť ty znají pouze stupeň, který je jim bezprostředně nadřízen a o dalším stupni v hierarchii nejsou schopné podat zprávy žádné nebo jen fabulativní.⁸³ Dokonce nelze proniknout ani tehdy, jsou-li jednotlivé stupně odděleny jen lehkými překážkami, překonatelnými běžnou fyzickou silou.⁸⁴ Platí, že postoupit výše lze na místě, kde předtím již nesčetněkrát došlo k odmítnutí⁸⁵, což vyčerpává síly obžalovaného, je-li nutné kromě nových průniků zkoušet stále znovu i všechny již jednou či vícekrát vyzkoušené postupy. Postupovat výše je možné pouze s vydatnou pomocí nejrůznějších pomocníků, kléru, obžalovaný nikdy sám nedisponuje dostatkem sil. I po překonání nejrůznějších překážek, lze získat přístup k jakémukoliv úřadu nebo osobě až tehdy, je-li úředně povolen nebo nařízen osobou samou nebo některou z jí nadřízených.⁸⁶

Nedostupnost a skrytost vyšších instancí, nemožnost člověka do nich nahlédnout, však neplatí opačně. Člověk je z jejich pohledu čirý a průzračný až na dno duše, proto nemůže před nimi skrývat ani vlastní vinu, a činí-li tak, pak jen z nevědomosti.

II.3. Soudy

Rozumíme-li „soudnictvím“ souhrnné označení určité uspořádané soustavy různých úřadů, institucí i jednotlivců, budou jeho nejpodstatnější částí, jak napovídá sám název, soudy. Soud je ze své povahy nezbytným předpokladem každého trestního i civilního procesu ve významu, jaký termín „proces“ hraje v oblasti práva i v životě Josefa K. Pouze soud rozhoduje o vině a trestu a v této své roli je nenahraditelný, jakkoliv může být jeho význam v různých stádiích trestního procesu menší.

O soudu se v románu píše na mnoha místech v rozsáhlých celcích, je stěžejním námětem většiny rozhovorů a nejvíce informací, které se K dovídá, směřují právě k jeho poznání. S množstvím sděleného ovšem přibývají i roviny, z nichž je možno na soud pohlížet, od soudu jako článku soudní soustavy, organizační jednotky soudnictví, až po jeho ontologický význam v životní pouti Josefa K. Pro předmět této práce je nezbytné popis omezit především na nahlížení soudu z pohledu právního, tedy v otázkách jeho faktického fungování, organizace, pravomoci,

⁸² „Jeho otec je jenom podkastelán, a dokonce jeden z nejposlednějších.“ Z 13

⁸³ P 16

⁸⁴ Tenké přepážky mezi jednotlivými kanceláři zámeckého úřadu jsou pro posla Barnabáše zcela nepřekonatelné. Z 196

⁸⁵ Metafora „úřední“ zdi: „Na jednom místě, kde byl nejednou předtím odmítnut, vyšplhal na první ráz na zed.“ Z 36

⁸⁶ Při zatčení K. žádá, aby byl předveden k nadřízenému hlídačů. Ti odpovídají: „Až si to bude přát, dřív ne.“; P 12

příslušnosti atd. Výklady existenciálního, historizujícího, psychologického a podobného typu zůstávají v převážné většině opominuty.

Soudy a soudci stojí na vrcholu pomyslné hierarchie soudní organizace. Sami o sobě by však byli bezmocní, pokud by soudní organizace nedisponovala početným pomocným personálem, který zajišťuje její každodenní chod. Má-li soud vykazovat nějakou činnost, má-li vést procesy, je nezbytné, aby zde byl ten, kdo je objektem činnosti soudu – strana. Nezbytný je i první podnět – obžaloba, kterou je strana individualizována jako objekt soudní činnosti a zároveň procesní subjekt. Soud není možné popisovat izolovaně od procesních stran a funkčních vztahů se zbytkem soudní organizace, zejména ne z pohledu právního, neboť kromě prosté organizační stránky soudu spočívá řada jeho důležitých znaků v šíři jeho pravomoci a působnosti, které omezují nebo rozšiřují jeho vztahy ke všem dalším článkům soudní organizace i dalším subjektům, účastnícím se na trestním procesu.

Existují-li ve světě Josefa K. dvě soudní soustavy – jedna státní, o níž se v románu téměř nehovoří, ale čtenář ji zná z vlastní zkušenosti, a druhá, v níž se odehrává celý proces, je možné při popisu druhé z nich využít možnosti srovnání, neboť podstatnými znaky jejich soudů budou shledány především ty, kterými se odlišují od soudů státních. Vše zvláštní a pozoruhodné se takové jeví proto, že státní soudy neumožňují nacházet žádnou analogii.

Právní pohled na soud by měl bezpochyby obsáhnout jeho základní charakteristiku minimálně v tom rozsahu, v jakém ji podávají procesní předpisy (pravomoc, působnost) a předpisy organizační. Ačkoliv je Proces dílem právníka, je především literárním dílem a nikoliv právnickou učebnicí. O soudu vyprávějí postavy, z nichž s výjimkou advokáta Hulda žádná nemá právní vzdělání a ani jeho výklad se mnoho nepodobá právnímu popisu. Pokus o právní popis soudu bude nutně tímto limitován.

Soudy, které vedou proces Josefa K., mají své kanceláře na půdách činžovních domů.⁸⁷ Josef K. je tím zjevně překvapen, na druhou stranu je chudoba soudu v souladu s jeho chápáním soudu jako korupční a defraudační spiklenecké organizace.⁸⁸ Své postavení dobře placeného bankovního prokuristy považuje proti chudému soudci za výhodu.⁸⁹ Umístění soudních kancelářů na půdách však nemá s chudobou nic společného. Je metaforou dvou podstatných charakteristických vlastností soudu: všudypřítomnosti a vševědoucnosti.

Kanceláře soudu jsou „skoro na každé půdě“. Není tím funkčně omezen na určitou „lepší“ část města, jako je tomu u soudů státních, které sídlí obvykle v justičních palácích. Rozprostírá svoji působnost rovnoměrně po celém městě, po všech domech. Stává se všudypřítomným a zároveň tím získává i schopnost být vševědoucím. Je přítomen nad hlavami obyvatel domu, může přímo pozorovat, co se děje v chodbách a bytech pod ním. Tím má obrovskou výhodu proti státnímu soudu, který vždy vidí jen to, co se děje na chodbách jeho vlastní budovy, nebo to, co mu předloží k nahlédnutí strany, nemá však přímý styk

⁸⁷ P 152

⁸⁸ P 62

⁸⁹ „V jakém postavení je přece K. proti soudci, který sedí na půdě, kdežto on sám má v bance velkou místnost s předpokojem a obrovským oknem hledí dolů na rušné náměstí.“ P 62

s obyvatelstvem. To velmi podstatně ovlivňuje i jeho rozhodování, které díky těmto omezením bude vždy méně spravedlivé a přesné než rozhodnutí soudu, jehož kanceláře evidují shora všechny maličkosti přímo v každodenním životě stran.

Je-li soud všudypřítomný a vševědoucí, stává se nemožným mu uniknout. Je sice možné uchýlit se na venkov⁹⁰, ale soudu se tím neuniká, pouze se mu ztěžuje jeho práce a souzený získává trochu času navíc.

S místní příslušností si zřejmě soud hlavu příliš neláme. K. je pozván na výslech do domu v „odlehle ulici na předměstí, ve které K. dosud nikdy nebyl.“⁹¹ Dům se ničím neliší od ostatních domů v ulici⁹², snad jen tím, že je poněkud větší, protože na jeho dvoře jsou skladiště zboží různých firem.⁹³ Obdobně vypadá i dům, na jehož půdě jsou kanceláře soudu, který zapůjčil⁹⁴ ateliér malíři Titorellimu, jen s tím rozdílem, že tento dům je přesně na opačné straně⁹⁵ města, než kam byl K. předvolán na první výslech.

Umístění soudních kanceláří na půdách činžovních domů přináší mnohé nevýhody, kterými však trpí především strany, neboť na ty se ohled nebere⁹⁶ a jsou nuceny se přizpůsobit. Na střechy domů celý den svítí slunce a vzduch je často nesnesitelně dusný, co jiného lze ostatně očekávat na staré půdě.⁹⁷ Z pohledu strany se však jedná o něco více, než jen o nedýchatelný vzduch. Strana poprvé vstupuje přímo do nitra soudního organismu a ačkoliv sama může být na kancelářský vzduch zvyklá⁹⁸, vyvolá u ní bezprostřední „dotek“ soudu náhlou nevolnost a ztrátu orientace, až musí být nakonec s cizí pomocí vyvedena ven. Naopak soudní osoby nejsou zvyklé na čerstvý vzduch „světa za dveřmi soudních kanceláří“ a stěžují si na jeho vliv.⁹⁹ Oddělení nitra soudních kanceláří (soudu) a vnějšího světa stran je tím jen posíleno.

K výslechům do soudních kanceláří jsou strany předvolány telefonicky. Dříve sice bylo zvykem předvolávat strany soudními posly, ale nová praxe telefonického pozvání je pro stranu mnohem výhodnější, neboť tolik nezasahuje do její běžného života.¹⁰⁰ K prvnímu krátkému vyšetřování je telefonicky předvolán i K., ale není mu oznámena hodina, pouze den, kdy se má

⁹⁰ „Nejlepší by rozhodně bylo, kdyby sis ted vzal krátkou dovolenou a přijel k nám na venkov. Na venkově nabereš sil, to bude dobře, určitě tě čeká velké vypětí. Ale kromě toho se tím jaksi vzdálíš soudu. Tady mají všechny možné nástroje moci, jichž proti tobě v případě nutnosti automaticky použijí; ale na venkov by napřed museli vyslat orgány nebo se na tebe snažit působit pouze dopisy, telegramy, telefonem. To má ovšem slabší účinek, sice tě to neosvobodí, ale nechá tě to vydechnout.“ P 90

⁹¹ P 38

⁹² „Domníval se, že ten dům pozná už zdaleka podle nějakého znamení, které si sám nedokázal přesně představit, nebo podle zvláštního ruchu před vchodem. Ale v Juliově ulici, kde to mělo být a na jejímž začátku se K. na chvílku zastavil, stály po obou stranách skoro stejně vyhlížející domy, vysoké šedé činžáky obývané chudými lidmi.“ P 39 - 40

⁹³ P 40 - 41

⁹⁴ P 152

⁹⁵ P 150

⁹⁶ „Když vstupovali, málem by byl upadl, neboť za dveřmi byl ještě schod. „Na veřejnost se nebere velký ohled,“ pravil. „Vůbec žádný ohled se nebere,“ řekl soudní sluha...“ P 65

⁹⁷ „Slunce zde praží do krovů a vzduch je od toho rozpáleného dřeva dusný a těžký. Není to proto vhodné místo pro kancelářské místnosti, i když jinak má ovšem velké výhody. Ale co se vzduchu týče, je skoro nedýchatelný ve dnech, kdy se tu hodně jedná se stranami, a to je skoro den co den. Když pak ještě uvážíte, že se zde leckdy také rozvěšuje prádlo, aby uschlo - to se nájemníkům nedá úplně zakázat -, už se nebudete divit, že se vám udělalo trochu zle.“ P 70

⁹⁸ P 71

⁹⁹ P 75

¹⁰⁰ P 166

dostavit. Rozhodl se tedy, že „*bude nejlépe, půjde-li tam v neděli v devět hodin ráno, protože v tuto hodinu začínají pracovat všechny soudy*¹⁰¹ *ve všední dny.*“¹⁰² Při předvolání byl zároveň upozorněn, „*že tato vyšetřování budou teď následovat pravidelně, ne-li snad každý týden, tedy přece jen dost často. Je prý jednak v obecném zájmu, aby byl proces rychle ukončen, jednak ale musejí být vyšetřování v každém ohledu důkladná a přitom vzhledem k jejich namáhavosti nesmějí nikdy trvat příliš dlouho. Proto byla prý jako východisko zvolena tato rychle po sobě následující, ale krátká vyšetřování. Neděle byla prý jako vyšetřovací den stanovena proto, aby K. nebyl rušen ve svém zaměstnání. Předpokládá se prý, že s tím bude srozuměn, kdyby si přál jmu dobu, tak se mu, pokud to půjde, vyhoví. Vyšetřovat by se například mohlo i v noci, ale pak by K. asi nebyl dost svěží. Pokud prý K. nebude nic namítat, rozhodně to bude ponecháno na neděli. Je prý samozřejmé, že určitě musí přijít, na to snad přece nemusí být předem upozorňován.*“¹⁰³ Když se v neděli ráno po deváté hodině dostaví na určenou adresu, skutečně se v jedné z místností konají výslechy před vyšetřujícím soudcem.

K všudypřítomnosti a vševědoucečnosti soudu přibývá další jeho podstatný znak: soud zasedá neustále. Vyšetřování mohou probíhat kdykoliv – v neděli i v noci, soud nikdy nemá přestávku, prázdniny, neexistuje žádný čas, kdy by bylo možné kalkulovat s omezením jeho činnosti nebo pozornosti. Postupným skládáním jednotlivých znaků „půdního“ soudnictví se začíná vyjevovat jeho absolutní charakter. Tím se soud začíná nápadně podobat obrazu zámeckého úřadu, který vykresluje Kafka v Zámku¹⁰⁴. Na zámku i ve vesnickém hostinci, kde přenocují zámečtí úředníci, probíhají výslechy neustále, i přes noc a v pozdní noční hodinu je možné se dovolat do zámeckých kanceláří. Ani jeden z úřadů nezná přestávky v činnosti, neboť lidský život jako předmět jejich zkoumání a evidence plyne bez přestávek až do svého konce a v každém jeho okamžiku se může udát něco z úředního hlediska významného.

Zasedá-li vševědoucí a všudypřítomný soud neustále, není překvapením věta malíře Titorelliho: „*Všechno přece patří k soudu.*“¹⁰⁵ Naznačuje tím K-ovi roli soudu jako základu, od něhož se vše odvíjí. K. se již dříve setkal s řadou náznaků. O jeho procesu se postupně dovídají všechny postavy románu, většina z nich však o něm ví ještě před tím, než se s K. vůbec poprvé setkala.¹⁰⁶ Veškerý jeho postup v procesu je orientován, získat osobně i od různých jiných osob informace o soudu a zvolit vůči němu správný postup. Patří-li vše k soudu, patří k němu i proces, tímto soudem vedený. Postup vlastním procesem je přípravou člověka na okamžik, kdy opustí labyrint procesního bloudění a stane tvář v tvář „svému“ soudci. Tím putování jedince končí a je mu oznámen konečný verdikt, osvobození nebo trest.

Patří-li vše k soudu, nelze se před ním skrývat, nelze mu trvale uniknout. Soud není jen prostou institucí s omezenou územní, osobní a věcnou působností, za jejímiž hranicemi se stává zcela bezmocnou. Nezná žádné hranice, rozprostírá se přes celý lidský život, eviduje každý

¹⁰¹ „*Všemi soudy*“ se zde nepochybně rozumí státní soudy.

¹⁰² P 39

¹⁰³ P 37

¹⁰⁴ Více v části „Zámek“

¹⁰⁵ Malíř bojuje s dívkami na schodech k ateliéru: „*I tahle děvčata patří k soudu.*“ „*Cože?*“... „*Všechno přece patří k soudu.*“ „*To jsem si dosud nevšiml,*“ řekl K. P 159

¹⁰⁶ P 125

jednotlivý skutek, každou myšlenku. Proniká do nitra lidské osobnosti a nepodléhá jejím pokusům zapírat nebo nevědět o vině. Svým absolutním charakterem se stává člověku mírou skutečnosti, umožňuje mu odvozovat od sebe lidské bytí a poměřovat individuální lidskou situaci.

Oplývá-li soud všemi výše uvedenými vlastnostmi, je pochopitelná jeho „zvláštní přitažlivost“¹⁰⁷. Její povaha může být dvojího významu. Soud přitahuje obyvatelstvo zvláštním charakterem své absolutní moci nad lidským svědomím i životem, člověk se jím nechává okouzlit, touží po jeho přízni, neboť bude-li mu soud nakloněn či nikoliv rozhoduje o lidském bytí. „Zvláštní přitažlivost“ soudu může souviset přímo i se základní otázkou, na niž musí soud v každém trestním procesu odpovědět: Vinen či nevinen? Podle slov hlídače Willema¹⁰⁸ soud vinu nevyhledává, ale je jí přitahován. Tak je to stanoveno v zákoně. Vztah přitažlivosti je oboustranný. Když K. hledal v domě na předměstí správnou místnost, kam byl soudem předvolán na první vyšetřování, vybral si nakonec jedno ze tří schodišť a „v myšlenkách si pohrával se vzpomínkou na výrok hlídače Willema, že soud je přitahován vinou, z čehož vlastně vyplývalo, že místnost, v níž se vyšetřuje, musí být u těch schodů, které si K. náhodou vybral.“¹⁰⁹ Vztah přitažlivosti mezi vinou a soudem provádí K. labyrintem jeho procesu, navádí jej do správných místností a dává mu vytušit správný čas, kdy se má dostavit k vyšetřování. Dvojice „vina – soud“ se stává nerozlučnou. Není-li vina, není nutný ani soud, který by o ní rozhodoval; není-li soud, kdo může posoudit vinu?

II.4. Soudci a soudní úředníci, pomocníci, pozorovatelé

V posledním okamžiku před smrtí se K. ptá: „Kde je ten soudce, kterého nikdy nespátřil?“¹¹⁰ Po celý rok trvání procesu neviděl jediného skutečného soudce. Při prvním vyšetřování se sice setkává se soudcem, ale jde pouze o vyšetřujícího soudce¹¹¹, který zřejmě ani není příslušný v K-ově případu.¹¹² Další soudce poznává jen z obrazů a z vyprávění.

V pracovně advokáta Hulda si K. prohlíží obraz: „Představoval muže v soudcovském taláru; seděl na vysokém trůnním křesle, jeho zlacení na obraze velice vynikalo. Neobvyklé bylo, že na něm ten soudce neseseděl klidně a důstojně, nýbrž měl levou paži přitisknutou k zadnímu a bočnímu opěradlu, zato pravou měl úplně nadzvednutou jen rukou se držel postranního opěradla, jako by se chtěl v nejbližším okamžiku prudce a možná rozzlobeně otočit, vyskočit a říci něco rozhodujícího nebo dokonce vynést rozsudek. Obžalovaného si bylo třeba představovat někde dole u schodů, jejichž horní stupně, pokryté žlutým kobercem, bylo na obraze ještě vidět.“¹¹³

¹⁰⁷ P 31

¹⁰⁸ „Náš úřad, pokud ho znám, a já znám jen ty nejnižší stupně, snad přece nehledá vinu v obyvatelstvu, nýbrž je, jak se praví v zákoně, vinou přitahován a musí vysílat nás hlídače. To je zákon. Kde by tu mohlo dojít k omylu?“ P 12

¹⁰⁹ P 40

¹¹⁰ P 214

¹¹¹ Hodnost vyšetřujícího soudce K. považuje za instančně nejnižší stupeň, pro jeho věc podružný. P 101

¹¹² Vyšetřující soudce jej považuje za malíře pokojů. P 45

¹¹³ P 100 - 101

S dalším obrazem soudce se K. setkává u malíře Titorelliho, který zdědil umění malovat soudce po svém otci.¹¹⁴ Je na něm vyobrazen soudce na trůnním křesle v podobném postoji jako soudce v pracovně advokáta Hulda. Ani jeden z obrazů však není vyobrazením soudců v jejich skutečné podobě. První soudce je ve skutečnosti malinký a místo na trůnním křesle sedí na kuchyňské židli potažené koňskou houní.¹¹⁵ Malíř Titorelli soudce ze svého obrazu ani trůnní křeslo ve skutečnosti nikdy neviděl a soudce není vysokým soudcem a na žádném takovém křesle nikdy neseděl.¹¹⁶ Hlavním důvodem, proč se tak nechávají soudci malovat, je jejich ješitnost. „Ale mají shora povolení, že se tak mohou dávat malovat. Každému je přesně předsáno, jak se smí dát malovat.“¹¹⁷

Soudnictví, zdá se, přímo z nejvyšších míst dbá na svoji prezentaci veřejnosti. O to důkladněji před ní ukrývá skutečné soudce, které nahrazuje armáda vyšetřujících soudců, od nichž nikdo nemůže očekávat rozhodnutí ve své věci. Vyšetřující soudce je vyobrazen v advokátově pracovně a K. si zpočátku myslí, že by to mohl být jeho soudce. Zřejmým účelem obrazu je právě toto matení stran. Soudnictví jim předkládá obratně přikrášlené obrazy nejnižších soudců a skutečně vysoké soudce před stranami pečlivě ukrývá.¹¹⁸ Hlavní rolí obrazů zůstává uspokojovat lidskou potřebu dívat se na moc a ukrývat vše podstatné před týmiž nenechavými pohledy.

Vyšetřující soudce, který vede s K. první výslech, je nenapravitelný sukničkář a po nocích se tajně plíží k posteli manželky soudního sluhy a jako dárek jí posílá hedvábné punčochy.¹¹⁹ K. to trefně komentuje: „Ukaž vyšetřujícímu soudci zdálky nějakou ženu, a on převrhne soudcovský stůl a povalí obžalovaného, jen aby byl včas u ní.“¹²⁰ K. proto vyhledává jako pomocnice ve svém procesu především ženy a snaží se využít ve svůj prospěch jejich schopnosti působit na soudní úředníky svým půvabem.

Výše uvedeným je charakteristika osoby soudce v Procesu v podstatě vyčerpána. Vyšetřující soudce je sukničkář a ostatní soudci jsou jen namalovaní. Existují-li vůbec opravdoví soudci, pak je soudní organizace ukrývá a obžalovanému jsou nedostupní. K. je odkázán na styk se „soudcovskou spodinou“, kde je mu dovoleno působit a napravovat dle libosti. Vyšší stupně soudcovské hierarchie mu zůstávají nepřístupné a skryté, což má být zřejmě zárukou jejich spravedlivého rozhodování, nebudou-li rušeny obtěžováním strany, která neustále něco požaduje. O skutečných vysokých soudcích je možné si udělat představu jen z charakteru celé soudní organizace, které jsou součástí. Vůči K-ovi v jeho procesu nevystupuje žádný konkrétní

¹¹⁴ K se ptá malíře, jak se dostal do styku se soudci: „To bylo velice jednoduché,“ ... „já jsem ty styky zdědil. Už můj otec byl soudní malíř. Je to postavení, které se stále dědí. Noví lidé se pro to nehodí. Pro malování různých úřednických hodností jsou totiž stanovena tak rozdílná, rozmanitá a hlavně tajná pravidla, že se s nimi neseznámí vůbec nikdo mimo okruh určitých rodin. Tam v zásuvce na příklad mám záznamy svého otce, které nikomu neukážu. Ale pouze ten, kdo je zná, je schopen malovat soudce. Avšak i kdybych je ztratil, zbylo by mi ještě tolik pravidel, které nosím v hlavě jenom já, že by mi nikdo nemohl upřít moje postavení. Vždyť každý soudce chce být malován tak, jak byli malováni starí velcí soudcové, a to umím jen já.“ P 135

¹¹⁵ P 101

¹¹⁶ P 135

¹¹⁷ P 136

¹¹⁸ „Zas jen vyšetřující soudce,“ pravil K. zklamaně, „vysocí úředníci se skrývají.“ P 101

¹¹⁹ P 59

¹²⁰ P 198

vysoký soudce, který by měl přidělen jeho proces. Takový soudce nebo senát existovat v rámci soudní organizace musí, ale navenek vystupuje vůči K. pouze soudní organizace jako celek. Do jejího nitra není možné nahlédnout, najít svého soudce a působit ve prospěch svého procesu přímo na jeho osobu. K. je donucen bojovat o svůj proces s celou soudní organizací, pokud se nenechá zmást vyšetřujícími soudci, kteří jsou mu předkládáni v záměru, aby působil pouze na ně, a soudci, kteří skutečně v jeho věci rozhodují, zůstali před jeho útoky ochráněni.

Advokát Huld, K-ův obhájce, odhaluje nevýhodu „*takové soudní organizace, která už ve svých počátcích ustavuje tajný soud. Úředníkům chybí spojení s obyvatelstvem, pro obyčejné průměrné procesy jsou vybaveni dobře, takový proces se rozjíždí skoro samočinně po svých kolejkách a jen tu a tam je třeba ho postrčit, ale ze zcela jednoduchých a právě tak ze zvlášť obtížných případů jsou často bezradní, nemají, protože jsou ustavičně dnem i nocí v zajetí svého zákona, pravé porozumění pro lidské vztahy a to jim při takových případech hrozně schází.*“¹²¹

Jejich postavení je znesnadněno také složitou organizací soudnictví: „*Hodnostní třídy a stupnice soudu jsou prý nekonečné a i pro zasvěcence nedozírné. Řízení u soudních dvorů je však prý i pro nižší úředníky zpravidla tajné, mohou proto málokdy od začátku do konce sledovat další průběh záležitostí, které zpracovávají, soudní případ se tedy objevuje v jejich zorném poli, aniž často vědí, odkud přichází, a pokračuje dál, aniž se dovědí kam. A tak poučení, které lze načerpat ze studia jednotlivých stadií procesu, z konečného rozhodnutí a z jeho důvodů, těmto úředníkům uniká. Smějí se zabývat jen tou částí procesu, kterou jim vymezuje zákon, a o tom dalším, tedy o výsledcích své vlastní práce, vědí většinou méně než obhájce, která přece zpravidla zůstává s obžalovaným ve styku skoro až do konce procesu.*“¹²²

Poznávacím znakem všech soudců, úředníků a pomocných osob je jejich oděv. Je nepochybným znakem příslušnosti k soudní organizaci. Může jím být „*přiléhavý černý oděv s všelijakými záhyby, kapsami, přezkami, knoflíky i pásky, podobně jako tomu bývá na cestovních oblecích,*“¹²³ nebo jen zcela nepatrná změna na civilním kabátě soudních sluhů, kteří mají mezi jeho knoflíky jako úřední značení „*kromě několika obyčejných knoflíků i dva knoflíky pozlacené, odpárané asi z nějakého starého důstojnického pláště.*“¹²⁴ Také K. si při svém zatčení obléká „*černý, těsně přiléhavý žaket.*“¹²⁵ v černém obleku je odváděn na popravu. Při prvním vyšetřování se všem lidem v sále na límcích kabátů „*třpytí odznaky různé velikosti a barvy.*“¹²⁶ Těsné přiléhavé obleky černé barvy, pozlacené knoflíky, odznaky na límcích nahrazují svojí funkcí soudní uniformou, kterou se označují lidé patřící k soudní organizaci. Uniforma neslouží jen k identifikaci, ale především svého nositele staví na stranu moci, jejímž je reprezentantem, a odděluje jej od neúředního světa. Rozhodnutí učiněná v uniformě nejsou rozhodnutími jejího nositele, ale rozhodnutími úřadu, který jej do uniformy oblékl, a nejsou zatížena osobní zodpovědností. Pro stranu je uniforma upozorněním, že jejímu nositeli má být projevena požadovaná úcta a je dobré si jej předcházet, neboť oblečen v uniformě je součástí úřadu a

¹²¹ P 110

¹²² P 111

¹²³ P 7

¹²⁴ P 64

¹²⁵ P 15

¹²⁶ P 51

naskytá se možnost skrze něho působit i na úřad samotný, byť jen zprostředkovaně a s nejistým výsledkem.

Důraz na oděv je součástí reprezentace úřednictva vůči stranám. Krásným příkladem je pán zvaný „podavatel zpráv“, s kterým se K. setkává při návštěvě v kancelářích soudu. Jeho velkou předností je kromě schopnosti odpovědět na každou otázku, kterou pokládají čekající strany, také elegantní oblečení, jehož příčinu dívka z kanceláří vysvětluje takto: „*My, tj. úřednictvo jsme kdysi usoudili, že podavatel zpráv, který vždy jako první jedná se stranami, musí být elegantně oblečen, aby byl první dojem důstojný. My ostatní jsme bohužel oblečení velice špatně a staromódně, jak vidíte hned na mně; nemá ani příliš smysl vynakládat peníze na oblečení, jelikož jsme skoro ustavičně v kancelářích, vždyť zde i spíme. Ale jak jsem řekla, považovali jsme kdysi za nutné, aby podavatel zpráv měl krásné oblečení. Jelikož je ale nebylo možno dostat od naší správy, která je v tomto ohledu poněkud zvláštní, udělali jsme sbírku – přispěly i strany - a koupili jsme mu tento krásný oblek a ještě některé další.*“¹²⁷

Oděv může však i klamat. Síla pouta k úřadu vždy nemusí být taková, jakou naznačuje. V Zámku K. zjišťuje, že Barnabáš je se „*zámkem spjat daleko těsněji, než tomu nasvědčovala jeho viditelná hodnota*“.¹²⁸ Straně není dána možnost ověřit si skutečnou hodnost nositele, neexistuje žádná veřejná evidence úředníků podle jmen a hodností. Úspěch, kterého se podaří dosáhnout u některého z úředníků, je jen zdánlivý, ukáže-li se, že nositeli uniformy by příslušela při dodržení všech předpisů pouze hodnostně nižší uniforma.

Kromě soudců, soudních úředníků, sluhů, zaměstnanců soudních kanceláří a advokáta Hulda (viz.dále) vystupují v Procesu ještě dvě skupiny osob, které jsou v nějakém vztahu k soudu. Tento vztah nepatří k oficiálně uznávaným, přesto může mít značný význam. „*Často jsou taková neuznávaná postavení vlivnější než ta uznávaná.*“¹²⁹

První skupinu tvoří nespočet nejrůznějších „pomocníků“, které K. při svém putování Procesem potkává. Nejčastěji k nim patří ženy¹³⁰, jejichž vztah k soudu spočívá v tom, že jsou buď manželkami soudních sluhů, nebo slouží u některé z procesních stran (Leni u advokáta Hulda). Často mají nějaké poznávací znamení, stigma, plníci stejnou poznávací roli jako šaty či odznaky u soudních úředníků.¹³¹ Navazují s K erotický vztah, neboť obžalovaní jsou pro ně zvláštním způsobem přitažliví.¹³² Pomoc poskytují pouze výměnou za pohlavní rozkoš. Otázkou ovšem je, zda jejich pomoc je skutečně pomocí nebo spíše medvědí službou. Při prvním vyšetřování je K. při svém projevu ke shromáždění přerušen vinou pradleny, ženy soudního

¹²⁷ P 72

¹²⁸ Z 38

¹²⁹ Takové je postavení malíře Titorelli, který je jen „důvěrníkem“ soudu. P 137

¹³⁰ „*Sháním pomocnice, říkal si K. skoro s údivem, nejdřív slečnu Birstnerovou, pak ženu soudního sluhu a nakonec tuhle malou ošetřovatelku, která podle všeho po mně nepochopitelně touží*“ P 102.

¹³¹ „*Tělesnou vadu?*“ zeptal se K. „*Ano,*“ řekla Leni, „*já totiž takovou drobnou vadu mám, podívejte.*“ *Roztáhla na pravé ruce prostředník a prsteník a spojovací blanka mezi nimi sahala skoro až k hornímu článku krátkých prstů.*“ P 105

¹³² „*Tak to je všecko, říkal si K, nabízí se mi, je zkažená jako všichni tady kolem, už má soudních úředníků dost, což je pochopitelné a vítá proto kteréhokoli cizího člověka poklonou, že má krásná oči*“ P 56

sluhy, která se „pošťuchuje“ se studentem práv.¹³³ Při návštěvě u advokáta Hulda se K. setkává s přednostou kanceláře, který podle advokátových slov pro něho u soudu může mnoho dosáhnout. Leni jej však vyláká k sobě do kuchyně tím, že schválně rozbije talíř, a připraví tím K. o možnost přednostova zásahu ve prospěch jeho procesu.¹³⁴ V Zámku plní roli pomocníků sluhové Jeremiáš a Artur, ale spíše K-ovi škodí, než aby mu byli v čemkoliv k užítku¹³⁵, stejně jako sluha Barnabáš, který jej místo na zámek zavede k sobě do rodiny a vyčerpává tak K-ovy poslední síly.¹³⁶

Druhou skupinou jsou nejrůznější pozorovatelé. Objevují se v nejméně vhodné chvíli a pečlivě pozorují vše, co se K. kvůli jeho procesu děje. K-ovo zatčení pozorují z protějšího okna dva staří lidé a nějaký muž.¹³⁷ Jsou metaforou „oka“ procesních institucí, znamenají pro K., že je neustále sledován. Mohou být i zástupci veřejnosti, která má na výsledku každého trestního procesu zájem. Mohou stát nakonec za celým procesem Josefa K., neboť ten byl zatčen zřejmě proto, že jej někdo pomluvil.¹³⁸

Každá úřední osoba má přesně vymezeno své místo v hierarchii soudní organizace, které určuje její pravomoci. Hierarchická organizace s sebou přináší několik pravidel, která musí být respektována a jsou nepřekročitelná. Každý ze stupňů hierarchie ví jen tolik, kolik mu bylo sděleno jeho nadřízeným stupněm. Působením na nižší stupeň není možné získat žádné informace o nadřízených člancích hierarchie, než které tyto samy určily ke sdělení tím, že je poskytly nižšímu stupni. Nižší stupeň zná vždy pouze stupeň, který je mu bezprostředně nadřízen. Čím níže se stupeň nachází v hierarchii, tím méně má informací. Pánové, kteří přicházejí K. zatknout, stojí na úplně nejnižším stupni, „*jsou pro jeho záležitost zcela područní, ba dokonce o ní skoro nic neví.*“¹³⁹ V hierarchii nad nimi stojí vyšetřující soudce. Jeho postavení patří v soudcovských úřadech k nejnižším stupňům. Tím v Procesu nastínění hierarchie končí. Vyšší soudci a soudy se skrývají¹⁴⁰, vysoká patra soudní organizace zůstávají obžalovanému zcela nedostupná.

O tom, kde se v soudní hierarchii nachází obžalovaný, není mnoho známo. „*Pokud se s ním vede řízení, je pro všechny zaměstnance soudu nedotknutelný*“¹⁴¹ a má možnost proti nim ze svého postavení zasáhnout. K. si u vyšetřujícího soudce stěžoval na chování hlídačů Franze a Willema při jeho zatčení a nedlouho poté jsou díky tomu oba hlídači zmrskáni.¹⁴² Naplňuje se tím další princip hierarchického uspořádání – vyšší stupně vykonávají kontrolní a kárnou pravomoc vůči stupňům podřízeným.

¹³³ P 51

¹³⁴ P 99

¹³⁵ Z 29

¹³⁶ Z 39

¹³⁷ P 15

¹³⁸ P 7

¹³⁹ P 17

¹⁴⁰ P 101

¹⁴¹ P 82

¹⁴² P 78

II.5. Vyšetřování, jednání, výsledky

K vyšetřování a výsledkům je K. předvoláván telefonicky. Jednoho odpoledne přijímá v bance hovor: „Byl vyrozuměn, že se příští neděli bude v jeho záležitosti konat malé vyšetřování. Byl upozorněn, že tato vyšetřování budou teď následovat pravidelně, ne-li snad každý týden, tedy přece jen dost často. Je prý jednak v obecném zájmu, aby byl proces rychle ukončen, jednak ale musejí být vyšetřování v každém ohledu důkladná a přitom vzhledem k jejich namáhavosti nesmějí nikdy trvat příliš dlouho. Proto byla prý jako východisko zvolena tato rychle po sobě následující, ale krátká vyšetřování. Neděle byla prý jako vyšetřovací den stanovena proto, aby K. nebyl rušen ve svém zaměstnání. Předpokládá se prý, že s tím bude srozuměn, kdyby si přál jinou dobu, tak se mu, pokud to půjde, vyhoví. Vyšetřovat by se například mohlo i v noci, ale pak by K. asi nebyl dost svěží. Pokud prý K. nebude nic namítat, rozhodně to bude ponecháno na neděli. Je prý samozřejmé, že určitě musí přijít, na to snad přece nemusí být předem upozorňován. Bylo mu oznámeno číslo domu, do něhož se má dostavit, byl to dům v odlehlé ulici na předměstí, ve které K. dosud nikdy nebyl.“¹⁴³

Ve fragmentu „K Else“ K. přemýšlí, co by se stalo, kdyby se na předvolání k soudu nedostavil. Hlas v telefonním sluchátku jej vzápětí upozorňuje, „ať se vyvaruje toho, aby byl neposlušný. Jeho neslýchané poznámky o tom, že výsledky jsou marné, k ničemu nevedou a ani nemohou vést, že tam už nepůjde, že telefonická nebo písemná vyzvání nechá bez povšimnutí a posly vyhodí ze dveří - všechny ty poznámky jsou prý zaprotokolovány a už mu velice uškodily. Proč jen se nechce podrobit? Copak tu není snaha dát jeho spletitou věc do pořádku bez ohledu na čas a výlohy? Chce to snad svévolně mařit a dopustit, aby se přikročilo k násilným opatřením, jichž byl doposud ušetřen? Dnešní předvolání je prý posledním pokusem. Ať si dělá, co je mu libo, necht' ale uváží, že vysoký soud nedopustí, aby si někdo z něho tropil posměch.“¹⁴⁴

Kdyby K. k soudu nepřišel dobrovolně, nebyl by potrestán, pouze by proti sobě „poštval mocenské prostředky soudu.“¹⁴⁵ K. se nakonec rozhoduje k soudu nejít, neboť poznání těchto „mocenských prostředků“ může být cennou zkušeností.

K-ovy poznámky o marnosti výsledků mají své opodstatnění. V Procesu je popsán pouze jeden z výsledků v kapitole s názvem „První vyšetřování“. Nepodobá se však vůbec výsledku v klasickém významu slova, připomíná spíše divadelní představení či politickou schůzi.¹⁴⁶ Není vůbec jisté, že vyslýchán má být skutečně K., protože vyšetřující soudce považuje Josefa K. za malíře pokojů, který se měl zřejmě dostavit v tento čas k výsledku také. V sále je přeplněno lidmi, kteří jsou rozděleni do dvou táborů, z nichž jeden vždy mlčí a druhý povykuje, a tyto role si střídají podle toho, co K. zrovna řekne.

K. se nechává strhnout zřejmě za tím účelem sehranou atmosférou v sále a pouští se do tvrdého odsouzení svého zatčení, chování dozorců i celé zkorumpované soudní organizace.

¹⁴³ P 37 - 38

¹⁴⁴ P 232

¹⁴⁵ P 233

¹⁴⁶ P 43

Nelze se pak divit, že místo malíře pokojů je zatčen a předvolán k výslechu první prokurista velké banky.¹⁴⁷ K. se snaží získat na svoji stranu oba tábory lidí v sále a vyšetřujícího soudce vůbec nepouští ke slovu. Na závěr, když vyrušen pradenou odchází, zastavuje jej u dveří vyšetřující soudce se slovy: „*Chtěl jsem vás jen upozornit, že jste se dnes - třeba jste si to ještě neuvědomil - připravil o výhodu, kterou pro zatčeného v každém případě znamená výslech.*“¹⁴⁸

Zatčení, první výslech a závěrečná exekuce jsou jedinými procesními úkony soudu, s nimiž se K. setkává. Nařizovány a hodnoceny jsou odněkud z nitra soudní organizace, aniž má K. možnost identifikovat jedinou konkrétní osobu, jediného soudce, do jehož odpovědnosti jejich výkon patří, nebo alespoň konkrétní úřad ze složité hierarchie soudní organizace, v němž odpovědné osoby působí. Tím je znemožněna jakákoliv obrana proti úkonům soudní organizace, není možné se odvolat a dosáhnout nápravy, pokud není známa nadřízená instance. Potrestání hlídačů zmrskáním je jen souhrou náhod, K. nemohl tušit, zda právě vyšetřující soudce je jim nadřízen. Ostatně ani není jisté, zda potrestání nařídil zrovna on, anebo kterýkoliv jiný myslitelný úřad.

II.6. Soudní knihy a protokoly

Následující neděli po prvním vyšetřování se K. opět vypraví do podkroví domu na předměstí v domnění, že i tento den zde budou probíhat soudní výslechy. Místnost je však prázdná, pouze na stole zde leží několik knih. „*Byly to staré ohmatané knihy, desky jedné z nich byly uprostřed skoro rozlomené, kusy byly spojeny jen vlákny... K. otevřel vrchní knihu, objevil se neslušný obrázek. Muž a žena seděli nazi na pohovce, sprostý úmysl kreslíře byl jasně patrný, ale kreslíř si počínal tak neobratně, že konec konců bylo vidět jen muže a ženu, jejichž tělesnost byla na obrázku příliš zdůrazněna, seděli nadmíru vzpřímení a následkem chybné perspektivy se jen stěží mohli jeden k druhému obrátit K. dál nelistoval, ale rozevřel už jen druhou knihu u titulního listu, byl to román s názvem: „Co všechno musela Markétka vytrpět od svého muže Jeníka.“¹⁴⁹ O týden dříve si K. prohlížel sešitek vyšetřujícího soudce, z něhož visely „*hustě popsané listy se zažloutlými okraji, plné skvrn*“¹⁵⁰.*

Mají tyto knihy pro soudní řízení nějaký skutečný význam? K. jim ho nepřiznává, pouze se pozastavuje na tím, co to má být za lidi, kteří ho mají soudit, čtou-li takovéto knihy.¹⁵¹ Sešitek vyšetřujícího soudce označuje za „*knihu vin*“, ale kvůli její špinavosti a zanedbanosti z ní rozhodně nemá strach, „*ačkoliv je mu nepřístupná, neboť ji dokáže uchopit jen konečky prstů.*“¹⁵²

Jsou-li soudní knihy a protokoly stranám nepřístupné, nehraje roli, jak ve skutečnosti vypadají. Nepřístupnost může spočívat v odpudivosti jejich vzhledu i v jazyku, jakým jsou psány. Nahlédne-li strana do soudních knih a protokolů, není schopna rozumět jejich úřednímu

¹⁴⁷ P 48

¹⁴⁸ P 52

¹⁴⁹ P 55 - 56

¹⁵⁰ P 46

¹⁵¹ „*Tak to jsou ty zákoníky, které se zde studují,*“ pravil K. „*Takoví lidé mě mají soudit*“ P 56

¹⁵² P 47

jazyku a i když na první pohled získala přístup k utajenému spisu, obsah jí zůstává nesrozumitelný nebo nedokáže nalézt jeho pravý smysl, ukrytý za maskou zábavného čtení. Při prvním Kově výslechu může být význam soudních knih i symbolický. Celé vyšetřování se podobá svým průběhem spíše divadelnímu představení¹⁵³, zdá se, že slouží jen k tomu, aby obžalovaný nabyl pocitu, že jedná se soudem příslušným pro svoji věc, a to, co říká na svoji obhajobu, může ovlivnit výsledek jeho procesu. Soudní knihy zde potom leží na stole jen jako divadelní kulisy. Tohoto jejich významu si K. nevšimne, naopak je považuje za odraz špinavosti a nemravnosti celé soudní organizace. Nechává se klamat jejich divadelní rolí, neuvědomuje si, že nepřístupná je mu skutečná „Kniha vin“, nikoliv ušmudlaná divadelní kulisa na stole vyšetřujícího soudce.

Stejně bezvýznamné jsou i všechny protokoly, které sepisuje vyšetřující soudce. „*Píše tolik zpráv*“¹⁵⁴, ale jejich pravým účelem není podat podrobný obraz o projednávané věci; soudce chce pouze zůstat co nejdéle ve vyšetřovací místnosti, aby se pak mohl v noci s lampou plížit k posteli manželky soudního sluhu. O důležitosti jeho zpráv ostatně neexistuje žádná ověřená informace, jen panuje představa, že „*takové dlouhé zprávy přece nemohou být úplně bez významu*.“¹⁵⁵ Podobně je tomu i v Zámku, kdy úředníci vypracovávají sáhodlouhé protokoly, jejichž jediným významem je založení do vesnické kartotéky, nikoliv poskytnutí podkladu k probíhajícímu úřednímu jednání.¹⁵⁶

II.7. Soudní kanceláře

Při návštěvě prázdné zasedací síně se K. potkává se soudním sluhou, který mu nabízí, že jej provede kanceláři soudu, k nimž se dostanou po úzkém schodišti vedoucím nahoru na půdu. Na cedulce vedle schodů stojí neškolenou dětskou rukou napsáno: „*Výstup ke kancelářím soudu*.“¹⁵⁷ Ani tento dům není výjimkou, „*kanceláře soudu jsou přece skoro na každé půdě*.“¹⁵⁸ Vedle ateliéru malíře Titorelliho na půdě činžovního domu v opačné části města jsou zrovna takové kanceláře.

Umístění soudních kanceláří na půdách činžovních domů přináší výhody i nevýhody. K výhodám patří, že soud se ocitá nad hlavami obžalovaných, může shora pozorovat všechny jejich skutky a být jim neustále na blízku, a to vzhledem k nepřetržitému provozu¹⁵⁹ v kancelářích v kteroukoliv denní i noční hodinu.

Nevýhody však zdaleka převažují. „*Není to zařízení, které by budilo přílišnou úctu a obžalovaného uklidňovalo, když si představí, jak málo peněz má ten soud k dispozici, umísťuje-li*

¹⁵³ Viz. dále v textu

¹⁵⁴ P 58

¹⁵⁵ P 58

¹⁵⁶ „*Nikoli,*“ řekl Momus, „*taková souvislost neexistuje. Jde jen o to, abych pro Klammovu vesnickou kartotéku získal přesný popis dnešního odpoledne. Popis je již hotov, jen dvě tři mezery je ještě třeba doplnit, kvůli pořádku, jiný účel to nemá a ani ho nemůže být dosaženo.*“ Z128

¹⁵⁷ P 62

¹⁵⁸ P 152

¹⁵⁹ P 147

své kanceláře tam, kam nájemníci, kteří už sami patří k těm nejchudším, odhazují zbytečné harampádí.“¹⁶⁰

Kanceláře jsou vybaveny velmi chudě a při jejich stavbě na veřejnost nebere vůbec žádný ohled.¹⁶¹ Čekárna pro strany je dlouhou temnou chodbou, do níž vedou hrubě tesané dveře a po stranách se táhnou řady dlouhých dřevěných lavic. Některá oddělení mají do chodby místo „celistvých prkenných stěn pouze jakési laťové mříže, sahající ovšem až ke stropu, jimiž vniká trochu světla a skrz něž je vidět i jednotlivé úředníky, jak píšou u stolů nebo stojí přímo u mříže a skulinami pozorují lidi na chodbě.“¹⁶² Hned za hlavními dveřmi je schod, na kterém K. málem upadl.

Lépe na tom není ani kancelář určená pro advokáty. „Těsná nízká komora, kam světlo dopadá jen malým vikýřem, umístěným tak vysoko, že chce-li někdo vyhlédnout ven, kde mu ostatně vnikne do nosu kouř z komína, stojícího hned před vikýřem, a začerní mu obličej, musí nejdřív vyhledat kolegu, který ho vezme na záda. V podlaze té komory je už déle než rok díra, ne tak veliká, aby jí člověk propadl, ale dost veliká, aby do ní zapadl celou nohou. Místnost advokátů je na druhé půdě, zapadne-li tedy někdo do díry, noha visí dolů na první půdu, a to přímo do chodby, kde čekají strany.“¹⁶³

Vyšetřovací místnost, v níž se koná první K-ův výslech, je dokonce přímo ve služebním bytě soudního sluhy a jeho manželky, kteří jej musí ve dnech zasedání soudu vyklidit.¹⁶⁴

Ve všech kancelářích soudu panuje neuvěřitelná špína. Knihy na stole vyšetřujícího soudce jsou tak zaprášené, že než je může vzít K. do ruky, musí mu je žena soudního sluhy nejprve otřít.¹⁶⁵ Špína nezůstává uzavřena v soudních kancelářích, pronásleduje K. na každém kroku¹⁶⁶, vše, co nějak souvisí s jeho procesem, je jí poznamenáno a on sám si po zatčení připadá „nečistý.“¹⁶⁷

V kancelářích je těžký a dusný vzduch, když do krovů celý den praží slunce. Dokonce tak těžký, že se K. z něho udělá nevolno, a to je sám ze svého povolání na kancelářský vzduch zvyklý.¹⁶⁸ Dívka z kanceláří sice otevře vikýř, aby se mu lépe dýchalo, ale místo toho mu na oblek napadají saze.

Kanceláře v domě, kde probíhá první výslech, se nápadně podobají těm vedle ateliéru malíře Titorelliho. „Podle všeho platí pro zařízení kanceláří přesné předpisy.“¹⁶⁹ V případě kanceláře advokátů je dokonce podle těchto předpisů zakázáno v místnosti cokoliv měnit, neboť nepohodlí sleduje záměr, co nejvíce advokátům ztížit výkon obhajoby.

¹⁶⁰ P 62

¹⁶¹ P 65

¹⁶² P 66

¹⁶³ P 107 - 108

¹⁶⁴ P 54

¹⁶⁵ P 55

¹⁶⁶ K. v bance: „Vyklidte už konečně tu komoru s harampádím! Vždyť se v té špině utopíme.“ P 85

¹⁶⁷ „Čistota!“ zvolal K. ještě škvírou ve dveřích, „chcete-li penzion udržet v čistotě, musíte nejdřív dát výpověď mně.“ P 28.

¹⁶⁸ P 71

¹⁶⁹ P 152

Výše popsaný stav soudních kanceláří může být následkem nedostatečného finančního zajištění soudní organizace. „Ovšem není vyloučeno, že peněz je dost, ale že dřív než se jich použije pro soudní účely, vrhne se na ně úřednictvo. Obžalovaného sice uráží, že soud je tak marnotratný, ale v podstatě ho to uklidňuje víc, než kdyby soud byl chudý. Nyní K. také chápe, že se při prvním výslechu stydí obžalovaného předvolat na půdu a raději ho obtěžují v jeho bytě.“¹⁷⁰

Čím hlouběji do nitra soudních kanceláří následuje K. při prohlídce soudního sluhu, tím větší na něho padá únava, až se mu nakonec udělá nevolno a musí se posadit. Začíná se cítit dezorientovaný, nedokáže sám najít ani cestu k východu.¹⁷¹ Bojí se, že vzbudí rozruch a bude muset vysvětlovat, co v kancelářích pohledává. Přitom je zde jen ze zvědavosti, aby se ujistil, „že to soudnictví je zevnitř stejně odporné jako zvenčí.“¹⁷² Protože se to těm, kdo jsou v soudních kancelářích poprvé v životě, stává velmi často, má pro tento případ soudní správa dokonce přichystán pokoj pro nemocné. Jenže K. do něj jít odmítl, „chtěl se vyhnout právě tomu, aby ho vedli dál, čím dál půjde, tím to bude určitě horší.“¹⁷³ Díky nevolnosti a únavě se především připravil o možnost zeptat se podavatele zpráv, který jediný je určen k tomu, aby čekajícím stranám podával informace, jak to s jeho procesem vypadá. Ukazuje se, že soudní organizaci není možné rozvrátit ani zevnitř, obžalovanému se k tomu nedostává dostatek sil, neboť v její bezprostřední přítomnosti se mu podlamují kolena.

¹⁷⁰ P 62

¹⁷¹ „Pojďte se mnou,“ pravil K. „Ukažte mi cestu, já sám ji nenajdu, je zde tolik cest.“ „Je jen jedna cesta,“ řekl soudní sluha.“ P 69

¹⁷² P 69

¹⁷³ P 72

III. STRANY

V moderním schématu trestního řízení rozumíme stranami obžalobu a obžalovaného, kteří před soudem jako nezúčastněným třetím vedou spor, jehož předmětem je dokázat či vyvrátit vinu obžalovaného. V Procesu znamenají „strany“ obecný pojem, kterým úředníci označují osoby, nepatřící k soudní organizaci ani k úřednickému stavu, a mezi nimiž a úřadem existuje nějaký procesní nebo hmotněprávní vztah. Stranami jsou i obžalovaní. Jde jen o terminologické upřesnění, vycházející ze vztahu strany a úřadu, jenž spočívá ve vnesené obžalobě vůči konkrétní fyzické osobě.

Strany jsou charakterizovány velmi podrobně v mnoha znacích. Ačkoliv K. jako obžalovaný není svým postavením ničím jiným, než jen jednou ze stran, chová se téměř ve všem opačně než ostatní obžalovaní. Strany, které mu Kafka posílá do cesty, hrají tu úlohu, že K. ukazují, jaký je obvyklý postup obžalovaných v procesu. Tím zdůrazňují odlišnost K-ova chování, upozorňují na něj a umožňují hodnotit, zda je takové chování pro vedení procesu výhodnější než obvyklý a očekávaný postup strany. Některé zvláštnosti K-ova postupu jako strany v procesu budou popsány podrobně v následujících kapitolách, neboť jsou v přímém vztahu k otázkám obhajoby a rozhodování soudu.

Nejnápadnějším znakem, který upoutá pozorovatele při setkání s některou ze stran, je její poníženost. Dobře pozorovat ji lze pouze tehdy, dojde-li k setkání v prostorách s bezprostředním vztahem k soudu. V běžném občanském životě není strana ničím příliš nápadná, snad jen svojí únavou z neustálého přemýšlení nad průběhem procesu či špatnou náladou, pokud se proces zrovna nevyvíjí podle jejích představ.¹⁷⁴

Při prohlídce půdních kancelářů v doprovodu soudního sluhu vešel K. do chodby, kde zrovna čekalo několik stran: „*Působili velice skromným dojmem. Seděli v téměř pravidelných vzdálenostech od sebe ve dvou řadách dlouhých dřevěných lavic, postavených po obou stranách chodby. Všichni byli nedbale oblečeni, třebaže podle výrazu obličeje, držení těla, úpravy vousů a mnoha dalších těžko určitelných drobností většinou patřili k vyšším vrstvám. Poněvadž tam nebyly věšáky, položili si klobouky pod lavici, jeden zřejmě následoval příkladu druhého. Když ti, co seděli nejbliž u dveří, spatřili K. a soudního sluhu, povstali a zdravili; jak to viděli další, domnívali se, že musejí též pozdravit, takže jak ti dva procházeli kolem, všichni se zvedali. Nikdy nestáli úplně zpříma, záda měli sehnutá, kolena podlomená, stáli jako žebráci na ulici.*“¹⁷⁵ Jeden obžalovaný dokonce čeká na chodbě, přestože tím nemůže ve své věci ničeho docílit. Teprve před měsícem podal návrh na provedení důkazního řízení, ale proto, že je neděle, chce tu alespoň poníženě sedět, co kdyby to přece jen na jeho případ mělo nějaký vliv.¹⁷⁶

Ponížení stran je v přímé souvislosti s jejich neznalostí. Zákon, procesní předpisy a předpisy, kterými se řídí chod soudních kancelářů, jsou jim nepřístupné. Straně pak nezbyvá nic

¹⁷⁴ P 87

¹⁷⁵ P 66

¹⁷⁶ P 74

jiného, než čekat v chodbě na předvolání do kanceláře či doufat, že si jí náhodou všimne některý zrovna dobře naladěný úředník. Riziko neznalosti organizace soudnictví si uvědomuje i K. Když se dozví, že hned vedle ateliéru malíře Titorelliho jsou také soudní kanceláře, neleká se ani tak toho, „že se i zde shledává se soudními kanceláři, ulekl se hlavně sebe, své nevědomosti v soudních věcech.“ Provinil se tím proti základnímu pravidlu, které musí jako strana dodržovat vůči soudu, „aby byl vždy připraven, aby se nikdy nedal překvapit, aby se nedíval netušivě vpravo, když soudce stojí vlevo od něho.“

Stejně důležitým pravidlem je, aby se strana neustále pohybovala. Obchodník Block to K-ovi připomíná starým právním výrokem: „*Pro podezřelého je lepší pohyb než klid, neboť kdo je v klidu, může vždy být na místě vah, aniž o tom ví, a může být se svými hříchy vážen.*“¹⁷⁷ V každém případě se strana musí pohybovat velmi obratně, nebudit pohybem příliš velkou pozornost, nedávat úřadu svým chováním žádnou záminku, aby se o ni začal zajímat více, než je nezbytně nutné. „*Chovat se klidně, ať je to člověku jakkoliv proti mysli!*“¹⁷⁸, radí K-ovi advokát Huld. K. ale radu nerespektuje, neustále se snaží vymýšlet rozmanité návrhy na změny v soudní organizaci, čímž si ale velmi škodí, neboť tak mrhá energií, kterou by měl využít úplně jiným způsobem ve prospěch svého procesu a ne k nápravě soudní organizace. Žádné změny se mu stejně dosáhnout nepodaří a pouze riskuje, že „*vzbudí zvláštní pozornost úřednictva vždy prahnoucího po pomstě.*“¹⁷⁹

Jedinou nepatrnou možností, jak se účastnit na chodu soudního organismu, je pro strany finanční příspěvek na elegantní oblek pro podavatele zpráv.¹⁸⁰

Strany jsou „*většinou tuze citlivé*“.¹⁸¹ Cítí se dotčeny každou maličkostí, sebenepatrnější pohyb či úšklebek úředníka si vykládají ve svůj neprospěch a na dlouhé měsíce ztrácí naději v uspokojivý konec řízení. Špatně při prvních výsledcích snášejí těžký vzduch v soudních kancelářích a přepadá je nečekaná únava právě v okamžiku, kdy by se jim zrovna mohlo poštěstit dosáhnout ve svém případě značný posun.¹⁸²

Čím déle jejich proces trvá a čím více se sami chtějí v něm angažovat, tím silněji podléhají jeho tíze. Když se K rozhodl, že dá výpověď advokátu Huldovi a bude se obhajovat sám, najednou pocítuje, že „*dokud mohl tíhu obhajoby přenášet na advokáta, proces se ho v podstatě ještě příliš nedotýkal, pozoroval ho jen z dálky a nebyl vlastně v jeho bezprostředním dosahu, mohl tedy kdykoliv zjistit, jak to s jeho záležitostmi vypadá, ale mohl také kdykoli couvnout.*“¹⁸³ Nyní se ptá: „*Přečká to šťastně? A jak se mu to podaří provést v bance? Vždyť nejde jen o podání, na které by snad bývala stačila dovolená, ačkoliv požádat o dovolenou právě nyní by byla velká troufalost, jde přece o celý proces, jehož konec je v nedohlednu. Jaká překážka je tu najednou postavena do cesty jeho kariéry! Má nyní pustit dovnitř strany a jednat*

¹⁷⁷ P 179

¹⁷⁸ P 112

¹⁷⁹ P 112

¹⁸⁰ P 72

¹⁸¹ P 68

¹⁸² P 75

¹⁸³ P 123

s nimi? Zatímco jeho proces se řítí dál, zatímco nahoře na půdě soudní úředníci sedí nad spisy toho procesu, má se on zabývat bankovními obchody? Nevypadá to jako mučení, které schválil soud a které souvisí s procesem a provádí ho? A až budou v bance posuzovat jeho práci, přihlédne vůbec někdo k jeho zvláštní situaci? Nikdo nikdy.¹⁸⁴ Proces zasahuje stranám do jejich navykého denního pořádku, všichni o něm mluví, ptají se na jeho průběh, obtěžují nabídkami své bezvýznamné pomoci. Síly strany však stačí jen po určitou mez. Je-li tato mez překročena, proces stranu zcela pohltí, a ta se přestává věnovat všemu ostatnímu, co dosud naplňovalo její život, a zabývá se již jen svým procesem, pro ostatní svět zcela vyčerpána. Proces se stává jediným smyslem jejího života. Příkladem je obchodník Block, který se svým procesem zabývá více než pět let, vložil do něj všechny peníze z obchodu s obilím, který díky tomu téměř zkrachoval, bydlí u advokáta Hulda, aby si jej kdykoliv advokát mohl dát zavolat, a pro jistotu má kromě něj ještě dalších pět pokoutních advokátů. Jak sám říká, „*chce-li člověk něco udělat pro svůj proces, nemůže se příliš zabývat jinými věcmi.*“¹⁸⁵

Proces přináší i změny ve vzhledu strany. Kromě nápadné poníženosti, provázené podlomeným držením těla, je proces stigmatem, které ji odlišuje od jejího okolí. Advokát Huld je nazývá „krásou“: „*Obžalovaní jsou často skutečně krásní. Nemůže to být vina, co je dělá krásnými – všichni přece nejsou vinni, nemůže to být ani budoucí trest, co je už nyní dělá krásnými, neboť všechny přece nečeká trest, může to tedy být jen soudním řízením, které je proti nim vedeno a které je nějak poznamenává.*“¹⁸⁶

Naopak je tomu s krásou stran v Zámku. Strany zde nejsou obžalovanými podobně jako K. v Procesu, ale především účastníky řízení, která bychom v dnešním jazyce označili jako správní. Od úřadu něčeho požadují, od povolení až po uznání existence. Tedy nikoliv, že úřad se zajímá o ně ze své vůle, neboť je obžaloval, nýbrž oni jej svým podáním nutí k činnosti. Úředníci ze Zámku proto se stranami přicházejí do styku velmi neradi, strany se jim evidentně zdají svým obtěžováním i vzhledem odporné. Jako obranu vymysleli „noční výslechy“, které „*mají přece jedině ten účel, aby se strany, na něž se páni nevydrží dívat za dne, vyslechly rychle, v noci, za umělého osvětlení, a aby páni měli možnost hned po výslechu všem tu ošklivost zaspát.*“¹⁸⁷

¹⁸⁴ P 124

¹⁸⁵ P 162

¹⁸⁶ P 172

¹⁸⁷ Z 312

IV. OBŽALOBA

Obžalobě je možné rozumět ve dvou základních významech: obžaloba jako úřad a obžaloba jako procesní úkon.

Úřad obžaloby je procesní stranou, která činí procesní úkon – podání obžaloby u soudu, nasvědčují-li vyšetřováním zjištěné skutečnosti, že byl spáchán trestný čin a spáchala jej konkrétní osoba. Jediná zmínka o obžalobě ve smyslu úřadu je ve fragmentu „Dům“. Úřad obžaloby je místem, odkud vzešlo první oznámení v K-ově případu. Je dokonce přesně známo číslo domu a ulice, kde sídlí. Podle malíře Titorelliho však *„tento úřad nemá sebemenší význam, pouze vyhlašuje, co mu bylo uloženo, a je jen nejnižším orgánem vlastního velkého úřadu obžaloby, který je ovšem stranám nedostupný. Přeje-li si tedy někdo něco od úřadu obžaloby - těch přání je zajisté stále mnoho, ale není prý vždy moudré je pronášet - pak se ovšem musí obrátit na uvedený podřízený úřad, jenže tím ani sám nepronikne k vlastnímu úřadu obžaloby, ani nedocílí, aby tam kdy došlo jeho přání.“*¹⁸⁸

Úřad obžaloby je hierarchizován stejně jako soudní organizace, skutečná obžaloba se skrývá v nedostupných nejvyšších patrech podobně jako nedostupné vysoké soudy a soudci. Stupňovité uspořádání zabraňuje obžalovanému působit na úřad obžaloby a ovlivňovat tímto působením obsah obžaloby – procesního úkonu, která na něj bude podána u soudu.

Utajení vysokého odpovědného úřadu obžaloby nutně přináší i utajení obžaloby ve svém druhém významu procesního úkonu, který činí úřad obžaloby jako procesní strana před soudem a v němž uvádí skutky obžalovaného a jejich hodnocení co do naplnění jednotlivých skutkových podstat daných zákonem. Podaná obžaloba je utajena před obžalovaným i jeho advokátem, což přináší neblahé důsledky zejména pro možnost obžalovaného účinně se proti jejímu obsahu obhajovat.

Podrobněji je o obžalobě pojednáno v kapitolách týkajících se obhajoby a rozsudku.

¹⁸⁸ P 239

V. OBHAJOBA

V moderním trestní procesu je obhajoba procesní stranou, protistranou obžaloby, s níž před nestranným a nezúčastněným soudcem bojuje o prokázání nevinu obžalovaného.

Obhajoba v Procesu zaujímá dvě velká témata. Jedním je obhajoba ve výše nastíněném smyslu procesní strany, kdy je v trestním řízení obžalovaný zastoupen právně vzdělanou osobou – advokátem, jenž mu pomáhá procházet složitým labyrintem procesních pravidel, neboť u většiny obžalovaných nelze jejich znalost předpokládat a byli by tím znevýhodněni proti straně obžaloby. Druhé téma je osobní rovina obhajoby obžalovaného, zahrnující jeho vnitřní vztah k obžalobě, průběhu celého trestního procesu i otázky viny. Tématicky shodně jsou odděleny následující dvě podkapitoly. První se zabývá institutem obhajoby v jejím klasickém procesním pojetí, tedy advokátem, jeho charakteristickými vlastnostmi, vztahem k soudu a obžalovanému. Druhá podkapitola popisuje obhajobu z pohledu Josefa K., zda se jí dostatečně ujal, či podcenil její význam.

V.1. Obhajoba vykonávaná advokátem

Jediným advokátem, s nímž se K. bezprostředně setkává, je doktor Huld, starý, nemocný muž upoutaný na lůžko,¹⁸⁹ k němuž je K. zaveden svým strýcem Karlem, advokátovým bývalým spolužákem, a díky této známosti, ale i vzhledem k výjimečnosti K-ova procesu, se advokát ujímá zastupování v jeho procesu. Advokát K-ovi v dlouhých rozhovorech vypráví o poslání obhajoby v procesech podobných K-ovu. Je hlavním zdrojem poznatků o obhajobě pro K. i pro účel této práce. Některé skutečnosti, v převážné většině popírající fakta uváděná advokátem, se dovídá K. i od obchodníka Blocka, advokátova významného klienta.

V.1.1. Soudní organizace vs. obhajoba

Moderní právo obsahuje v řadě předpisů od ústavních norem až po prováděcí předpisy ustanovení upravující právo na spravedlivý proces. Jeho nedílnou součástí je i právo na obhajobu, která je nezbytnou podmínkou vedení spravedlivého trestního procesu a má zaručit obviněnému i obžalovanému rovnost zbraní proti obžalobě vznesené státem prostřednictvím úřadu obžaloby. Obhajoba má v trestním řízení svůj nenahraditelný význam a její řádné uplatňování je přímo požadavkem zákona.

V Procesu je ovšem situace diametrálně odlišná. „*Zákon totiž obhajobu nedovoluje, nýbrž pouze trpí, a sporné je i to, zda příslušné místo v zákoně má být vykládáno tak, že je aspoň trpěna.*“¹⁹⁰

V praxi se to projevuje nespočtem překážek, které soudní organizace klade obhajobě do cesty. O tom, jak se obhajoba „zapíše“ u soudu, rozhoduje dle advokátových zkušeností

¹⁸⁹ Obdobně je nemocný a upoutaný na lůžku i starosta v Zámku, kde plní obdobnou roli, jako advokát v Procesu a objasňuje základní funkce zámeckého úřadu z úředního pohledu. Z 68

¹⁹⁰ P 107

především první podání. Velmi často se ovšem stává, že první podání obhajoby u soudu ani nečtou. „Založí se prostě do spisů a poukáže se na to, že výslech a pozorování obžalovaného je prozatím důležitější než všechny písemnosti. Pakliže žadatel začne naléhat, sdělí se mu, že před rozhodnutím, jakmile bude, samozřejmě souvisle, shromážděn veškerý materiál, budou všechny spisy přezkoumány, tedy i toto první podání. Ale bohužel ani to prý většinou není pravda, první podání se obyčejně založí nebo se nadobro ztratí, a i když se uchová až do konce, málokdy se čte.“¹⁹¹

Vypracování prvního podání ztěžuje obhajobě překážka, spočívající v nerespektování zásady veřejnosti trestního řízení před soudem, jejíž praktické uplatnění znamená primárně veřejnost řízení, pouze jsou-li dány zákonem stanovené podmínky, je možné z jednání veřejnost usnesením vyloučit. V K-ově procesu se postupuje přesně opačně. „Řízení není veřejné, považuje-li to soud za nutné, může se veřejným stát, zákon však veřejné projednávání nepředpisuje.“¹⁹² Neveřejnost je naplněna do detailu, to znamená, že k jednání nemá přístup ani obžalovaný a jeho obhájce. Je jim zároveň znemožněno nahlížet do obžalovacího spisu a elegantně tím ztížena možnost jakékoliv obhajoby, neboť není-li povoleno prostudovat obžalobu, není ani možné postavit obhajobu na smysluplných argumentech a první podání obhajoby může „vlastně jen náhodou obsahovat něco, co je pro věc důležité.“¹⁹³

Zákon nestanoví ani povinnost úředníků nebo soudců, provádějících výslech, pořizovat o něm protokol a jeho kopii poskytnout obžalovanému a obhajobě, která nesmí být při výslechu přítomna. Chtějí-li se advokáti dozvědět jednotlivé body obžaloby, na něž je obžalovaný při výslechu tázan, a částečně odstranit oslabení způsobená neveřejností řízení a zákazem nahlížení do spisu, nezbývá jim, než čekat na obžalovaného přede dveřmi vyšetřovací místnosti a vypyávat se jej, k čemu byl vyslýchán. Informace jsou však velmi nepřesné, protože obžalovaný „je přece předpoután a má nejrůznější starosti, které ho rozptylují.“¹⁹⁴

Soudní organizace s advokáty zachází špatně i po organizační stránce. Na půdě, kde jsou soudní kanceláře, jim přidělila pouze jednu těsnou komoru osvětlenou jen malým vikýřem a s dírou v podlaze, kterou déle než rok nikdo neopravil a již občas propadne noha některého advokáta, aby vyděsila strany čekající v dolní chodbě.¹⁹⁵

Výše uvedené překážky a špatné zacházení s advokáty mají jediný cíl: „co nejvíc vyloučit obhajobu, vše má spočívat jedině na obžalovaném.“¹⁹⁶ Mohlo by se zdát, že za tohoto stavu nemůže obhajoba pro obžalovaného v jeho boji se soudní organizací, která ji tak dovedně potírá, udělat nic podstatného. Ve skutečnosti se obhajoba dokáže proti oficiálním zákazům a omezením obrátit bránit. Pokoutní advokáti využívají nedokonalé uzavřenosti soudní organizace na nejnižších stupních, kterou způsobují její úplatní zaměstnanci zanedbávající své povinnosti. Prodírají se nekáznými vzniklými trhlinami, v nichž se „podplácí a vyzvídá, ba dokonce se vyskytly

¹⁹¹ P 106 - 107

¹⁹² P 107

¹⁹³ P 107

¹⁹⁴ P 108

¹⁹⁵ P 107 - 108

¹⁹⁶ P 108; dále i v podkapitole „Osobní obhajoba“

případy, alespoň v dřívějších dobách, že spisy byly ukradeny.¹⁹⁷ Mnohem uhlazenějším způsobem a pro obžalovaného výhodnějším, překonávají překážky advokáti „vyššího stupně“, k nimž patří i Dr.Huld. Hlavní význam jimi prováděné obhajoby totiž spočívá v jejich osobních stycích s „vyššími úředníky, čímž jsou ovšem míněni pouze vyšší úředníci nižších stupňů.“¹⁹⁸ Úředníci sami, advokáta vyhledávají, poskytují mu zprávy o očekávaném průběhu procesu a „nechají se v ojedinělých případech dokonce přesvědčit a rádi přijmou cizí názor.“¹⁹⁹ Ani potom není jisté, že se zachovají přesně tak, jak slíbili. „I když seberozhodněji prohlásí, že přijali nový, pro obhajobu příznivý záměr, přece možná jdou rovnou do své kanceláře a vydají na příští den soudní usnesení, které obsahuje pravý opak a je k obžalovanému třeba ještě mnohem přísnější než původní záměr, od něhož, jak tvrdí, nadobro upustili. Proti tomu se prý ovšem nelze bránit, neboť to, co řekli mezi čtyřma očima, bylo také řečeno právě jen mezi čtyřma očima a nelze z toho dělat veřejné závěry.“²⁰⁰

Někdy se dokonce stane, že úředníci přicházejí pro radu, jak dál postupovat v případě, který se nějak vymyká běžnému způsobu řešení. Úředník celé dny tráví jen v úřadě, zabývá se vždy jen jednou z částí procesu, aniž by mohl vidět souvislosti předcházejícího a následujícího řízení a načerpat ponaučení z jednotlivého případu jako celku. Úředník je „dnem i nocí neustále v zajetí svého zákona“²⁰¹, proto se stává, že navštíví advokáta se žádostí o radu, neboť advokát je v neustálém styku s obžalovaným i jinými lidmi mimo soudní organizaci, ale především sleduje proces po celý jeho průběh, a může tak lépe posoudit, jaký dopad bude mít rozhodnutí úředníkem učiněné pro další řízení.²⁰²

Dá-li si obhajoba zvláště záležet, může se jí dokonce podařit podáními případ zamotat natolik, až se některý ze soudních úředníků opravdu rozčílí a rozhodne se pomstít na všech advokátech, kteří mu toho dne přijdou pod ruku. Advokát Huld o tom K-ovi vypráví krásný příběh.²⁰³ Vzhledem k tomu, že obhajoba není zákonem připuštěna a je pouze trpěna, nemohou se advokáti proti podobným zásahům žádným způsobem bránit. Mimoto si jsou, na rozdíl od stran, vědomi nemožnosti dosáhnout v soudní organizaci jakékoliv změny k lepšímu. „Jedině správné je se stávajícími poměry se smířit.“²⁰⁴ Každý pokus o změnu v soudní organizaci vede

¹⁹⁷ P 109

¹⁹⁸ P 109

¹⁹⁹ P 110

²⁰⁰ P 110

²⁰¹ P 110

²⁰² P 111

²⁰³ „Jeden starý úředník, hodný tichý pán, celý den a celou noc nepřetržitě studoval - tihle úředníci jsou vskutku pilní jako nikdo jiný - svízelný soudní případ, jež zamotala zejména podání advokáta. R ránu pak, po čtyřadvacetihodinové, patrně nepřilíh úspěšné práci šel ke vchodu, počíhal si tam a každého advokáta, který chtěl vejít, shodil se schodů. Advokáti se shromáždili dole pod schody a radili se, co udělat; jednak nemají vlastně nárok, aby byli vpuštěni, sotva tedy mohou proti tomu úředníkovi právně něco podniknout, a musejí se také, jak už bylo řečeno, mít na pozoru, aby proti sobě úřednictvo nepopudili. Naproti tomu ale je pro ně ztracen každý den, který nestráví u soudu, a tak jim velice záleželo na tom, aby se dostali dovnitř. Nakonec se dohodli, že starého pána unaví. Znovu a znovu vysílali některého advokáta, ten vyběhl po schodech, a i když se všemožně, ovšem pasivně bránil, nechal se pak shodit dolů, kde ho potom kolegové zachytili. To trvalo asi hodinu, pak se starý pán skutečně unavil, vždyť byl už také po noční práci vyčerpaný, a vrátil se do své kanceláře.“ P 111 -112

²⁰⁴ P 112

jen k vyvolání obranné reakce, která spočívá v tom, že se řady úředníků ještě více semknou než dosud a jakékoliv další podobné pokusy se stávají nemožnými.

Nejtvrdším zásahem, který může obhajoba od soudní organizace utrpět, je odnětí procesu. „Někdy se stane, že se proces dá směrem, jímž se už nesmí dát advokát. Proces a obžalovaný a vše se advokátovi jednoduše odejme. Proces totiž vstoupil do stadia, kdy už nelze poskytnout žádnou pomoc, kdy na něm pracují nedostupné soudní dvory, kdy ani obžalovaný není už pro advokáta dosažitelný.“²⁰⁵ Rozhodnutí o odnětí procesu vychází odněkud z nejvyšších a nedostupných pater soudní organizace, neboť advokát nemůže využít ani své styky se soudními úředníky, protože ani oni o důvodech odnětí nic nevědí. Stávající podání ve věci nelze do nového stadia procesu převést a jako bezcenná jsou advokátovi vrácena. O tom, co se dál bude dít s procesem, se nikdy nedoví obhajoba ani obžalovaný.²⁰⁶

V.1.2. Hierarchie advokátů

Podobně, jako je hierarchizována soudní organizace, je stupňovitě uspořádán i advokátský stav. O tom, do které skupiny advokát patří, rozhoduje zásadně soudní zvyklost.²⁰⁷

a) Pokoutní advokáti

Nejnižší stojí tzv. pokoutní advokáti.²⁰⁸ Vzhledem k tomu, že soud obhajobu neuznává, neuznává ani oficiální existenci advokátů. Odtud označení advokátů, kteří u soudu přece jen vystupují, „pokoutní“ advokáti. Soud se k nim podle toho také chová. Přidělil jim již výše popsanou těsnou temnou komoru s vikýřem plným sazí a dírou v podlaze. Obžalovanému nabízejí „neúřední“ formu obhajoby. K soudu pronikají využíváním nedostatku lidské složky soudní organizace. Podplácejí úředníky, vyzvídají, dokonce někdy ukradnou celý spis.²⁰⁹ „Nelze popřít, že takto je možno na chvíli pro obžalovaného dosáhnout i některých překvapivě příznivých výsledků.“ Pokoutní advokáti „se tím také všude honosí a lákají nové klienty, ale pro další průběh procesu to neznamena bud' nic, anebo nic dobrého.“²¹⁰ Největší zkušenost s nimi má obchodník Block. I přes výslovný zákaz advokáta Hulda, který je považuje za „velké bídáky“ (a i podle Blocka takoví skutečně jsou) si jich najal pět a jedná ještě se šestým. Nechce prohrát svůj proces, proto nezanedbává nic, co by mu byť jen s nepatrnou nadějí mohlo prospět.²¹¹ A především úspěchy dosahované pokoutními advokáty jsou sice malé, ale zato se dostavují téměř ihned a bez dlouhého čekání dokáží uspokojit netrpělivost obžalovaného.

b) Malí advokáti

²⁰⁵ P 116

²⁰⁶ P 114

²⁰⁷ Dr. Huld sám sebe řadí do skupiny velkých advokátů, dle soudní zvyklosti je ale pouze malým advokátem. P 167

²⁰⁸ P 107

²⁰⁹ P 109

²¹⁰ P 109

²¹¹ P 161

V hierarchii stojí o něco výše nad pokoutními advokáty a náležitě jim to dávají najevo. „*Nezajímají se o společnost v místnosti advokátů a nemají s nimi nic společného.*“²¹² U soudu využívají výhradně své osobní styky s vyššími úředníky. Nemusí se uchýlovat k podplácení a přemlouvání jako jejich níže postavení kolegové. Úředníci je sami vyhledávají a informují, dokonce si od nich nechají někdy i poradit, nevědí-li si s některým případem rady. Takových advokátů ovšem mnoho není, kromě dr. Hulda snad už jen jeden nebo dva.²¹³

c) Velcí advokáti

O velkých advokátech se dovídá K. teprve z vyprávění obchodníka Blocka: „*Velcí advokáti, o nichž jsem jen slyšel a které jsem nikdy nespatriil, stojí v hodnostním pořadí nad malými advokáty nesrovnatelně výš než malí advokáti nad opovrhovanými pokoutními advokáty. ... Sotva se najde obžalovaný, který by o nich nějakou dobu nesnil, když se o nich doví. Raději tomu pokušení odolejte. Kdo jsou ti velcí advokáti, nevím, a dostat se k nim asi vůbec nelze. Neznám jediný případ, o němž by se dalo s určitostí říci, že do něho zasáhli. Sem tam někoho obhajují, ale nelze toho dosáhnout vlastní vůlí, obhajují jen toho, koho obhajovat chtějí. Případ, kterého se ujmou, musel ale už asi projít nižším soudem. Ostatně je lépe na ně nemyslet, neboť jinak se porady s jinými advokáty, jejich rady a jejich pomoc zdají velice odporné a zbytečné.*“²¹⁴

Velcí advokáti zastupují v hierarchii advokátů stejné místo, které je v soudní organizaci přiřčeno nedostupným soudním dvorům, vysokým soudcům a utajenému úřadu obžaloby. Připuštěním jejich existence vzniká kompletní triáda procesních stran: obžaloba – soud – obhajoba, jež existuje a rozhoduje paralelně s „pozemskou“ triádou stejného složení, ale zůstává skrytá a nedostupná a jediné, co proniká do světa „pod ní“, je její moc a spousta pověr.

V.1.3. Vztah advokáta a obžalovaného

Současné platné české právo za základní složku vztahu advokáta a klienta považuje důvěru. Vztah může být jistě upraven, a je to tak téměř vždy, formální smluvní cestou, ale není představitelné, aby se obžalovaný nechal zastupovat advokátem, k němuž pozbyl z nejrůznějších důvodů důvěru. Důvěra spočívá i v povinnosti advokáta respektovat pokyny klienta, pokud nejsou v rozporu se zákonem nebo stavovskými předpisy, které upravují etickou stránku chování advokáta ke klientovi.

Advokát Huld se ujímá K-ova zastupování ze známosti ke strýci Karlovi, který K-ovi doporučil dr. Hulda jako svého přítele a bývalého spolužáka.²¹⁵ Při první návštěvě je advokát potěšen, že K. poznává, neboť u soudu o jeho procesu již mnoho slyšel. K. je tím udiven, protože se domníval, že advokát pracuje u soudu v justičním paláci a nikoliv u toho na půdě.²¹⁶ Na souvislost advokáta a soudní organizace, vedoucí K-ův proces, poukazují i jiné indicie.

²¹² P 109

²¹³ P 109

²¹⁴ P 167

²¹⁵ P 92

²¹⁶ P 97

Advokátův dům je na stejném předměstí jako půda s kanceláři soudu a k advokátovi přijíždějí se strýcem v osm hodin ráno, což je stejně neobvyklá doba pro návštěvy stran, jako je neobvyklé soudní vyšetřování v neděli dopoledne.²¹⁷

V dřívějších dobách měl advokát Huld velkou právní praxi. Nyní pracuje už jen sám, a to díky tomu, že přešel od všeobecné právní agendy pouze k procesům zvláštní povahy, jako je ten K-ův. Zastupování v obvyklých případech se od zatupování ve věcech K-ova typu liší především vztahem advokáta ke klientovi. V obyčejných případech „advokát vede svého klienta na niti až k rozsudku“; v K-ově případě „si však svého klienta zvedne rovnou na ramena, a aniž ho sundá, nese ho k rozsudku a ještě dál.“²¹⁸

Na prvním sezení advokát K-ovi objasňuje nejrůznější principy a zvláštnosti fungování obhajoby. Podobně probíhají i další sezení, ale s postupem času přestává K. advokátovi důvěřovat. Měsíce čeká, kdy advokát podá konečně u soudu první podání. Ten jej neustále ujišťuje, že na něm horlivě pracuje, ale stále ještě nenadešel ten správný čas pro odevzdání soudu. „Vždy tu byl nějaký pokrok, ale nikdy se neřeklo, jaký pokrok.“²¹⁹ K. začíná mít pocit, že advokát se jeho procesu drží jen pro vlastní prospěch, aby utužil své styky se soudními úředníky a udělal si dobré jméno na velkém případě, kterým K-ův bezpochyby je. Zdá se, že neustálé odkládání prvního podání²²⁰, se „velice hodí k tomu, aby byl obžalovaný ukolébán a udržován v bezmocnosti a potom zničehonic zaskočen rozhodnutím nebo aspoň oznámením, že vyšetřování skončilo v jeho neprospěch a postupuje se vyšším úřadům.“²²¹

Platí obecná zásada, „že obžalovaný, který si jednou vzal určitého advokáta, musí u něho zůstat, ať se děje, co se děje. Jak by vůbec ještě obstál sám, když už jednou požádal o pomoc.“²²² K. tuto zásadu poruší a dá advokátovi výpověď. Domníval se, že po předání obhajoby jej bude proces „ještě méně obtěžovat než doposud, neboť člověk se přece dává zastupovat advokátem, aby ze sebe břímě procesu trochu shodil.“²²³ Stal se však pravý opak. Než si vzal K. zástupce, svému procesu nevěnoval téměř žádnou pozornost a ani on se jej nějak podstatně nedotýkal. Od té doby, co je zastoupen advokátem, neustále s napětím očekává, že se konečně něco bude dít, a najednou jej proces mnohem více zasahuje než předtím. Je také toho názoru, že advokát by měl ve věci postupovat mnohem razantněji než dosud.²²⁴

Advokát jeho výpověď přijímá, ale oponuje mu, že jediným důvodem, proč si K. dovoluje vypovědět právní zastoupení, je, že s ním soudní organizace, „ač je obžalovaný, příliš

²¹⁷ P 92

²¹⁸ P 176

²¹⁹ P 115

²²⁰ Obchodník Block popisuje obsah jednoho z advokátových podání: „Bylo sice učené, ale vlastně bez obsahu. Především samá latina, které nerozumím, pak na mnoha stranách všeobecné doprošování soudu, potom lichocení určitým jednotlivým úředníkům, kteří sice nebyli jmenováni, které však zasvěcený člověk musel rozhodně uhádnout, pak advokátova sebechvála, přitom před soudem se přímo psovsky ponižoval, a nakonec rozbory právních případů z dřívější doby, podobných prý případu mému. Tyto rozbory, pokud jsem je stačil sledovat, byly ovšem udělány velice pečlivě.“ P 165

²²¹ P 117

²²² P 114

²²³ P 174

²²⁴ P 173

*dobře, či lépe řečeno nedbale, zdánlivě nedbale nakládá.*²²⁵ Pro obžalovaného „je často lepší být v okovech než na svobodě.“²²⁶ Aby advokát dokázal pravdivost svých slov, předvede K-ovi na obchodníku Blockovi, jak také dokáže nejen soudní organizace zacházet s obžalovaným, ale i advokát se svým klientem.

Vztah mezi advokátem dr.Huldem a K. bychom mohli označit za „standardní“. V ničem se nevymyká obvyklé představě. Advokát zastupuje svého klienta, ten, když není spokojen, dává mu výpověď. Některé drobné odchylky jsou způsobeny zvláštní povahou K-ova procesu.

Pravým opakem je vztah mezi obchodníkem Blockem a advokátem. Obchodníkův proces trvá již více než pět let a po celý ten čas jej zastupuje dr.Huld. V poslední době se k němu obchodník dokonce nastěhoval, aby byl neustále nablízku, kdykoliv se advokát rozhodne s ním mluvit. Obývá komůrku pro služku, kam jej přes den zamykají a kde studuje pečlivě spisy, které mu advokát zapůjčil. Kdykoliv si jej advokát zavolá, třese se Block před každým jeho slovem, úzkostlivě plní jeho příkazy a bezmezně se ponižuje. K. jeho chování komentuje: „*Tak tedy působí advokátova metoda; že klient nakonec zapomene na celý svět a jen doufá, že se po této bludné cestě dovine ke konci procesu. To už není klient, to je advokátův pes.*“²²⁷

Vztah dojmem naprostého ovládnutí klienta svým advokátem působí jen na první pohled. Obchodník Block není žádné „neviňátko“. Před advokátem se sice psovsky ponižuje, ale kromě něho má ještě pět dalších pokoutních advokátů, a ponižování má zřejmě pouze ten účel, aby z advokáta vylákal cenné informace pro použití ostatními advokáty.²²⁸ Podstatným znakem vztahu je oboustranná absence důvěry.

Obchodník Block hraje v Procesu ještě jednu velmi důležitou roli. Je ukázkou osobního přístupu k obhajobě, který je pravým opakem K-ova „vlažného“ chápání obhajoby, jak v rovině institucionální, tak osobní snahy. Jeho proces trvá přes pět let, investoval do něj téměř všechny finanční prostředky, najal si dohromady 6 advokátů, pilně studuje spisy, celé dny vysedává na chodbách soudu, dokonce složil u soudu všechny své obchodní knihy, i když toho nebylo třeba. Je naprosto důsledný ve využití všech možných prostředků, jak působit ve prospěch svého procesu. Neopomíná nic, je-li alespoň malá naděje, že by to mohlo pomoci. Advokát to sice označuje za vychytralost, kterou se Block jen snaží proces co nejvíce protahovat, i když je možné, že ten ještě ani nezačal.²²⁹ Ať už jsou příčina a cíl Blockova chování jakékoliv, táhne se jeho proces přes pět let, zatímco K-ův skončí do roka.

V.2. Osobní obhajoba

Osobní obhajobou se rozumí obhajoba v trestním procesu vykonávaná přímo obžalovaným bez zastoupení advokátem. Výše byly popsány překážky, kladené do cesty

²²⁵ P 177

²²⁶ P 177

²²⁷ P 181

²²⁸ P 180

²²⁹ „Podle starého zvyku se v určitém stadiu procesu dává znamení zvonkem.“ Tím podle určitých právních názorů proces začíná. P 183

obhajobě vykonávané advokáty, jejichž „záměrem je co nejvíc vyloučit obhajobu, vše má spočívat jedině na obžalovaném.“²³⁰ Soudní organizace evidentně vyžaduje, aby se obžalovaný v procesu hájil pokud možno sám. Důvodů je několik, jedním z hlavních je nepochybně možnost obžalovaného při výkonu obhajoby více poznat a lépe porozumět jeho argumentům, což není možné tehdy, oděhrává-li se styk obžalovaného a soudu až na výjimky přes advokáta.

Z počátku procesu se K. nechává zastupovat advokátem Huldem. Protože se však v jeho věci dlouho nic neděje a přenesení tíhy procesu na obhájce mu neulehčilo tolik, jak očekával, spíše naopak, dává jednoho dne advokátovi výpověď, pevně rozhodnut, že se bude hájit sám. „Kolikrát již uvažoval, jestli by nebylo správné vypracovat písemnou obhajobu a podat ji u soudu. Chtěl v ní stručně vypsát svůj životopis a u každé trochu důležitější události vysvětlit důvody, proč si tak počínal, zda by své počínání, když je posuzuje dnešními očima, zavrhl nebo schválil, a z jakých důvodů. O výhodách takové písemné obhajoby proti obhajobě, kterou přednese pouze advokát, ostatně i jinak pochybný, nebylo sporu.“²³¹

Vypracování obhajoby se zdá jednoduché. K. si je jist sám sebou. Přece jen to díky svým schopnostem dotáhl až na prokuristu velké banky, dokonce ohrožuje i postavení náměstka ředitele. Stačí tytéž schopnosti „trochu uplatnit v procesu a není pochyby, že to dobře dopadne.“²³² Proces přirovnává k „velkému obchodu“²³³, kterých už za svojí praxe v bance několik uzavřel. Převádí jej tím do světa, jehož pravidla a nástrahy důvěrně zná, a bude v něm schopen zaujmout silné obranné postavení, spočívající ve výchozím předpokladu nepřipuštění existence jakékoliv viny: „Má-li se něčeho dosáhnout, je hlavně třeba předem zavrhnout jakoukoli myšlenku, že je tu snad nějaká vina. Žádná vina tu není.“²³⁴ Zároveň je nutné důsledně nutit úředníky k respektování jejich povinností, zejména, aby se podaným vyjádřením k obžalobě zabývali. „V tomto úsilí se nesmí polevit, vše se musí organizovat a na vše se musí dohlížet, soud by měl taky jednou narazit na obžalovaného, který si dokáže obhájit své právo.“²³⁵

K si ovšem neuvědomil, jak nesmírně obtížné je takové vyjádření k vlastnímu životu vypracovat. Potíže přicházejí z okolního světa i od soudu samotného. Když se pokusil poprvé sepsat základní body podání, vešel náměstek a s hlasitým smíchem mu do připraveného bloku nakreslil burzovní vtíp. Mimoto je přece mladý člověk, toužící po pokračování kariéry, a ne po nekonečných nocích pitvání vlastního života.²³⁶

Hlavní překážkou se nakonec ukazuje být uzavřenost soudní organizace, neveřejnost protokolů i jednání, a především neznalost obžaloby a možností jejího rozšíření²³⁷, které činí takové podání téměř nemožným, neboť obžalovaný by se musel „rozpomenout na celý život, na

²³⁰ P 108

²³¹ P 106

²³² P 117

²³³ P 117

²³⁴ P 117

²³⁵ P 118

²³⁶ P 118

²³⁷ Možnost rozšíření obžaloby je jistou procesní „pojistkou“ soudní organizace pro případ, že by se náhodou obžalovaný dokázal proti první verzi obžaloby ubránit. Obžaloba bude jednoduše rozšířena o další skutky, a takto je možné pokračovat donekonečna s tím, že obžaloba zůstává stále o krok napřed a proces pokračuje v neustávajícím souboji obžaloby s obhajobou až do smrti obžalovaného.

sebemenší skutky a události, vylíčit ho a ze všech stran přezkoumat. ²³⁸ To je pro člověka zcela neuskutečnitelný záměr, ne však pro soudní organizaci, jejíž jednotlivé úřady evidují všechny maličkosti, sebemenší události i skutky v čase lidského života. Závěrečný účet, který vystavují, je při dokonalé evidenci a poctivé práci úředníků výsostně přesný a trest, ukládaný za jeho konečnou bilanci, absolutně spravedlivý.

VI. ROZSUDEK

Rozsudek je vedle usnesení formou rozhodnutí soudu v trestním řízení. Rozsudkem soud rozhoduje ve věci samé, tedy odpovídá na otázku viny – zda byl spáchán trestný čin a zda jeho pachatelem je obžalovaný. Je-li vina prokázána, ukládá soud rozsudkem trest.

V procesním smyslu je rozsudek cílem trestního procesu, jeho poslední fází. Soud shrnuje celý průběh řízení, vyslovuje se k důkazům, které mu byly předloženy stranami – obžalobou a obhajobou, provádí hodnocení jejich důvěryhodnosti a skutečností jimi prokázaných, a rozhoduje podle stavu, který považuje za dokázaný.

Rozsudek jako forma rozhodování soudu musí splňovat řadu formálních požadavků, abychom mohli hovořit o jeho „bezzvadnosti“. Musí být vydán rozhodnutím příslušného soudu, být náležitě usnesen, oznámen, vyhotoven a doručen. Závazným a vykonatelným se stává po nabytí právní moci v obou jejích významových rovinách - formální i materiální.

Hovořit o „bezzvadnosti“ rozsudku v K-ově procesu není dost dobře možné. Jediné, z čeho můžeme usuzovat, že nějaký rozsudek nakonec přece jen v K-ově případě vydán byl, je závěrečná desátá kapitola Procesu, v níž je na K-ovi vykonán trest smrti. V Procesu najdeme popis pouze dvou procesních úkonů v trestním řízení – zatčení a první vyšetřování s několika dalšími výslechy. Líčení procesu končí dnešní terminologií někde ve fázi vyšetřování. Vše ostatní jsou jen K-ovy rozhovory s postavami románu, byť i zde lze vysledovat náznaky dalších procesních celků. Advokát Huld zastupuje obhajobu, malíř Titorelli nastiňuje procesní možnosti zdržování procesu, procesní taktiku při jednání před soudem i možnosti rozhodnutí, vězeňský kaplan se přibližuje v rozhovoru otázce samotného odsouzení a trestu.

Z formálně procesního hlediska by po vyšetřování mělo následovat podání obžaloby, její projednání v hlavním líčení před soudem a vynesení odsuzujícího nebo zprošťujícího rozsudku soudem.

Podání obžaloby je zlomovým okamžikem v trestním řízení a znamená, že skutečnosti, které se podařilo zjistit při vyšetřování, nasvědčují tomu, že byl spáchán trestný čin a je známa konkrétní osoba pachatele. Obžalobu podává soudu orgán činný v trestním řízení k tomu určený procesními předpisy. Pro obžalovaného představuje podání obžaloby důležitý procesní úkon, kterým panující podezření ze spáchání trestného činu získalo konkretizovanou podobu. V žalobě je přesně popsáno, jakým skutkem měl obžalovaný naplnit skutkovou podstatu trestného činu, stanovenou zákonem. Znalost přesného znění obžaloby umožňuje obžalovanému zahájit účinnou obhajobu.

Obžaloba, jak bylo uvedeno v příslušné kapitole, v K-ově procesu zcela absentuje. Je utajena, ona ani úřad, který ji podává není K-ovi přístupný. K-ovi je tím znemožněno účinně se proti skutkům v ní uvedeným obhajovat a zůstává mu neznámým okamžik, kdy řízení přešlo z prověřovací fáze k vlastnímu projednání obžaloby a obhajoby před soudem.

Hlavní líčení je procesním institutem, sloužícím k projednání obžaloby před soudem. Může být složeno z jediného nebo několika jednání, při nichž obžaloba a obhajoba soudu předkládají své důkazy, dokládající nebo vyvracejí vinu obžalovaného. Ani hlavní líčení není v Procesu popsáno. Podle zkušeností obchodníka Blocka je zcela nemožné dosáhnout jeho nařízení. Pro obchodníka ho nedokázal vymoci ani advokát Huld, ani pět pokoutních advokátů.²³⁹ Ani K. se žádného hlavního líčení nikdy neúčastnil, nebyl k němu nikdy předvolán a nedostal možnost se v něm obhajovat. Není-li u hlavního líčení požadována účast obžalovaného nebo alespoň jeho obhájce, je docela dobře možné, že soudní organizace s žádným hlavním líčením ve skutečnosti nepočítá a nahrazuje jej nějakým čistě administrativním postupem, ovšem bez sebemenších záruk pro obžalovaného.

Závěrečné rozhodnutí soudu o vině a trestu zůstává stejně jako obžaloba a hlavní líčení utajeno. Pouze desátá kapitola, popisující výkon trestu, hovoří ve prospěch jeho existence. Tématicky se otázkou závěrečného soudního rozhodnutí zabývá kapitola V chrámu, v níž K. hovoří s vězeňským kaplanem o soudu a zákoně. O posledním rozhodnutí soudu se K. dovídá jen povšechně, tezevitě informace, umožňující pouze odhalení některých zásad rozhodování soudní organizace.

Zůstává-li obžalovanému převážná část řízení skryta, je-li mu dovoleno nahlížet jen povahu jednoduchých a nepřiliš významných procesních úkonů, nezná-li obžalobu a nemůže-li se proti ní účinně hájit, připadá mu celé řízení zbytečné, není-li možné jakkoliv působit na vydání a znění rozsudku. Místo soudu by vystačil jeden jediný kat.²⁴⁰ Takto uvažují K. i obchodník Block, který „*se někde dočetl, že konečný ortel v některých případech přichází znenadání z libovolných úst v libovolnou dobu.*“²⁴¹ Vězeňský kaplan však tento názor zpochybňuje. Podle něj „*rozsudek nepřichází naráz, soudní řízení pozvolna přechází v rozsudek.*“²⁴² Celé řízení tedy nemůže být bez významu, je-li mezi jeho zahájením a skončením vymezen určitý prostor.

Není-li možné popsat hlavní líčení, které mělo předcházet vydání rozsudku, a důkazy při něm předkládané, není-li alespoň možné nahlédnout do odůvodnění rozsudku, není v lidských silách porozumět vině obžalovaného. Pouhý trest ukládaný bez zdůvodnění se mívá svým účinkem, byť jen v lidské rovině, v rovině absolutní spravedlnosti nepochybně svůj účel plní.

²³⁹ Obchodník Block: „*Nikdo prý nemůže ovlivnit, na kdy se má přelíčení stanovit, domáhat se toho nějakým podáním je prý prostě neslýchané a zahubilo by to mne i jeho. Říkal jsem si: Co nechce nebo neumí tento advokát, bude chtít a umět jiný. Ohlížel jsem se tedy po jiných advokátech. Řeknu to předem: ani jeden nepožadoval ani nevymohl, aby bylo stanoveno hlavní líčení, je to skutečně nemožné.*“ P 166

²⁴⁰ P 143

²⁴¹ P 183

²⁴² P 197

VII. ZÁKON

Účelem trestního procesu je posouzení skutku obžalovaného soudem a jeho vyslovení se k otázce, zda se spácháním skutku obžalovaný dopustil protiprávního jednání a je za toto své chování trestně odpovědný. O tom, za který skutek bude obžalovaný souzen, rozhoduje obžaloba ve smyslu procesní strany. V písemném vyhotovení obžaloby tento skutek popisuje a specifikuje skutkovou podstatu trestného činu uvedenou v zákoně, která jeho spácháním měla být naplněna.

Zkoumání procesu Josefa K. z čistě právního pohledu s přihlédnutím k současnému pojetí trestního práva a trestní odpovědnosti je nemožné, neboť absentuje základní předpoklad umožňující toto zkoumání: Neň nic bližšího známo o zákonu, který by stanovoval jednotlivé skutkové podstaty a umožnil posoudit, zda skutky a jednání Josefa K. naplňují některou ze skutkových podstat ve všech jejích znacích.

V celém Procesu nenajdeme nikde zmínku o konkrétním zákoně nebo citaci jeho ustanovení. Vždy se hovoří jen obecně o „zákoně“ či že „v zákoně se praví“. Není známo, kým byl zákon vydán, od kdy je v platnosti, jaký je předmět jeho úpravy. Absence těchto základních informací vylučuje jeho zkoumání z právního hlediska. Má-li o něm být hovořeno, musí být akceptována „neprávní“ role, kterou hraje v procesu Josefa K.

Jak ukázaly předcházející kapitoly, probíhá proces Josefa K. ve dvou základních rovinách. První z nich obsahuje viditelné a přístupné prvky: zatčení, první vyšetřování, osobu vyšetřujícího soudce, „malého“ advokáta Hulda, důvěrníka soudu Titorelliho, soudní kanceláře, podavatele zpráv, atd. Druhá rovina se rozkládá pomyslně „nad první“, zastoupena nedostupným úřadem obžaloby, nikdy nikým nespátrnými „velkými“ advokáty a utajenými vysokými soudy a soudci. Obdobné rozdělení platí i pro zákon. Nejnižší jsou položeny zákony právního státu, které zůstávají v platnosti bez ohledu na zatčení Josefa K.²⁴³ Někde „nad nimi“ existuje zákon, podle něhož se postupuje v K-ově procesu a podle něž je posuzována jeho vina a rozhodováno o trestu. Chceme-li hovořit o tomto zákoně, není možné se po jeho povaze tázat čistě právním jazykem v logice předchozích odstavců a je nutné přijmout jeho zvláštní charakter, který lze ovšem z textu Procesu určit jen obtížně. Tématicky se zákonu věnuje částečně rozhovor s duchovním v kapitole V chrámu a dále několik drobných zmínek²⁴⁴, u nichž ale není jisté, zda se hovoří o tomtéž zákoně, který má na mysli duchovní. Středem jeho výkladu o zákonu je krátký příběh nazvaný Před zákonem, doslova citovaný ze „*spisů uvádějících do zákona*“²⁴⁵.

Setkání Josefa K. s duchovním zapadá významově i logicky do textu. Duchovní přichází na scénu jako další z postav, jež K-ovi objasňují povahu procesu a zúčastněných úřadů. Setkání se uskuteční v chrámu, který má K. ukázat jistému Italovi. Chrám není nijak blíže určen, snad jen tím, že si v něm K. prohlíží obraz ukládání Krista do hrobu²⁴⁶, půjde tedy zřejmě o chrám

²⁴³ P 10

²⁴⁴ Zákon (bez bližšího upřesnění) stanoví: zatčení obžalovaného (P 12), úřad je přitahován vinou (P 12), nepřipuštění obhajoby advokátem (P 107), neveřejnost řízení (P 108), nevinný se zprošťuje viny (P 142). Žádné z těchto ustanovení ale není autentické, pochází pouze z vyprávění třetích osob.

²⁴⁵ P 166; Zákon, zdá se, je určen k tomu, aby byl studován a poznáván, jsou-li za tímto účelem vydávány zvláštní spisy. Není ovšem známo, pro koho jsou tyto spisy určeny.

²⁴⁶ P 192

některé z křesťanských církví. Hned vedle obrazu je velká zdobená kazatelna. Nabízí-li malíř K-ovi možnost uniknout soudu neustálým odkládáním rozhodnutí o vině procesními triky, advokát totéž skrze své osobní styky, je chrám symbolem možnosti duchovní spásy. Nedostupná a hierarchizovaná zůstává ovšem i tato možnost. Hlavní kazatelna zeje prázdnotou, duchovní ke K-ovi promlouvá z malé postranní kazatelny.²⁴⁷ Stojí zřejmě nejnižší v sobě příslušné hierarchii, tedy na tom stupni, který jediný je K-ovi přístupný a k němuž patří i vše ostatní, od hlídačů, vyšetřujícího soudce, malíře, advokáta až k pánům vykonávajícím rozsudek.

Duchovní zná K-ovo jméno a zavolá jej k sobě pod kazatelnu.²⁴⁸ Rozhovor probíhá ve dvou částech. V první hovoří duchovní z kazatelny jako člověk, který je ve službě. Sdělení má oficiální povahu, děje se z kazatelny, která je duchovního „úředním místem“. Vztah duchovního k soudu je dán tím, že je ve skutečnosti vězeňským kaplanem.²⁴⁹ Oznamuje K-ovi: „*Mají za to, že jsi vinen. Tvůj proces možná ani nebude postoupen vyššímu soudu. Aspoň předběžně považují tvoji vinu za prokázanou.*“²⁵⁰

Druhá část rozhovoru se odehrává dole pod kazatelnu, kam duchovní schází na Kvou prosbu, neboť ten doufá, že by mu duchovní mohl poskytnout „*nějakou rozhodující a přijatelnou radu, která by mu například ukázala, ne snad jak je možno proces ovlivnit, ale jak lze procesu uniknout, jak ho obejít, jak žít mimo proces.*“²⁵¹ Pod kazatelnu je vyprávěn i příběh Před zákonem, čímž se do značné míry snižuje jeho význam, neboť rozhovor mimo kazatelnu, která je duchovního „úředním místem“, je neautentickým, fabulativním výkladem soukromého charakteru, stejně jako vyprávění advokáta, obchodníka nebo malíře.

Interpretace příběhu Před zákonem²⁵² patří k nejobtížnějšímu okamžiku při snaze porozumět významu procesu Josefa K. Existují desítky nejrůznějších možností výkladu, které již byly napsány a další napsány budou. Sám duchovní po dovyprávění příběhu K-ovi předkládá několik možných výkladů, jeden od druhého velmi rozdílných. Nejpodstatnější informací se však stává zdůvodnění, proč je známo tolik různých a vzájemně protikladných výkladů: „*Co je psáno, to nelze změnit a názory jsou často jen výrazem zoufalství nad tím.*“²⁵³ Nemožnost změnit text zákona, který určuje, kdo a jak bude souzen a odsouzen, pocit bezmocnosti člověka na tím má za následek vznik všech fabulativních a neautentických výkladů, přinášejících zdánlivé informace o soudní organizaci, úřadu a procesech, které vedou.

Proces probíhá podle zákona, jehož nedostupnost znamená jen to, že není ovlivnitelný postupem konkrétní osoby v procesu. Nejinak je tomu v běžném trestním řízení: Obžalovaný může podnikat v procesu nejrůznější kroky, zdržovat jej a protahovat, uniknout za hranice, ale žádný z jeho pokusů neovlivní platnost předpisů, podle nich je souzen, nepodaří se mu dosáhnout

²⁴⁷ P 194

²⁴⁸ P 196

²⁴⁹ P 207

²⁵⁰ P 197

²⁵¹ P 199

²⁵² Zajímavé je srovnání podobnosti významu dveřníka hlídajícího v příběhu vstup do Zákona a úředníka Klamma ze Zámku: „*Oč K. usiloval, nebyla Klammova blízkost sama, nýbrž to, aby se on, K., jenom on, nikdo jiný, dostal se svými a ne jinými přáními ke Klammovi a aby u něho nikoli spočinul, nýbrž prošel kolem něho dál, do zámku.*“ Z 125

²⁵³ P 203

postupem ve svém procesu změny zákona. Dojde-li k porušení zákona, je obžalovaný vinen, a chce-li uniknout, pak jedinež skrze procesní triky, ale v absolutním smyslu zůstává stále vinen a všichni advokáti, malíři, pomocníci a pomocnice nabízejí pouze procesní metody oddálení konečného rozhodnutí, ale nikdy nejsou schopni zasáhnout bezprostředně do samotného zákona, odstranit ustanovení, které bylo jednáním obžalovaného porušeno a zcela jej tím zbavit viny. A výrazem zoufalství nad tím jsou právě nejrůznější výklady, konstrukce neviditelných soudních dvorů, nedostupného úřadu obžaloby a „vysokých“ advokátů.

Příkladem je věta malíře Titorelliho: „*V zákoně samozřejmě stojí, že nevinný se zprošťuje viny, ale naproti tomu tam nestojí, že soudci mohou být ovlivňováni.*“²⁵⁴ Obžalovaný může být podle zákona zproštěn viny pouze tehdy, je-li skutečně nevinný. Je-li vinen, není možné dosáhnout zproštění podle zákona, vina je jednoznačně dána. Pak přichází na řadu přirozená lidská „vynalézavost“ a neochota nést následky svého jednání. Místo přijetí odpovědnosti za své skutky jsou hledány nejrůznější způsoby, jak „přelstít“ zákon. Vina je sice nepochybná, neboť zákon porušen byl a toto nelze vzít zpět, ale procesními triky lze udržovat řízení stále před konečným verdiktem. Obžalovaný zůstává vinen, ale soudu je procesním postupem zabráněno ve vyslovení viny a uložení trestu.

Jak zabránit soudu v rozhodnutí o vině obratnou procesní taktikou, objasňuje K-ovi právě malíř. Hovoří o třech druzích „zproštění viny“ – skutečné zproštění, zdánlivé zproštění a odklad. Zproštěním viny v plném významu slova je ovšem pouze skutečné (hmotněprávní) zproštění viny, nastávající přímo ze zákona. Procesními postupy jsou zdánlivé zproštění a odklad a nevedou ke skutečnému zproštění, ale pouze zabraňují odsouzení.

Skutečné zproštění viny je nejlepší variantou, ale zůstává zcela mimo dispozici člověka. „*Neexistuje jednotlivec, který by měl vliv na skutečné zproštění viny. Zde patrně rozhoduje pouze nevina obžalovaného.*“²⁵⁵ Je-li někdo skutečně nevinný, není třeba, aby vyhledával pomocníky či se jakkoliv jinak účastnil ve svém procesu. Může se plně spolehnout pouze na svoji nevinu a řízení i bez jeho součinnosti skončí osvobozujícím rozsudkem. Malíři však není ze současné doby známo ani jediné skutečné zproštění. V dřívějších dobách snad ke skutečným zproštěním viny docházelo, ale protože „*závěrečná rozhodnutí soudu se nezveřejňují, ani soudcové k nim nemají přístup, dochovaly se o těchto starých případech jen legendy*“²⁵⁶, které ovšem nelze nijak dokázat. Příčinou je, že „*nikdo není obžalován jen tak pronic zanic. Soud, jakmile už žaluje, je o vině obžalovaného pevně přesvědčen a nikdy ho lze přimět, aby toto přesvědčení změnil.*“²⁵⁷ Těžko si potom lze představit nějaký skutečný význam řízení před soudem, není-li možné argumenty obhajoby přesvědčení soudu změnit. Je-li mimo vliv člověka skutečné zproštění obžaloby, člověk nemůže zasáhnout do rozhodování soudu a přimět jej k tomu, aby uvěřil v jeho nevinu. Má-li k osvobození dojít, rozhodnutí o tom musí vycházet ze soudu samého, být učiněno z jeho vnitřního přesvědčení. Teprve potom soud

²⁵⁴ P 142

²⁵⁵ P 142

²⁵⁶ P 143

²⁵⁷ P 138

obžalovaného propouští, soudní spisy se „nadobro odkládají, úplně zmizí z řízení, zničí se nejen obžaloba, i proces, a dokonce zproštění viny, vše se zničí.“²⁵⁸ Obžalovaný se ani nemusí dozvědět, že s ním byl vůbec nějaký proces veden. Není možné se tázat ani po účelu procesu, neboť proces proběhl neviděn ve skryté rovině soudní organizace podle utajeného zákona a nikdy nebylo rozhodnuto o tom, že smí vstoupit i do života obžalovaného. Neskončí-li ovšem takový proces zproštěním viny, ale odsouzením, přichází z ničeho trest, aniž by obžalovaný nebo kdokoliv jiný mohl vyzvědět alespoň to nejmenší o řízení a vině, za niž byl trest uložen. Takové trestání může působit samoučelně, není-li obžalovanému známo, za co je trestán, a je tím i vyloučena funkce trestu jako prostředku k nápravě pachatele. Trest nastupuje sám o sobě a instance, která jej ukládá, od obžalovaného nic nepožaduje, pouze trestá.

Zdánlivé zproštění viny je pouze procesním „trikem“, jak dosáhnout oddálení soudního rozhodnutí o vině. Jeho podmínkou je, že proces neprobíhá (jako v případě skutečného zproštění viny) utajen obžalovanému, ale naopak, obžalovaný se jej může aktivně účastnit, zná soud a soudce příslušné pro řízení. Principiálně spočívá zdánlivé zproštění viny v tom, že malíř jako K-ův pomocník v této věci napíše na arch papíru potvrzení²⁵⁹ o K-ově nevině a s tímto potvrzením obejde co největší počet soudců a nechá si je od nich podepsat. Až nashromáždí dostatek podpisů, s potvrzením přijde za soudcem, který vede K-ův proces. Potvrzení pro soudce znamená záruku určitého počtu jiných soudců za nevinu obžalovaného a může jej „bez obav zprostit viny, čímž K. vystoupí ze soudu a je volný.“²⁶⁰ Zdánlivost tohoto procesního zproštění viny je v tom, že „nejnižší soudci, k nimž patří malířovi známí, nemají totiž právo nadobro zprostit viny, to právo má pouze nejvyšší soud, malíři, K-ovi a všem ostatním zcela nedostupný.“²⁶¹ Nejnižší soudci mají pouze právo od žaloby upustit, což v praxi znamená, že „žaloba se nad obžalovaným vznáší i nadále a může vstoupit v platnost, jakmile přijde vyšší příkaz.“²⁶² Procesní forma zachování obžaloby spočívá v předpisech pro kanceláře soudu, které stanoví, že při zdánlivém zproštění viny se spis nezničí jako v případě skutečného zproštění viny, ale zůstává nadále v řízení, pouze se do něho založí potvrzení nevinu, rozhodnutí o zproštění viny a jeho zdůvodnění. „Jinak ale zůstává spis v řízení, a jak to vyžaduje nepřetržitý provoz soudních kanceláří, postupuje se vyšším soudům, vrací se zpět k nižším soudům, a tak s většími i menšími výkyvy, většími i menšími přeryvy putuje sem a tam.“²⁶³ Důležitým znakem tohoto putování je jeho nevypočitatelnost. Nelze uplatnit matematické myšlení, logický rozum a alespoň odhadnout cestu spisu úřady. Z organizace soudních úřadů jsou známy vždy jen ty zcela nejnížší stupně a ani jejich chování nelze přesně odhadovat, neboť předpisy upravující jejich postup v řízení nejsou veřejně přístupné a procházejí neustálými změnami. Jen jistota ovšem zůstává. I když se může zdát, že celá věc již

²⁵⁸ P 147

²⁵⁹ Záruka, ale jen relativní, „lidská“, účinná pouze u nejnížších možných soudů

²⁶⁰ P 145 - 146

²⁶¹ P 146; Nedostupný nejvyšší soud je možné si představit i jako metaforu „absolutní spravedlnosti“, které nelze nikdy uniknout. Zde pomůže pouze skutečná nevinu.

²⁶² P 146

²⁶³ P 147

skončila, nikdy není možné zcela vyloučit, že přijde den, kdy „vezme některý soudce spis pozorněji do ruky, usoudí, že v tomto případě je obžaloba dosud živá, a nařídí okamžité zatčení.“²⁶⁴ Je to jen důsledek absolutní povahy soudu, neboť chyby ve prospěch stran se v jeho organizaci nikdy nedějí, a nelze proto předpokládat, že by se spis ztratil nebo soud na obžalovaného zapomněl. Výhodou zůstává, že je-li nařízeno zatčení, celý proces začíná zase od začátku, což přináší pochopitelně možnost usilovat opět o zdánlivé zproštění viny a udržovat tím řízení v nekonečné smyčce, která se po praktické stránce alespoň po život obžalovaného vyrovnává skutečnému zproštění viny.

Odklad²⁶⁵ je druhou procesní možností, jak dosáhnout toho, aby obžalovaný byl souzen, ale nebyl nikdy odsouzen. Základní rozdíl mezi ním a zdánlivým zproštěním viny spočívá v intenzitě úsilí, jaké musí obžalovaný vynaložit. „Zdánlivé zproštění viny vyžaduje soustředěné dočasné úsilí, odklad mnohem menší, ale trvalé.“²⁶⁶ Vlastní podstata odkladu spočívá v tom, že je proces neustálými osobními styky pomocníka a obžalovaného se soudem a zejména příslušným soudcem trvale udržován v nejnižším procesním stadiu. To značně zjednodušuje situaci obžalovaného, neboť sice není svobodný jako při zdánlivém zproštění viny, ale ani vystaven neustálému strachu, že jeho proces bude obnoven a on jednoho dne nečekaně zatčen. „Proces se však nemůže zastavit, když pro to nejsou aspoň zdánlivé důvody.“²⁶⁷ Je nutné, aby se konaly nejrůznější procesní úkony – vyšetřování, výslechy, různá podání, jejichž význam je však pouze formální a mohou být i předem s konkrétním soudcem domluveny.²⁶⁸ Obžalovaný s pomocníkem musí neustále vyvíjet aktivitu a nutit k ní i soud, „proces se zkrátka musí ustavičně točit v malém kruhu, na nějž byl uměle omezen.“²⁶⁹

Ačkoliv obě procesní metody dokáží zabránit odsouzení obžalovaného, zabraňují stejně dobře i tomu, aby v procesu bylo vydáno závěrečné rozhodnutí, kterým bude obžalovaný zcela zproštěn viny a trvale osvobozen.²⁷⁰ Je nutné mít na mysli i paradox vznikající tím, že soud žaluje jen tehdy, je-li o vině obžalovaného nezvratně přesvědčen, čímž je ve své podstatě vyloučeno i skutečné zproštění viny.

²⁶⁴ P 147

²⁶⁵ V překladu Procesu od Pavla Eisnera ve vydání Odeon 1965, je užíváno slovo „průtah“.

²⁶⁶ P 145

²⁶⁷ P 149

²⁶⁸ P 149

²⁶⁹ P 149

²⁷⁰ P 150

VIII. VINA

Otázka viny může být položena zcela jednoznačně: Je Josef K. vinen? V Procesu se nám odpovídá nepřímě, ale zcela jednoznačně v desáté kapitole nazvané příznačně Konec. Josef K. je vyveden dvěma hlídači do lomu za město a zde popraven nožem. O popravě jako závěrečném trestu lze hovořit pouze za předpokladu, bude-li soudní organizace uznána soudnictvím disponujícím i nejvyšší pravomocí rozhodovat o lidském životě. Je-li však ve skutečnosti pouze zločinnou organizací, jak ji nazývá K. v počátcích svého procesu, není závěrečná kapitola popisem výkonu trestu, ale komentovanou vraždou.

Když Kafka začal psát Proces, vznikla nejprve první a poslední kapitola, teprve později byly doplněny další kapitoly.²⁷¹ Původní osa románu zatčení – trest zůstává obsahově zachována i v jeho současné podobě, neboť kapitoly, které byly dopsány mezi první a poslední, žádným jasným způsobem neodpovídají na otázku, proč došlo k zatčení a k popravě, nepředkládají hmatatelné zdůvodnění odsouzení, pouze rozvláčně popisují děj, který nepřináší odpověď na otázku po vině.

Je-li Josef K. vinen, je možné ptát se, v čem jeho vina spočívala. Ze samotného textu Procesu není možné odpovědět, neboť není znám text obžaloby, a tím ani skutek, který měl Josef K. spáchat. Mohou být proto zmíněna jen místa, která se nějakým způsobem dotýkají tématu viny, ale žádné z nich neobjasňuje její příčiny. Vnášení vnějších faktografických údajů o Kafkově životě do této práce jen za tím účelem, aby za každou cenu byla nějaká vina nalezena a označena, je nepřijatelné. Jediným pramenem je text Procesu a porozumění jeho souvislostem z textu samotného.

Jedním z nejdůležitějších míst týkajících se viny Josefa K. je úvodní věta první kapitoly Procesu²⁷²: „Někdo musel Josefa K. pomluvit, neboť byl, ač neprovedl nic zlého, jednou ráno zatčen.“²⁷³ Zatčení se jeví jako naprosto bezdůvodné a pomluva je předkládá pouze jako spekulace o možném důvodu. Podstatné je, že k zatčení K. došlo, „ač neprovedl nic zlého“. Pokud by úvodní věta byla formulována například takto: „Někdo musel Josefa K. udat, neboť

²⁷¹ P 271

²⁷² Zajímavé je i její srovnání s první větou Nezvěstného, která zní: „Když šestnáctiletý Karel Rossmann, kterého poslali chudí rodiče do Ameriky, protože ho svedla služebná a měla s ním mít dítě, vjížděl na lodi zpomalující už jízdu do newyorského přístavu, všiml si, že sochu Svobody, na kterou se už dlouho díval, znenadání jako by prudce ozářilo slunce. Zdálo se, že najednou napřahuje paži, držící meč, a že vzduch kolem ní volně proudí.“

Kafka v ní odhaluje důvod Karlovy cesty do Ameriky, kterým je soulož se služebnou – tím se měl provinit a cesta do Ameriky následuje jako trest, aby tím bylo učiněno zadost spravedlnosti, již symbolizuje socha Svobody s mečem v ruce. Karel je ovšem nevinný, neboť o mnoho let starší služka svedla jeho, sám ani neví, co se pořádně přihodilo. Nevinen a přesto odsouzen a potrestán – tím se jeho situace nápadně podobá osudu Josefa K.

²⁷³ P 7; V původním znění změnil Kafka slovo gefangen (zadržen) na verhaftet (zatčen). V dalších větách však Kafka ponechává slovo zadržen a neopravuje jej na zatčen. P 249

Poznámkový aparát P 249-250: Místo důležité pro interpretaci: „Kafka zde (na rozdíl od první věty románu) ponechává výraz „zadržen“ (gefangen) a neopravuje jej na „zatčen“, zřejmě aby naznačil zvláštní ráz zatčení Josefa K. Naznačuje se tím, že proces Josefa K. není především záležitostí právní, ale mravní. Tomu ostatně hned v první větě napovídá výraz pomluvit (mulßte...verleumdet haben): Pomluva jako důvod zatčení právně neobstojí. Viz též škrt v pozn. 260.“

byl, protože zabil svoji milenku, jednou ráno zatčen.“, zatčení, odsouzení, trest a celý proces by touto jedinou změnou získaly svůj obvyklý význam.

Deklaruje-li výše citovaná věta nevinu Josefa K, musí být položena otázka po její povaze a správném zařazení, neboť tak jako různé teorie hovoří o různých „druzích“ viny (vina morální, metafyzická, osobní), může být oprávněně předpokládáno, že ke každé této kategorii viny lze dohledat i identickou kategorii *nevinu*. Není však nutné, aby vždy stály proti sobě jen protiklady z téhož „druhu“, kupříkladu morální vina a morální nevinu. Naopak, mohou vedle sebe existovat protiklady zdánlivě nesouvisející. Vina trestní nevyklučuje morální nevinu v hodnotovém systému jednotlivce i společnosti, stejně jako trestní nevinu připouští souběžnou existenci viny v morálním či metafyzickém smyslu. Tedy hovoří-li se v úvodní větě o tom, že Josef K. byl zatčen, „*ač neprovedl nic zlého*“, musí být před tím, než bude učiněno vyjádření o tom, že je nevinný, zodpovězena otázka, o jaké kategorii (jakém „druhu“) nevinny se hovoří. Kafka napsal, že K. „*neprovedl nic zlého*“. Proč nenapsal, že K. „*neprovedl nic protizákonného*“? Budeme-li chápat K-ovu nevinu v rovině zla jako neprávniho pojmu, hovoříme o nevině mravní, o nevině ve smyslu dodržení společenského konsensu, ale konečně i o nevině v nejvyšším smyslu metafyzického rozlišení zla a dobra. Pokud by Kafka použil slova „*protizákonného*“, neprovedl K. nic v rozporu s pravidly stanovenými platným právem nebo těmi, na než se platné právo odkazuje, ale mimo oblast regulovanou zákonem nelze rozpor jeho chování s některým jiným systémem pravidel a hodnot vyloučit. Lidské chování se nemusí s příkazy a zákazy platného práva vůbec střetnout a být „*protizákonné*“, aby se tato „*protizákonnost*“ stala podmínkou, předstupněm ostatních druhů viny. Existence pravidel pozitivního práva a jejich dodržování nikdy nemůže vyloučit vznik viny morálního nebo metafyzického druhu. Samotné slovo „*nevinen*“ neobsahuje sdělení o povaze viny a platí vždy jen pro ten systém pravidel, z úst jehož zástupce vzešlo.

Budeme-li hledat vinu Josefa K. s užitím výchozího předpokladu, že vinen být v nějakém směru musel, byl-li nakonec také odsouzen, je nutné zmínit alespoň ještě jedno možné vysvětlení. Úvodní větu Procesu můžeme vyložit i tak, že K. je skutečně neviný ve všech myslitelných druzích viny, ale protože byl „*pomluven*“, je s ním zahájen trestní proces, který probíhá samoučelně, hnán svými utajenými vnitřními silami a motivy až k závěrečnému rozhodnutí, jež v tomto případě není ničím jiným, než „*justiční vraždou*“. Hlavní účelem takového procesu pak není zkoumání viny či nevinu obžalovaného, ale výhradně proces sám o sobě jako „*potrava*“ pro nesčetné úřady a úřední osoby, které se na něm podílejí. Hovoří-li se v takovém procesu vůbec o vině, je používána jen jako legitimizující prostředek a „*zamlžovadlo*“ skutečného smyslu a účelu procesu.²⁷⁴

Mezi úřady soudní organizace a vinou existuje zvláštní pouto, neboť „*úřad nehledá vinu v obyvatelstvu, nýbrž je, jak se praví v zákoně, vinou přitahován.*“²⁷⁵ Nemusí díky této přitažlivosti provádět složitá vyšetřování, shromažďovat důkazy a zvažovat podání obžaloby.

²⁷⁴ Příkladem mohou být politické procesy.

²⁷⁵ P 12

Osoba obžalovaného i její skutek jsou pro úřad, který pečlivě dohlíží, vždy viditelné a nemohou uniknout ani se skrýt. Žaluje-li úřad, je o vině obžalovaného pevně přesvědčen a jeho přesvědčení nelze nikdy změnit.²⁷⁶ K. o tomto vztahu mezi vinou a úřadem poučí již hlídači při zatčení a není to jen jejich výmysl, neboť tak stanoví zákon, a pokud je tedy vysoký úřad, v jehož jsou službách, vyslal, aby jej zatkl, omyl je vyloučen.²⁷⁷

K. po celý proces dokonce až do posledního okamžiku svého života nenalézá žádnou vinu, pro kterou by se mohl soud jeho osobou zabývat. Trvá kategoricky na své nevině, působí dojmem člověka, jemuž nebyla dána schopnost přijímat logickou argumentaci a rady pomocníků ani si uvědomit, v jakém skutečném je postavení vůči soudu, okolí i vlastnímu svědomí. Slovy hlídače Willema: „*přiznává, že nezná zákon, a zároveň tvrdí, že je nevinen.*“²⁷⁸ Nezná však ani znění obžaloby, neví, co mu soud klade za vinu a za jaké své skutky bude souzen. Přitom z vlastní zkušenosti ví, jak obtížné (ne-li nemožné) je sepsat první podání ve věci, popsat v něm všechny skutky v životě učiněné a vysvětlit motivy svého jednání v každém z nich.

I když je K. prokuristou velké banky, tedy „skoro advokát“²⁷⁹, nemá vůbec žádné znalosti o soudu vedoucím jeho proces ani o procesu samém. Neznalost vystupuje jako obecná vlastnost všech obžalovaných a stává se jednou z příčin jejich neschopnosti uvědomit si existenci vlastní viny. Její příčiny leží v charakteru soudní organizace, která není mezi obyvatelstvem příliš známa²⁸⁰. Nelze se potom K-ovi divit, neví-li, že si ve své věci může vzít advokáta²⁸¹, že téměř na každé půdě jsou kanceláře soudu²⁸² a nemůže využít pomoci slečny Bürstenové, protože sám neví, o čem se v jeho případě jedná.²⁸³ Vlastní nevědomostí v soudních věcech je K. vylekán. „*Zdá se mu základním pravidlem pro chování obžalovaného, aby byl vždy připraven, aby se nikdy nedal překvapit, aby se nedíval netušivě vpravo, když soudce stojí vlevo od něho - a právě proti tomuto základnímu pravidlu se napořád prohřešoval.*“²⁸⁴ Není to nevědomost, o níž mluví stará právní zásada ignorantia iuris non excusat. Neznalost zákona není způsobena nedostatkem péče viníka při zjišťování existence a obsahu platných právních norem, protože text zákona není zpřístupněn a jeho obsah má zůstat utajen. Dokonce „*patří k zvláštnostem tohoto soudnictví, že jsou odsuzováni nejen lidé nevinní, ale i nevědoucí.*“²⁸⁵

K není jen nevědomý, ale i v mnoha dalších věcech se chová jinak, než je od obžalovaného očekáváno. Při prvním výsledku se vysměje vyšetřujícímu soudci i celému shromáždění²⁸⁶, vypoví advokátovi obhajobu, ačkoliv je to něco neslýchaného²⁸⁷, místo rozhovoru s přednostou kanceláře se miluje s Leni²⁸⁸, odmítá přijmout poměry panující v soudní

²⁷⁶ P 139

²⁷⁷ P 12

²⁷⁸ P 12

²⁷⁹ P 126

²⁸⁰ P 72

²⁸¹ P 92,

²⁸² P 152

²⁸³ P 33

²⁸⁴ P 152

²⁸⁵ P 54

²⁸⁶ P 54

²⁸⁷ P 175

²⁸⁸ P 104

organizaci a chce je všelijak napravovat²⁸⁹. Odmítá i pozvání strýce na venkov, aby se tak alespoň trochu vzdálil z dosahu soudu, „*neboť by to znamenalo, že prchá a je si vědom své viny.*“²⁹⁰

Principiálně K. celým řízením opovrhuje. Když se potkává na chodbě soudních kanceláří s postarším mužem, který zde čeká na vyřízení několika důkazních návrhů, které podal ve své věci, říká mu: „*Jsem také obžalován, ale jako že je Bůh nade mnou, nepodal jsem ani návrh na důkazní řízení, ani jinak jsem nic podobného nepodnikl. Vy si snad myslíte, že je to nutné?*“²⁹¹ Před vypracováním prvního podání si jako suverénní předpoklad stanovuje absolutní nevinu: „*Má-li se něčeho dosáhnout, je hlavně třeba předem zavrhnout jakoukoli myšlenku, že je tu snad nějaká vina. Žádná vina tu není.*“²⁹²

Leni, advokátova ošetřovatelka a zároveň K-ova pomocnice, jej varuje, že boj se soudem nemá smysl: „*Napravte chybu, kterou děláte, nebuďte už tak neústupný, proti tomuto soudu se přece nelze ubránit, je třeba se přiznat. Přiznejte se tedy při nejbližší příležitosti. Teprve pak se naskýtá možnost uniknout, teprve pak.*“²⁹³ Stejně hovoří i malíř Titorelli, neboť zdánlivé zproštění viny ani odklad nemají za následek opravdové zbavení viny, toho lze skutečně dosáhnout jedině tím, že člověk je nevinen.

K sice vinu nikdy nepřizná, ale jeho přesvědčení o vlastní nevině se v průběhu procesu přece jen změkčuje, jak dokazují čtyři jeho výroky z různých okamžiků procesu. Při zatčení K. říká dozorcům: „*Jsem obžalován, ale nenalézám sebemenší vinu, pro kterou by mě bylo možno obžalovat.*“²⁹⁴ Při prvním výslechu si vyšetřujícímu soudci stěžuje: „*Byl jsem časně zrána přepaden v posteli, možná že měli rozkaz - podle toho, co říkal vyšetřující soudce, to není vyloučeno - zatknout nějakého malíře pokojů, který je zrovna tak nevinen jako já, ale vybrali si mne.*“²⁹⁵ Na otázku malíře Titorelliho, zda je nevinen, odpovídá sebejistě: „*Ano,*“ pravil K. *Odpověď na tu otázku mu působilo přímo radost, zvláště když odpovídá soukromé osobě, nemá tedy žádnou odpovědnost. Nikdo se ho dosud tak otevřeně nezeptal. Aby tu radost vychutnal, dodal ještě: „Jsem naprosto nevinen.“*²⁹⁶ Sebejistota začíná být narušena tím, že oceňuje soukromý charakter malíře, před úřadem by s takovou lehkostí neodpovídal. Uvědomuje si také, že „*záleží však na mnoha jemnostech, v nichž se soud utápí. Nakonec však odkudsi, kde původně vůbec nic nebylo, vyštrachá nějakou velikou vinu.*“²⁹⁷ V předposlední kapitole V chrámu mu duchovní v rozhovoru oznámí, že jeho proces zřejmě špatně skončí, neboť u soudu mají za to, že je vinen. K. odpovídá: „*Já ale nejsem vinen. Je to omyl. Jak by člověk mohl být vůbec vinen. Všichni zde jsme přece lidé, jeden jako druhý.*“²⁹⁸ Ze sebejistého, zcela nevinně obžalovaného člověka se následkem procesu stává zlomený muž, který si sice stále myslí, že je nevinen, ale

²⁸⁹ P 112

²⁹⁰ P 91

²⁹¹ P 67

²⁹² P 116

²⁹³ P 101

²⁹⁴ P 16

²⁹⁵ P 48

²⁹⁶ P 138

²⁹⁷ P 138

²⁹⁸ P 197

začíná si uvědomovat, že jeho nevina je nevinou relativní, nevinou v lidské rovině, ve světě morálky a osobních hodnot, kde lze jakoukoliv vinu vysvětlovat, zdůvodňovat a omlouvat. Ale před soudem, stojícím mimo tento svět jako absolutním měřítko lidských skutků, žádné takové argumenty neobstojí, nelze vyloučit, že nakonec nějakou vinu přece jen nalezne.

IX. TREST

Poslední kapitola Procesu, v kritickém vydání nazvaná „Konec“, byla napsána společně s první kapitolou. Ostatní kapitoly byly psány až v následujících několika měsících a vkládány mezi začátek a konec. Při jejich psaní tedy Kafka věděl, že příběh Josefa K. nebude mít šťastný konec, a do značné míry každá z kapitol určitým způsobem počítá s tím, co se čtenář dozví o konci Josefa K. v poslední kapitole. Popis závěrečné exekuce není jen popisem výkonu trestu, ale i předpokladem výkladu předchozích kapitol, neboť má-li příběh jasný konec, jeho děj tím získává určitější kontury a významy, než při konci otevřeném nebo při nedokončení.

Pokud byla výše nastíněna existence dvou rovin procesu Josefa K., doplňuje trest druhou z nich jako poslední logický prvek. Uzavírá se tím uspořádaný výčet navazujících součástí této roviny: nedostupný úřad obžaloby a jeho utajená obžaloba, „velcí“, stranám nedostupní advokáti, neviditelné vysoké soudní dvory, skryté soudní řízení, neoznámený rozsudek a konečně trest, jehož charakteristika jej řadí neomylně právě sem.

Trest je vykonán v předvečer jedenatřicátých narozenin Josefa K., tedy přesně po roce od zatčení. Výkon je svěřen dvěma pánům „v kaiserrocích, bledým a tlustým, s cylindry jakoby přišitými k hlavě“²⁹⁹, s neobvykle čistými tvářemi.³⁰⁰ Tedy podobně jako při zatčení žádná předpisová uniforma, žádné prokázání totožnosti ani příkaz k exekuci od soudu. Pouze černý šat, oděv, v němž vystupují všechny osoby ve spojení se soudem. Do šatů černé barvy je oblečen i K., který již pány očekává na židli v předsíni. Situace se až nápadně podobá zatčení, při němž si K. obléká taktéž šaty černé barvy, v obou případech patrně proto, že i obžalovaný, od okamžiku, kdy je s ním zahájeno řízení, patří k soudu.

K vítá pány, aniž by byli předem ohlášení, otázkou: „*Vy jste mi tedy určeni?*“³⁰¹ Jakoby již očekával, že právě dnes bude vykonán trest, který se před ním celý rok vznášel jako neviditelná hrozba. Patří ke schopnostem odsouzených, vytušit přesný okamžik příchodu trestu, zvláště jde-li o ten nejvyšší možný.

Pánové se K. ujímají a vedou jej ven z města na místo výkonu poprav. Po cestě potkávají nejprve slečnu, která se velmi podobá slečně Bürstnerové³⁰², a strážníka, který je metaforou státní spravedlnosti. K. si v tu chvíli velmi jasně uvědomuje, že proces nemá nic společného se státem, k jehož aparátu strážník patří: „*Stát mi nabízí pomoc,*“ zašeptal K. *jednomu z pánů do ucha. Jako kdybych ten proces převáděl do oblasti státních zákonů. Mohlo by ještě dojít k tomu, že bych musel pány hájit proti státu.*“³⁰³ Státní spravedlnost by možná na poslední chvíli mohla K. zachránit, pomoci mu vymanit se z vlivu soudní organizace, ale pro K. přichází její nabídka příliš pozdě. Již se zcela identifikoval se svými průvodci i jejich úkolem, a

²⁹⁹ P 209

³⁰⁰ P 210; Čistá tvář vykonavatele trestu jako metafora „čistě“, hladce vykonaného trestu, o jehož oprávněnosti nemohou panovat žádné pochyby.

³⁰¹ P 209

³⁰² P 211; Důležité místo pro nahlížení Procesu jako popisu „rodinného soudu“, který se konal po zrušení zasnoubení s Felice. Viz. Klaus Wagenbach: Franz Kafka, Mladá fronta, Praha 1967

³⁰³ P 269; V konečné verzi rukopisu Kafka tyto věty škrtná, jsou uvedeny pouze v poznámce č. 260 citovaného díla.

rychle je odvádí pryč, aby nic nemohlo zmařit cíl jejich cesty. K. se stává průvodcem svých katů, ne naopak.

V lomu jej pánové svléknou, „*potom ty věci pečlivě složí, jako se skládají věci, které se ještě upotřebí, byť ne v nejbližší době*“,³⁰⁴ a bodnutím nože do K-ova srdce vykonají trest.

Trest nemá oficiální charakter, jako kdyby byl vykonáván státem. Vše se odehrává pod rouškou noci v kamenolomu nad městem. Samotný způsob výkonu bodnutím nožem nepatří k metodám, které pro usmrcení odsouzeného používá stát. Je-li trest vykonáván v utajení, nemůže plnit své základní funkce: nepůsobí preventivně na ostatní potenciální pachatele, není znamením pro společnost, že státní spravedlnost disponuje mocí, která společnost dokáže ochránit před pachateli trestných činů. Vzhledem ke své absolutní povaze neplní trest ani roli výchovného prostředku působení na pachatele při pokusu o jeho nápravu. Způsobem provedení i absencí základního účelu zcela odpovídá charakteristice trestu, který lze očekávat od „*nějaké velké organizace*“³⁰⁵, jejíž úředníci se nechávají uplácat a kradou šaty obžalovaným.

Zásadní otázkou při zkoumání jakéhokoliv trestu je, zda uložený trest je spravedlivý. Zkoumání z právního pohledu se odvíjí ve dvou rovinách: formální a materiální. Ve formálním smyslu je trest spravedlivý tehdy, je-li uložen přesně takového druhu a výměry, jaký stanoví pro konkrétní skutkovou podstatu trestného činu zákon. Tím je naplněna formální spravedlnost hmotněprávní. Podmínkou formální spravedlnosti je ale také to, zda byl trest uložen v trestním procesu, který ve všech svých částech probíhal přesně podle pravidel stanovených procesními předpisy. Materiální spravedlnost trestu zahrnuje široké spektrum hledisek rozhodných pro uložení trestu z hlediska jeho faktické výměry v určitém rozmezí, které stanoví zákon, a soudu ponechává na zvážení, zda uloží trest při horní nebo spodní hranici výměry či v jejím středu.

Kafka však nezůstává jen u právního pojetí, ale hraje si i s motivy Spravedlnosti jako ženské postavy, bohyně³⁰⁶, s šátkem přes oči, jež v jedné ruce drží váhy a v druhé meč. Váhy jako symbol poměrování dobrých a špatných skutků člověka na miskách vah, meč jako znamení trestu a šátek přes oči na záruka spravedlivého rozhodování a nestrannosti.

Při návštěvě u malíře Titorelliho si K. prohlíží rozpracovaný obraz jednoho ze soudců, kteří se nechávají malířem malovat. Od podobného obrazu v pracovně advokáta Hulda se obraz liší ženskou postavou za opěradlem trůnního křesla soudce. Podobně jako malíř namaloval soudce v mnohem vyšší hodnosti, než jakou ve skutečnosti má, dostal i příkaz, jak má za jeho křeslem malovat bohyni Spravedlnosti. U paty nohou má křídla a vypadá, že běží. „*Je to vlastně Spravedlnost a bohyně Vítězství*“³⁰⁷ zároveň.³⁰⁸ Jak malíř na obraze dále pracuje, nepřipomíná najednou postava ani bohyni Spravedlnosti ani Vítězství, ale vypadá spíše jako bohyně Lovu.³⁰⁹

Obraz je metaforou pojetí spravedlnosti v soudní organizaci vedoucí K-ův proces. Jak může být veden spravedlivý proces a uložen spravedlivý trest, je-li Spravedlnost v pohybu a

³⁰⁴ P 213

³⁰⁵ P 50

³⁰⁶ Ve starořecké mytologii Diké, bohyně spravedlnosti, dcera Dia a Themis.

³⁰⁷ Řecká bohyně Niké

³⁰⁸ P 135

³⁰⁹ P 136; Artemis – řecká bohyně lovu

misky vah kolísají? Spíše to vypadá, že otázka spravedlnosti není vůbec nastolena a úkolem soudu není vést s obžalovaným spravedlivé řízení, ale pouze jej ulovit³¹⁰, a to za každou cenu.

Jak však hovořit o trestu jako spravedlivém, není-li známo znění hmotněprávních ani procesních předpisů jako nutných předpokladů jeho uložení? Dokonce není jisté, zda vůbec nějaké takové předpisy existují. V posledních vteřinách života se K. táže: „*Jsou námítky, na které se zapomnělo? Jistě že jsou. Logika je sice nezvratná, ale člověku, který chce žít, neodolá. Kde je ten soudce, kterého nikdy nespátřil? Kde je ten vysoký soud, k němuž nikdy nedospěl?*“³¹¹ Trest možná může být spravedlivý z pohledu vnějšího pozorovatele, z pohledu vysokých soudů, které mohou nahlížet do textu obžalovanému utajené obžaloby a nedostupného zákona, spravedlivý ve smyslu absolutní logiky, kterou nakonec pochopí i obžalovaný. Ale chápání logiky, nevyhnutelnosti trestu, neznamená jeho lidské přijetí, smíření se s ním jako s formou pokání a přijetí odpovědnosti za své skutky. K. umírá jako člověk smířen se svým trestem, ale také jako člověk, který nikdy nedostal možnost se hájit, který ve svých očích zůstává nevinný a trest není ničím jiným, než jen logickým vyústěním procesu tak, jak jej za rok svého života stihl poznat a pocítit. Trest je vykonán, účelu řízení bylo dosaženo. V lidském rozměru však celý proces selhal, neboť jeho cílem byla pouze absolutní spravedlnost, nikoliv lidské pochopení odpovědnosti za své skutky. Z pohledu vysokých soudů ve službách absolutní spravedlnosti umírá Josef K. jako spravedlivě trestaný člověk, neboť „*trest je právě tak spravedlivý jako nevyhnutelný*“³¹². Lidskýma očima však zůstává nevinnou obětí „*nepřehledně veliké organizace, kterou by snad bylo možné snadno uchopit, vyvrátit a rozbít nějakou skrytou pákou, kterou je ovšem třeba ve tmě nejdříve nahmatat*“³¹³, a to se Josefu K. nepodařilo.

Závěrečná věta Procesu zní: „*Jako pes,*“ *pravil, bylo to, jako by stud ho měl přežít.*“³¹⁴ Josef Čermák považuje stud za pocit vyjadřující „*nekonečné vědomí viny*“ Josefa K.³¹⁵ Kafka cituje tuto klíčovou větu s malou obměnou později v Dopisu otci: *Ztratil jsem před Tebou sebedůvěru, zaměnil jsem ji za nekonečné vědomí viny. (Vzpomínaje na tuto nekonečnost, napsal jsem kdysi o někom správně: „Bojí se, že stud ho ještě přežije.“)*³¹⁶ Hovořit o „*nekonečném vědomí viny*“ však není zcela přiléhavé. Vědomí viny znamená poznání obžaloby, odhalení významu celého procesu, a především přijetí trestu v osobní rovině, což není pravděpodobné, hledá-li K. těsně před smrtí svůj vysoký soud, chce-li dále žít, a jediné, co přijímá, je nevyhnutelnost trestu jako logického následku procesu, po jehož zahájení nikdy nevolal a nebylo mu umožněno se proti němu účinně bránit. Stud potom může být zrovna tak studem za vlastní neschopnost předložit a obhájit svá stanoviska a dosáhnout osvobození. Člověk, který se považuje za nevinného, neumírá s „*nekonečným vědomím viny*“, ale s pocitem studu, že prohrál svůj proces.

³¹⁰ P 60

³¹¹ P 214

³¹² P 78

³¹³ P 234

³¹⁴ P 214

³¹⁵ P 262

³¹⁶ P 262

Část II.

ZÁMEK

I. OBECNÉ TEZE A POZNÁMKY

Základní struktura příběhu Zámku se shoduje s výstavbou příběhu Procesu. Úvodní odstavce vymezují jednoznačně výchozí situaci obou hlavních postav. Josef K. je jednoho dne ráno zatčen. Zeměměřič K. přichází do vesnice, kam byl povolán hraběcím úřadem. Pro oba je jejich počáteční situace značně problematická a snaží se dosáhnout její změny ve svůj prospěch. Josef K. směřuje k svému osvobození, K. k právoplatnému uznání zámeckým zeměměřičem. Na cestě k cíli oba v jednotlivých kapitolách potkávají nejrůznější postavy, které jim objasňují jejich výchozí situaci a podávají návod k dalšímu jednání. Obdobná výstavba románů činí zřetelnější i významovou shodu jejich hlavního tématu. Prokurista Josef K. i zeměměřič K. jsou v obou příbězích v postavení procesních stran. Josef K. je obžalovanou stranou v trestním procesu. Zeměměřič K. je stranou vůči zámeckému úřadu, po němž požaduje oficiální uznání přijetí do hraběcích služeb. V řeči moderního práva je stranou správního řízení a domáhá se vydání úředního rozhodnutí, které by jednoznačně určilo, zda je skutečně hraběcím zeměměřičem či nikoliv. Stejně jako Josef K. i zeměměřič K. je nositelem všech charakteristických vlastností procesní strany: v důležitých okamžicích jej postihuje zvláštní únava, je nevědomý³¹⁷ v úředních věcech, neznalý příslušných předpisů a zvláštních poměrů, které panují v úředním světě, a přesto oplývající zcela neodůvodněným sebevědomím.

Mezi situací obou hrdinů existují i některé rozdíly, jež ovšem nejsou zásadní povahy. Nejvýznamnější je odlišnost časové roviny jejich příběhů. Proces se odehrává ve třicátém roce života Josefa K. a délku časových úseků mezi jeho jednotlivými událostmi není možné přesně určit. Jedinou měrnou jednotkou je rok lidského života, počínající ránem v den třicátých narozenin a konče v předvečer narozenin jednatřicátých. Naproti tomu příběh zeměměřiče K. se odehrává kontinuálně den za dnem³¹⁸ a události na sebe časově i logicky navazují.

³¹⁷ „Jedině proto vám povím, že pokud jde o zdejší poměry, jste strašně nevědomý, člověku jde hlava kolem, když vás poslouchá a když si v mysli srovná to, co říkáte a co si myslíte, se skutečným stavem věcí. Takovou nevědomost nelze napravit náraz, a možná vůbec ne, avšak mnohé by mohlo být lepší, kdybyste mi jen trošku věřil a měl svou nevědomost neustále na paměti.“ Z 64

³¹⁸ „Když konečně nazítrá ráno dokonale osvěžen vstal, byl to už čtvrtý den jeho pobytu ve vsi.“ Z 51

II. ÚŘAD

V Kafkově díle se s úřady³¹⁹ setkáváme především v románech *Zámek* a *Proces*. Cílem následujících kapitol je nalézt všechny podstatné znaky „kafkovských“ úřadů a vytvořit jejich podrobnou charakteristiku.

Jakkoliv je *Zámek* literárním dílem a nikoliv odbornou prací, obsahuje velmi detailní popis úřadu, jeho organizace, funkce i popis jednotlivých úředních osob. Je zřejmé, že není dílem laika, ale profesionálního úředníka, který při jeho psaní využil své bohaté zkušenosti z mnohaletého výkonu úřednického povolání i svého právního vzdělání. Hlavní hrdina K. se pohybuje mezi kulisami úředního světa, které před jeho zkoumavým zrakem dovedně ukrývají skutečnou podstatu věcí za život jedné obyčejné vesnice a příběhy jejích obyvatel.³²⁰ Skutečné motivy Zámku nemusí být nikdy odhaleny. Složitý úřední svět je dokáže ve své symbolice velice lehce ukrýt a stává se jen prostředkem, jímž se Kafka pokusil formou „úřední“ mystifikace tematizovat skutečné konflikty lidského života.³²¹

Množství informací, které se o úřadech v Zámku dovídáme, je skutečně vyčerpávající a umožňuje mnohem detailnější popis úřadu, než tomu bylo v *Procesu*, v němž byl detailní popis soudnictví nemožný proto, že hlavním znakem soudní organizace byla skrytost a nepřístupnost. Zámecký úřad je naopak možné vidět, vyjímá se téměř na dosah ruky na návrší nad vsí a vede k němu všem známá a přístupná cesta.³²² Jsou známy i konkrétní úřední osoby v jeho službách. Zámecký úřad je nositelem hlavního problému zeměměřiče K., plní tedy obdobnou roli, jako soud v *procesu* Josefa K., ale místo skrytosti a nepřístupnosti, používá k témuž účelu svoji složitou organizační a funkční strukturu, která nemusí být ukrývána před zraky stran proto, že svojí složitostí se stává stejně dobře neproniknutelnou a nedostupnou jako soud v *Procesu*.

³¹⁹ Kafka v románu *Zámek* v jeho pozdějších kapitolách synonymicky zaměňuje slovo „zámek“ a „úřad“. V této práci jde především o povahu „zámku“ jako symbolu úřadu, proto volím především termín „úřad“, vyjma případů, kdy je nutné užitím slova „zámek“ zachovat dějovou a věcnou srozumitelnost.

³²⁰ V jednom ze škrťů nahrazuje Kafka původní „Bürger“ (občané) výrazem „Gemeindemitglieder“ (členové obce). Z 365

³²¹ Motivů Kafkova vztahu k židovství, k rodině, k Felice, atd.

³²² „Kam chcete jít? Tudy se jde na zámek, tudy do vsí.“ Z 120

II.1. Zámek jako metafora úřadu

Základní strukturu „světa“, do něhož jednoho dne večer přichází zeměměřič K., tvoří zámek na návrší a obec, která se pod ním rozkládá.

Fyzickou podobu zámku vnímáme vždy pouze očima zeměměřiče a proměňuje se v čase. Svůj vzhled zámek K-ovi odkrývá postupně. První večer, kdy přišel do vesnice, nebylo „zámecké návrší vidět, obklopovala je mlha a tma, ani nepatrný záblesk světla nepřipomínal velký zámek. Dlouho stál K. na dřevěném mostě vedoucím od silnice ke vsi a díval se nahoru do zdánlivé prázdnoty.“³²³ Druhý den se mu konečně poštěstí uvidět zámek na vlastní oči.³²⁴ Ukazuje se, že zámek ve skutečnosti není zámekem v pravém smyslu slova. Nejedná se o žádnou honosnou budovu, ale spíše o „protáhlou stavbu, skládající se z několika málo dvoupatrových a spousty nízkých, na sebe natlačených, stavení,“ s jedinou věží, kolem níž krouží hejna vran.³²⁵ „Kdyby člověk nevěděl, že je to zámek, mohlo by mu to připadat jako městečko.“³²⁶ K. je zámekem zklamán. Nečekal „hodně ubohé městečko, shluk několika venkovských domků, pozoruhodných leda tím, že snad všecko tu bylo vystavěno z kamene, ale nátěr už dávno oprýskal a kámen jako by se drolil.“³²⁷ Srovnává věž zámku s věží kostela v jeho rodné vsi: „Ta doma, jistá, odvážná, přímá, omlazená širokou střechou nahoře, uzavřená červenými taškami, pozemská stavba - jako bychom dokázali stavět něco jiného - ale s vyšším cílem, než jaký má shluk nízkých domů, a s jasnějším výrazem, než jaký má kalný všední den.“³²⁸

Hodnocení fyzické podoby zámku je K-ovou první a lidsky nejpřirozenější cestou k jeho poznání. Jako poznávající subjekt je však ovlivněn jednou podstatnou okolností, která se vztahuje k jeho osobě. Ve vsi je cizinec a jak se dovídá, žádnému cizinci se zámek nelíbí.³²⁹ Vyvstává otázka, zda může K., je-li cizincem, vnímat zrakem vůbec něco ze skutečné povahy zámku, jehož fyzický obraz je, jak později sám zjistí, v přímém rozporu s tím, jakou roli skutečně hraje v životě obyvatel vesnice a jakou později bude hrát i v jeho vlastním příběhu? V širší rovině se ptáme, zda lze na povahu jakéhokoliv úřadu usuzovat jen z jeho „fyzického“ vzhledu, jenž je nejčastěji reprezentován budovou, v níž úřad sídlí, či vzhledem osob, jež jeho jménem jednají nebo jej zastupují?

Nelze ani vyloučit, že zámek je skutečně jen zchátralou stavbou bez většího významu, a jeho skutečná moc spočívá na neschopnosti obyvatel vesnice vidět jeho pravou povahu, jako ji může vidět K., protože je cizinec. Vesničané patří k zámku, jsou jeho „poddanými“, podléhají zámecké úřední pravomoci. Nestojí vně úřadu a jeho pravidel jako K., ale jsou jeho nedílnou součástí, neboť právě působením na jejich životy vykonává úřad svoji pravomoc a opodstatňuje svoji existenci. V kontrastu s K-ovým pohledem na zámek se v obecné rovině ukazuje, že

³²³ Z 7

³²⁴ „Teď uviděl zámek, jak se nahoře zřetelně rýsuje v jasném vzduchu, a sníh ležící všude kolem v tenké vrstvě a podtrhující každý tvar činil ho ještě zřetelnějším.“ Z 14

³²⁵ Z 14

³²⁶ Z 14

³²⁷ Z 14

³²⁸ Z 15

³²⁹ „Nelíbí se vám zámek?“ zeptal se učitel rychle. „Cože?“ otázal se K. trochu zaraženě a opakoval otázku mírněji: „Jestli se mi líbí zámek?“ „Proč myslíte, že by se mi neměl líbit?“ - „Nikomu cizímu se nelíbí,“ řekl učitel.“ Z 16

nahlížet pravou povahu kteréhokoliv úřadu není možné, je-li pozorovatel zároveň adresátem jeho úřední činnosti. Pohled bude vždy zakalen sledováním osobních zájmů, bojem s úřadem o svoji věc. Tomuto zakalení se nevyhne ani K., neboť zámek mu připadá zchátralý a malý jen do té doby, než se sám dostává do role přímého adresáta úřední činnosti a domáhá se na úřadu potvrzení jmenování zeměměřičem. Cizinec, který je udiven „scestnou“ úctou³³⁰ obyvatel vesnice k zámku, není schopen jí porozumět a snaží se odhalit skutečnou povahu zámku, se postupem času sám stává na zámku závislým člověkem stejně jako vesničané a začíná hrát i žít podle zámeckých pravidel, aby se nakonec stal jedním z jeho „poddaných“.³³¹

Zámek hraběte Westwesta³³² představuje v mnoha znacích úřad v klasickému smyslu slova. Jeho sídlem jsou budovy na návrší nad vesnicí, v nichž se ukrývají četné kanceláře, jejichž jednotlivá oddělení jsou oddělena tenkými přepážkami, a úřaduje se v nich i v noci. Ve službách zámku vystupují nejrůznější úřední osoby, od poslů, přes spojovací tajemníky až po přednostu kanceláře Klamma. Obdobně jako v Procesu však i v Zámku platí, že všechny informace o povaze hlavního úřadu jsou pouze zprostředkované, získané rozborem vyprávění třetích osob, jejichž vztah k tomuto úřadu není nikdy zcela přímý.³³³ Zároveň není přístupný žádný organizační předpis, plní úlohu pomyslného „manuálu k úřadu“, do něhož by bylo možné nahlédnout a osvětlit funkci a upořádání úřadu. Zámek hraběte Westwesta, ačkoliv jej lze jistě považovat za plnokrevný úřad, zůstává díky nedostatku informací a absenci organizačního předpisu spíše pouze metaforou skutečného úřadu, nositelem některých základních „úředních“ idejí a principů, o jejichž působení v lidském životě se v příběhu zeměměřiče K. ve skutečnosti jedná.

Ze tří možných pojetí úřadu (úřadu jako funkce, do které je ustanovována konkrétní fyzická osoba, úřadu ve smyslu institucionálním a úřadu ve smyslu pomocné jednotky) se zámecký úřad blíží nejvíce institucionálnímu pojetí. Úřad je reprezentován zámkem jako místně nejvyšším úřadem, který je tvořen různými odděleními a kanceláři a ve vsi jej zastupují zámečtí úředníci. V úvahu přichází i pojetí úřadu ve smyslu funkce, jejímž nositelem je osoba úředníka Klamma, k němuž se K. upíná zvláště pevným způsobem, až se nakonec Klamm stává z prostředníka na cestě k zámeckému úřadu jeho náhradou.

³³⁰ Z 205

³³¹ Zámek je sice nedokončeným románem, ale poslední z napsaných odstavců směřují k východisku, v němž K. přestane usilovat o proniknutí k zámku a začíná žít ve vesnici jako její ostatní obyvatelé.

³³² Pohled z okna – Hradčany jako paralela se Zámkem – Kafka bydlel na nábřeží, okno směrem k hradu. V Rakousko-Uhersku byli Židé tradičně loajální vrstvou vůči panovníkovi, „ale v Praze bylo Rakousko přítomno pouze v obrovském úředním aparátu a symbolicky v císařské rezidenci na Hradčanech, kde panovník uctívaný Židy nikdy nepobýval (za Kafkových časů tam nepříjel ani jednou, autor Zámku si na to zjevně vzpomněl, když vytvořil svého mytického hraběte Westwesta).“ Robert, Marthe: *Sám jako Franz Kafka*, Nakladatelství Franze Kafky, Praha 2001

³³³ Popis úřadu, podávaný přímo úředními osobami, např. spojovacím tajemníkem Bürgelem, je sice více autentický, než popis podávaný vesničany (starosta, Olga), ale jeho význam je relativizován tím, že úřední osoba, která jej podává, stojí vždy pouze na nejnižším, nejposlednějším místě úřední hierarchie.

II.2. Všudypřítomnost a jednodolitost úředního aparátu, byrokracie

Symbolizace úřadu v Zámku směřuje k zdůraznění jeho základních charakteristických vlastností, kterými jsou především všudypřítomnost působení a jednodolitost úřední organizace. Všudypřítomný a jednodolý úřední aparát zámku hraběte Westwesta prostupuje celým světem i všemi zákoutími lidského života.

Pro obyvatele vesnice je zámek jediným úřadem, v širokém dalekém okolí. Podléhají pouze jeho pravomoci, je středem jejich životů a všeobjímajícím určovatelem dění v mikrosvětě vesnice, v níž život neprobíhá v interpersonálních vztazích, ale především ve vymezení každého jejího obyvatele a každé rodiny vůči zámeckému úřadu. Pro legitimní členství v pospolitosti obce představuje rozhodující podmínku existence nacházet se ve stejném postavení k zámku jako většina obce. Závislost na zámeckém úřadu je posílena i jeho ekonomickou rolí v životě vesnice, neboť obyvatelé obce jsou většinou zaměstnání v jeho službách, ať již jako kočí nebo poslové. Především však je centrem života v obci Panský hostinec, který poskytuje ubytování a služby pánům ze zámku a zároveň plní i roli administrativní budovy, v níž jednají úředníci ze zámku se stranami.

Jakkoliv je vztah vesnice a jejích obyvatel k zámku těsný, nemají vesničané, ani jsou-li v postavení strany, žádné ověřitelné informace o pravomoci zámku, jednotlivých úředníků, ani o vnitřním chodu zámeckého úřadu. Absence základního manuálu pro práci s úřadem si vynutila vytvoření fabulativního souhrnu informací, který může být sice považován za produkt všeobecné zkušenosti, ale tato zkušenost je jen sumarizací subjektivních názorů, proměňujících se v čase.³³⁴ Úřední povaha zámku zůstává skryta a musí být konstruována formou fabulací, které zaplňují informační mezeru. Fabulace jsou vytvářeny podle individuálního charakteru postav. Každá osoba projektuje navenek takovou povahu zámku, v jakém vztahu se k němu nachází. Tím proniká existence zámeckého úřadu do každého individuálního lidského osudu, který je určován především postavením jedince vůči zámku, a naopak je toto postavení určující pro sociální pozici jedince v rámci vesnice.³³⁵

Všeobjímající povaha úřadu má význam především v oblasti lidské touhy po spáse. V celém románu se nikde nehovoří o bohu nebo o jiném náboženském tématu. Jeho roli zaujímá zámecký úřad tím, že je schopen obsáhnout celé lidské bytí, unést břemeno lidského života, poskytnout spásu. Úřad nastupuje na místo života a přebírá jeho úlohu.³³⁶ Snímá z člověka břemeno osudu a osvobozuje od jeho tíhy.³³⁷ Symbolem propletení života a úřadu je především

³³⁴ Hostinská: „Vyplývá to ze všeobecné zkušenosti.“ „Může to tedy nová zkušenost vyvrátit,“ řekl K.“ Z 98

³³⁵ Starosta stojí nejvýše v hierarchii obyvatel vesnice, protože jedná přímo s knížecími úřady.

³³⁶ „Nikde jinde nebyl úřad a život propleten, jako zde, tak propleten, až se někdy zdálo, že si úřad a život vyměnily místa.“ Z 68; Podobně i Z 16: „Mohl bych vás, pane učiteli, někdy navštívit? Zůstanu tu delší dobu a už teď se cítím trochu opuštěný, k sedlákům nepatřím a do zámku asi taky ne.“ - „Mezi sedláky a zámkem není žádný rozdíl,“ řekl učitel.“

³³⁷ „Opět měl pocit, jak neobyčejně snadný je styk s úřady. Unesou takřka každé břemeno, všechno se na ně dá naložit a člověk sám zůstane nedotčen a volný.“ Z 69

úředník Klamm³³⁸, jehož úřední moc není jedinou, jíž disponuje, neboť stejně obratně vládne v K-ově ložnici.³³⁹

Úzké propletení úřadu a života vyžaduje především zvýšenou ostražitost. Jakkoliv snad lze proti úřadu postupovat s jistou umírněností, v ostatním životě nelze ani na okamžik polevit, protože právě zde je možné narazit na úřad v jeho skrytosti a všudypřítomnosti. Opatrnost se tak stává důležitou vlastností pro boj s úřadem.³⁴⁰

Úřad nastupuje místo života ve všech jeho složkách. Úřední soustava postihuje každý detail života, netrpí mezerami, kterými by mohla sebemenší část života uniknout. Skrytost úřadu a jeho jednodušnost mají jediný cíl, vzbudit v člověku dojem, že do jeho života nezasahují, ale přesto si zachovat možnost jej kontrolovat do nejmenšího detailu.³⁴¹

Pro každý jednotlivý lidský život vydává úřad určitou „základní směrnici“³⁴², která určuje specifika chování úřadu k člověku, a tím i lidský osud v podmínkách, kdy si úřad a život vyměnily místa. Směrnice sama ovšem zůstává skryta v nitru úřadu a z chování úřadu se lze pouze dohadovat o jejím obsahu, nikdy ji ale nelze z nitra úřadu získat. Skrytá povaha všeho úředního se týká směrnic určujících lidský život bez výjimky a veškeré poznání člověka o nich je jen neverifikovatelnou fabulací v desítkách různých verzí.

Tím, že úřad pokrývá celou rozmanitost lidského života, je nucen registrovat s úřední precizností každou nepatrnou událost³⁴³ v jeho průběhu, až shromáždí pro každý individuální lidský osud nepřehledné spousty písemného materiálu, ve kterém se již nedokáže ani úřad sám vyznat. Příčinou toho všeho je neschopnost úředního rozumu odlišit od sebe podstatné a nepodstatné složky lidského života. Touhou úřadu je postihnout svojí činností vše, co je možné pojmenovat, katalogizovat, popsat, archivovat, vše, o čem lze vydat jakékoliv sebenepatrnější rozhodnutí. To pochopitelně vede k neustálému rozšiřování úředního aparátu, který je konečně také podroben zkoumání sebe sama, neboť i on je součástí světa. V uzavřené jednotce, jakou tvoří zámek a vesnice, se nakonec stává vše „úředním“ a nic nestojí mimo. Kategorie jako

³³⁸ „Nebýt Klamma, nebyla jste nešťastná, neseděla jste v předzahrádce, nebýt Klamma, neviděl vás tam Jan, nebýt vašeho smutku, nikdy by se nesmělý Jan neodvážil vás oslovit, nebýt Klamma, nikdy by vás starý dobrý strýček hostinský neviděl sedět pokojně pospolu, nebýt Klamma, nebylo by vám v životě všechno lhostejné, nebyla byste si tedy vzala Jana. Nu, řekl bych, že v tom všem má Klamm už dost co dělat. Jde to však ještě dál. Kdybyste nebyla hledala zapomenutí, určitě byste nepracovala tak beze všech ohledů k sobě a nepřivedla hospodářství k takovému rozkvětu. Znovu tedy i zde Klamm. Ale nehleď k tomu je Klamm též příčinou vaší nemoci, neboť vaše srdce bylo již před vaší svatbou vyčerpané nešťastnou vášní. Zbývá už jen otázka, co Janovy příbuzné na tom sňatku tak lákalo. Sama jste se jednou zmínila, že být Klammovou milenkou je nezrušitelným povýšením, nu, snad je tedy lákalo toto. Kromě toho však, zdá se mi, i naděje, že šťastná hvězda, která vás přivedla ke Klammovi - za předpokladu, že to byla šťastná hvězda, ale vy to tvrdíte -, patří k vám a že tedy při vás musí zůstat a neopustí vás tak rychle a zničehonic, jako to učinil Klamm.“ Z 96

³³⁹ „Co například byla formální moc, již měl Klamm nad K-ovou službou, ve srovnání s mocí, kterou měl naprosto skutečně v K-ově ložnici?“ Z 68

³⁴⁰ „Tak se stalo, že poněkud lehkomyšlnější počínání, jisté uvolnění bylo zde na místě pouze přímo vůči úřadům, kdežto jinak bylo zapotřebí být neustále značně opatrný a před každým krokem se rozhlédnout na všechny strany.“ Z 68

³⁴¹ „...v obdivuhodné jednodušnosti služebního aparátu, jehož obzvláštní dokonalost se dala tušit zejména tam, kde zdánlivě neexistoval.“ Z 67

³⁴² „Podle dosavadních zkušeností byl pro něho úřední styk s hraběcími úřady velice jednoduchý. To spočívalo jednak v tom, že v jeho záležitosti byla zřejmě jednou provždy vydána určitá, navenek pro něho velmi výhodná základní směrnice...“ Z 67

³⁴³ „Jde jen o to, abych pro Klammovu vesnickou kartotéku získal přesný popis dnešního odpoledne.“ Z 128

spravedlnost, morálka, čest, svoboda a víra zcela zanikají nebo se stávají úředně registrovanými a je jim dáván úředně evidovaný a schválený obsah.³⁴⁴

Právo úřadu rozlišovat, které skutečnosti jsou podstatné a budou vystaveny jeho vlivu a které jako nepodstatné budou opominuty, není ničím omezeno. Při neexistenci či nepřipustnosti předpisu, který by jasně vymezoval a omezoval působnost úřadu, je právo rozhodovat o okruhu vlastní činnosti obsaženo přímo v nitru úřadu a zůstává v něm stejně dobře skryto jako cokoliv jiného, co má zůstat utajeno. Člověk stojící mimo úřad si nemůže být v žádném okamžiku jist, zda podléhá rozhodovací pravomoci nějakého úřadu a v jakých oblastech. To vede k šíření fabulací o skutečném vlivu úřadu a zcela neopodstatněné úctě k úřadu. Veškeré kauzální dění ve světě je následně přisuzováno moci úřadu.³⁴⁵ Úcta k úřadu³⁴⁶ se stává úctou vrozenou, neboť všudypřítomnost vlivu úřadu nevynechává žádný časový úsek lidského života. Úcta k úřadu se dostává na scestí právě povahou úřadu samotného, neboť tím, že úřad postihuje každou skutečnost lidského života, není možné projevat mu úctu pro jeho vážnost a odůvodněnou pomoc pouze v okamžicích, kdy zasahuje na základě skutečné lidské potřeby. Celoživotní úcta přestává být vědomá a mění se v podvědomý strach.

O tom, jak dokonale je skryta skutečná činnost úřadu před vnějším světem, nemá nakonec ponětí ani K. Nevnímá bezprostřední vliv úřadu na veškeré dění ve vesnici a lidské osudy včetně jeho vlastního. Domnívá se, že úřad sleduje odlehlé, jeho se nijak nedotýkající, zájmy.³⁴⁷ Přitom celé jeho snažení, počínaje příchodem do vesnice, je vedeno touhou dosáhnout úředního „potvrzení“ své existence.

Všudypřítomnost a jednodušnost zámeckého úřadu, jeho úzké „propletení“ s obyvateli obce, nápadně připomíná výrok malíře Titorelliho z *Procesu*: „*Všechno přece patří k soudu.*“³⁴⁸ V Zámku je tomu obdobně, dokonce nalézáme i stejná slova.³⁴⁹ Vše patří k zámku nejen ve smyslu vymezeného území v majetku hraběte Westwesta, ale především v rovině působnosti a moci zámeckého úřadu, jak bylo nastíněno výše. K-ovi se hned v první večer příchodu do vesnice dostává nejpodstatnějšího sdělení: jestliže vesnice patří k zámku, je zámek (stejně jako soud v *Procesu*) tou jedinou správnou „osobou“, k níž je třeba směřovat všechny otázky i požadavky a odkud jediné mohou přicházet relevantní odpovědi. Jestliže K. jednou vstoupil na území vesnice, vstoupil tím i do části světa v působnosti zámeckého úřadu. I když to ani nemusel

³⁴⁴ Podobně Haškova povídka *V pekle*, kde i peklo má svůj úřad pro zpracování pojmů jako hřích, vina, trest a registraturu pro evidenci hříšných duší.

³⁴⁵ „*A v čem tu vidíš vliv zámku?*“ zeptal se K. „*Zatím, jak se zdá, ještě nezasáhl. To, co jsi zatím líčila, byla jen bezmyšlenkovitá ustrašenost lidí, radost z újmy bližního, nespolehlivé přátelství, věci, s kterými se setkáš všude.*“ Z 229

³⁴⁶ „*Nedívím se tomu. Úcta k úřadům je vám vrozená, celý život se vám pak nejrůznějším způsobem ze všech stran dále vštěpuje a vy sami jste při tom nápomocni, jak jen dovedete. Proti tomu však já v podstatě nic nenamítám; je-li úřad dobrý, proč k němu nemít úctu. Ale to je scestná úcta,*“ řekl K., „*úcta na nepravém místě, taková úcta ponižuje svůj předmět.*“ Z 207

³⁴⁷ „*Přímý styk s úřady nebyl příliš obtížný*, neboť úřady, ať byly sebedokonaleji organizovány, měly za úkol hájit odlehlé, neviditelné záležitosti jménem odlehlých, neviditelných pánů*“ Z 67

³⁴⁸ P 159

³⁴⁹ „*Mladík se velmi zdvořile omluvil, že K. budí, představil se jako syn zámeckého kastelána a řekl: „Tato vesnice patří zámku, kdo tu bydlí nebo nocuje, ten v jistém smyslu bydlí nebo nocuje na zámku. A to bez hraběcího povolení nikdo nesmí. Vy však takové povolení nemáte, anebo jste je aspoň nepředložil.“*“ Z 8

tušit³⁵⁰, nezbývá mu nyní nic jiného, než akceptovat zámecký úřad jako novou součást svého života.

Úřad, jehož všudypřítomnost a jednodušnost byla popsána v předchozích odstavcích, můžeme označit za „byrokratický“. Význam tohoto termínu je v souvislosti této kapitoly chápán ve smyslu „nadvlády úřadu“, jež se odlišuje v jenném odstínu od vyložení byrokracie jako „vlády úřadu“. Byrokracie zámeckého úřadu včetně všech souvisejících vztahů je vždy založena pořadem práva – ať již se jedná o generální organizační (zmocňovací) normu, či několik různých organizačních norem doplněných vnitřními organizačními předpisy a statuty. I přes tuto zjevnou normativní úpravu však v rámci těchto vztahů vznikají i vztahy, které nejsou organizačními normami předpokládány, vztahy aditivní povahy, které v případě úředních osob nejsou pouhým odrazem norem chování obsažených v organizačních aktech. Hovoříme zde o „vnitřním životě úřadu“, který je z pohledu vnějšího adresáta činnosti úřadu neviditelný, přesto však může mít podstatný vliv na jeho právní i životní situaci, a může vést až k neomezené nadvládě úřadu. Zámecký úřad je typickým představitelem byrokracie ve všech významech tohoto pojmu, jak se utvářel v průběhu své historie.

---

³⁵⁰ „K. se napůl posadil, uhladil si vlasy, zesponu se na oba podíval a řekl: „Do jaké vesnice jsem to zabloudil? Copak tady je nějaký zámek?“ „Ovšemže, zámek pana hraběte Westwesta,“ pravil mladík pomalu, zatímco někteří z přítomných kroutili hlavou nad K-ovými slovy.“ Z 8

II.3. Nedostupnost a skrytost úřadu, relativita všeho úředního

Když K. přichází do vesnice, získává ihned na počátku svého příběhu odpověď na otázku, kdy bude moci přijít na zámek: „*Ani zítra ani kdy jindy.*“³⁵¹ Sdělení není omezeno jen na určitou z možností, jak proniknout k zámeckému úřadu. Je absolutní tím, že pochází přímo od jednoho ze zámeckých úředníků³⁵², který v pozdní noční hodinu koná ještě službu v kanceláři. K. je ale ve vsi teprve první večer a nemá žádné ponětí o fungování zámeckého úřadu. Vzhledem ke své neznalosti se domnívá, že zamítavá telefonická odpověď nemůže hrát v jeho věci žádnou podstatnou roli. Následující odstavce ukazují, že zámek byl pro něj od počátku nedostupný a všechny pokusy nedostupnost překonat musely selhat.

Metaforou nedostupnosti úřadu je jeho umístění na návrší nad vesnicí³⁵³, kde zůstává většinu času skryt v závoji mraků. I když se K. později podaří podobu zámku do značné míry poodhalit a relativizovat, nic to nemění na jeho nedostupnosti.

K. se pokouší dostat³⁵⁴ na zámek mnoha způsoby. Hned druhý den po svém příchodu se rozhodne dojít k zámku pěšky. Zámek se zdá být blízko, ale cesta k němu se ukáže jako nepřekonatelná překážka.³⁵⁵ Stejně jako v případě putování Josefa K. soudními kanceláři i zde vylučuje dosažení cíle vlastními fyzickými silami náhlá únava³⁵⁶, která se objeví zcela nečekaně ve chvílích, kdy se hlavní hrdina ocitá již téměř u cíle. Nitro úřadu může ležet skryto třeba jen za jedinými dveřmi, ale člověk nikdy nemá zrovna v tu správnou chvíli dostatek fyzických sil, aby je otevřel. V tomto směru je dostupnost úřadu fyzickou cestou absolutně vyloučena. Nejjasnější a nejpřímější cesta zůstává tajemnou únavou při každém pokusu znemožněna a není ani možné využít nejrůznějších moderních prostředků, jak únavě zabránit nebo ji alespoň zmírnit na přijatelnou mez.³⁵⁷

Jako další možnost, jak se dostat na zámek, se K. pokusí využít služeb pomocníka, kterým je posel Barnabáš, po němž mu přednost kanceláře Klamm, příslušný pro jeho věc, pošle uvítací dopis. Odchází za hluboké noci zavěšen do Barnabáše směrem k zámku. Věří, že když se

³⁵¹ Z 27

³⁵² Jmenuje se Oswald. Z 27

³⁵³ „*Tam nahoře je úřad ve své nerozluštitelné velikosti - než jsem sem přišel, myslel jsem, že o něm mám přibližnou představu, jak to bylo všechno dětinské.*“ Z 207

³⁵⁴ V K-ově snaze dosáhnout zámku lze spatřovat i citové motivy: „*Zámek tam nahoře, teď podivně temný, k němuž K. doufal dorazit ještě dnes, se opět vzdaloval. Jako by se mu však mělo na prozatímní rozloučenou dostat ještě nějakého znamení, zazněl odtamtud zvuk zvonu, radostně velebný, zvon, který alespoň na okamžik rozechvěl srdce, jako kdyby mu hrozil - neboť i bolest byla v tom zvuku - vyplněním toho, po čem nejistě toužil.*“ Z 22

³⁵⁵ „*Jestli se ve svém dnešním rozpoložení přinutí dorazit aspoň ke vchodu do zámku, bude toho až dost. Vykročil tedy zase kupředu, ale byla to dlouhá cesta. Silnice, hlavní silnice ve vsi, nevedla totiž k zámeckému návrší, jen se k němu přibližovala, ale pak jako by úmyslně uhnula, a i když se od zámku nevzdalovala, ani se k němu nepřibližovala. K. pořád čekal, že teď už silnice konečně zatočí k zámku, a jen proto, že na to čekal, pokračoval v cestě; zřejmě pro únavu se mu nechtělo silnici opustit, také se divil, jak je ves dlouhá, že nebere konce, pořád a pořád malé domky a zamrzlá okna a sníh a liduprázdno.*“ Z 17

³⁵⁶ „*Poprvé od chvíle, co přišel, pocítil opravdovou únavu. Dlouhá cesta sem jako by se ho nejprve ani netkla - šel celé dny, klidně, krok za krokem! - ale teď se přece jen přihlásily následky přílišné námahy, ovšem zrovna nevhod. Neodolatelně ho to táhlo, aby vyhledával nové známosti, ale s každou novou známostí rostla únava. Jestli se ve svém dnešním rozpoložení přinutí dorazit aspoň ke vchodu do zámku, bude toho až dost.*“ Z 16

³⁵⁷ „*Na koho čekáte?*“ - „*Na saně, které by mne svezly,*“ řekl K. „*Tady nepojedou žádné saně,*“ řekl muž, „*tady nic nejzdí.*“ - „*Je to přece silnice k zámku,*“ namítl K. „*To je jedno,*“ řekl muž s jakousi neúprosností, „*tady nic nejzdí.*“ Z 21

mu nepodařilo na zámek dojít ve dne vlastními silami, dokáže to nyní s Barnabášovou pomocí.³⁵⁸ Ovšem i tento pokus selhává. K se domnívá, že Barnabáš s ním směřuje k zámku, ten však namísto toho dojde ke svému domovskému stavení, neboť na zámek chodí vždy až ráno. K. je tím hluboce zklamán a cítí se podveden.³⁵⁹ Uvědomuje si, že se „*dal okouzlit Barnabášovou přiléhavou, hřdvábně lesklou kazajkou, kterou si teď Barnabáš rozepjal a pod níž se objevila hrubá, špínou zaseďlá, vyspravovaná košile na mohutné, hranaté hrudi čeledína.*“³⁶⁰ Možnost dosáhnout zámku lehce skrze pomoc zámeckého posla se ukázala být jen iluzí, léčkou, nedorozuměním, které jej v irrazivé noci stálo spoustu tolik potřebných sil. Jako cizinec neznalý místních poměrů si myslel, „*že Barnabáš je se zámkem spjat daleko těsněji, než tomu nasvědčovala jeho viditelná hodnota*“³⁶¹, a lehce mu pomůže dojít na zámek. Barnabáš je však ve skutečnosti obyčejným vesnickým obuvníkem, který si jako posel pouze přivydělává a „*nesmí na zámku ani přespávat.*“³⁶²

Vyloučena je i možnost využít pro dosažení zámku moderních komunikačních prostředků. Ačkoliv je na zámek zavedeno telefonické spojení, neexistuje ústředna, která by přepojila hovor dále, a pokud je hovor přece jen zvednut a odpovězen, pak pouze následkem přepracovanosti některého ze zámeckých úředníků.³⁶³

Na nedostupnosti úřadu se podílí i úředník Klamm³⁶⁴, který je přednostou kanceláře přímo příslušné pro záležitost zeměměřiče. Není schopen snést přímý pohled na K.³⁶⁵, proto se před ním snaží ukrýt a záměrně se mu vyhýbá, když na něj K. čeká ve dvoře před panským hostincem. Pohled úředník Klamm nedokáže snést proto, že ačkoliv je příslušným pro K-ovu věc a dokonce mu adresoval i osobní dopis, nemůže snést pohled na cizince, osobu, která není ze zámku ani z vesnice.

Nedostupnost úředníka Klamma vychází i z jeho rozdílného postavení vůči K-ově osobě. Klamm je přednostou kanceláře, vysokým zámeckým úředníkem, jenž stojí v hierarchii úřadu, a tím i v hierarchii světa, s nímž je úřad propleten, neskonale výše, než K., který je pouhým cizincem ve vesnici. Možnost, aby jeden ovlivňoval postavení osoby druhého, existuje pouze směrem od Klamma dolů ke K. Nejlépe to vystihla hostinská, která jednou Klamma přirovnala

³⁵⁸ „*A cožpak může být ta cesta nekonečná? Za dne před ním zámek ležel jako snadný cíl, a posel jistě zná nejkratší cestu.*“ Z 36

³⁵⁹ „*Proč jsi šel domů? Nebo bydlíte už v prostoru zámku?*“ - „*V prostoru zámku?*“ opakoval Barnabáš, jako by nerozuměl. „*Barnabáši,*“ řekl K., „*vždyť j si chtěl jít z hospody do zámku.*“ - „*Ne, pane,*“ řekl Barnabáš, „*chtěl jsem jít d'omů, na zámek jdu teprve časně ráno, nikdy tam nespím.*“ - „*Tak tedy,*“ řekl K., „*tys nechtěl jít na zámek, ale jen sem?*“ - *jeho úsměv mu připadal matnějším, jeho postava nepatrnější* - „*Proč jsi mi to neřekl?*“ Z 37

³⁶⁰ Z 37

³⁶¹ Z 38

³⁶² Z 38

³⁶³ „*Na zámku funguje telefon zřejmě výborně; jak slýchám, telefonuje se tam neustále, což ovšem značně urychluje práci. Toto neustálé telefonování slyšíme v našich zdejších aparátech jako šum a zpěv, taky jste to jistě slyšel. Tento šum a zpěv je však z toho, co zdejší telefony tlumočí, jediné pravé a důvěryhodné, vše ostatní je klam. Neexistuje žádné určité telefonní spojení se zámkem, žádná centrála, která by naše volání přepojila dál; když odtud zavoláte někoho ze zámku, zazvoní to tam u všech aparátů nejnižších oddělení, či spíše zazvonilo by to u všech, kdyby - jak bezpečně vím - neměly skoro všechny vypnutý zvonek. Tu a tam pocítí však některý přepracovaný úředník potřebu trochu se rozptýlit - obzvláště večer nebo v noci - a zapojí zvonek, pak dostaneme odpověď, ovšem odpověď, která je pouhým žertem. Je to taky vcelku pochopitelné.*“ Z 83

³⁶⁴ Jméno je zřejmě odvozeno z německého významu slova „*klaammern sic han etwas*“ - česky „*přimykát se k čemu*“

³⁶⁵ „*Pán vytáhl hodinky a řekl s výčitkou: „Dvě hodiny musel tedy Klamm čekat.“* - „*Kvůli mně?*“ zeptal se K. „*Nu ano, ovšem,*“ řekl pán. „*Nesnese snad pohled na mne?*“ zeptal se K. „*Ne,*“ řekl pán, „*to nesnese.*“ Z 372

k orlovi. Na K. to nejprve působilo jako směšná představa, ale později, kdy čím dál tím více začal rozumět své situaci a uvědomovat si postavení, v němž se nalézá, „myslel na Klammovo mlčení a vzdálenost, na jeho nedobytné obydlí, na jeho pronikavý pohled, který se nedal ani vyvrátit, ani prokázat, na kruhy, které nebylo možno zdola narušit a jež nahoře vykružoval podle nepochopitelných zákonitostí, viditelný jen chvílemi - to vše měli Klamm a orel společně.“³⁶⁶

K si uvědomuje, že podcenil vzdálenost, která ho od Klamma dělí, a že jej nemůže dosáhnout „jedním skokem do náhody. Jestliže vůbec bylo možné Klamma dosáhnout, pak jen krok za krokem.“³⁶⁷ Na vzdálenosti od úředníka Klamma závisí i možnost poznání jeho skutečné podoby, jejíž popis K. získává pouze zprostředkovaně od posla Barnabáše. Ale ani Barnabáš si není jistý, „že úředník, kterého označují jako Klamm, je doopravdy Klamm.“³⁶⁸ Navíc se ukazuje, že Klammova podoba je závislá na tom, kde se zrovna nachází. „Ve vsi je samozřejmě známo, jak vypadá, někteří ho viděli, všichni o něm slyšeli, z očitých svědectví, z pověstí i některých klamavých postranních úmyslů vznikl posléze Klammův obraz, který je snad v základních rysech správný. Jenže pouze v základních rysech. Jinak je proměnlivý, ale ne snad tak proměnlivý jako Klammova skutečná podoba. Vypadá prý úplně jinak, když přijde do vsi, a jinak, když odtud odchází, jinak, než se napije piva, a jinak potom, jinak, když bdí, jinak, když spí, jinak o samotě, jinak v rozhovoru, a což je po tom všem pochopitelné, skoro úplně jinak nahoře v zámku. A dokonce už v rámci vsi jsou v tom podle zpráv dosti velké rozdíly, rozdíly co do výšky, držení těla, tloušťky, vousů.“³⁶⁹

Ukazuje se, že i když musí úřad vysílat své části (úředníky) do neúředního světa, kde se nemohou schovat před pohledy bedlivých pozorovatelů, dokáže i přesto zajistit, aby ani touto cestou z nitra úřadu neunikly žádné informace, které by mohly úřad ohrozit. Nedostupnost a skrytost v těchto případech zajišťuje důsledná kamufláž, spočívající v neustálé změně vzhledu úředních osob, které zabrání jejich pozdější jednoznačné identifikaci. Stejně dobře však může úřad spoléhat na přirozenou úctu obyvatel vesnice, doplněnou kouzlem moci³⁷⁰, která vyvolává deformaci skutečně viděného a vznik nejrůznějších zvěstí, jež každým dalším posluchačem více a více zamlžují svůj původní obsah, až nakonec nepřinášejí nic jiného než zmatek.³⁷¹

³⁶⁶ Z 373

³⁶⁷ tamtéž

³⁶⁸ Z 197

³⁶⁹ Z 198

³⁷⁰ „Němčtě Barnabášovi se zdálo, jak mi vyprávěl, že jasně vidí, jaká je moc a vědomosti i těch přece hodně pochybných úředníků, v jejichž místnostech se směl zdržovat. Jak diktují, rychle, s očima napolo zavřenýma, s úsečnými gesty, jak pouhým ukazovátkem bez jediného slova odbývají bručavé sluhy, kteří v tu chvíli těžce oddychují a šťastně se usmívají, nebo jak najdou v knihách nějaké důležité místo, silou na ně udeří, a jak se druzí, pokud je to v těch stísněných poměrech možné, sběhnou a natahují krky. Tyto a podobné věci vnukaly Barnabášovi veliké představy o těchto mužích a měl dojem, že kdyby dospěl tak daleko, že si ho všimnou, a on by s nimi směl promluvit pár slov, ne jako cizinec, nýbrž jako kolega z kanceláře, ovšem podřízený, dalo by se pro naši rodinu dosáhnout nedozírných věcí.“ Z 254

³⁷¹ „Zprávy o Klammově vzhledu zná Barnabáš velmi dobře,“ pokračovala Olga, „mnoho jich sesbíral a porovnal, snad až příliš mnoho, sám jednou zahlédl Klamma ve vsi okénkem kočáru, či aspoň myslel, že jej zahlédl, byl tedy dostatečně připraven, aby ho poznal, a přece - jak mi tohle vysvětlíš? -, když přišel na zámek do jedné kanceláře a mezi několika úředníky mu ukázali jednoho a řekli, že to je Klamm, nepoznal ho, a ani potom si (199) dlouho nemohl zvyknout, že by to měl být Klamm. Zeptáš-li se však Barnabáše, čím se onen muž liší od obecné představy o Klammovi, nedovede odpovědět, nebo spíše odpoví a popíše toho úředníka na zámku, avšak popis se přesně shoduje s popisem Klamma, jak my ho známe. „Nu tak, Barnabáši,“ říkám, „nač pochybuješ, nač se trápíš?“ Načež on ve zjevných neshodách začne vypočítávat zvláštnosti zámeckého úředníka, ale jako by si je spíš vymýšlel, než líčil, a

Úředníka Klamma, personifikace zámeckého úřadu³⁷², není možné dosáhnout ani skrze úřední protokoly nebo spisy. Hostinská objasňuje K-ovi, jaký význam by mohl mít pro spojení s Klammem právě sepisovaný protokol. Označuje jej za „jediné skutečné úřední spojení, které může s Klammem mít“.³⁷³ Jeho pravý význam však podle ní nespočívá v jeho úřední povaze jako oficiálního dokumentu zprostředkovávajícího styk s úředníkem Klammem úřední cestou, ale v tom, že poskytuje především naději, a to „velmi významnou“³⁷⁴, že by snad skrze něj mohlo být spojení s Klammem skutečně navázáno. Tento laický výklad vzápětí zpochybňuje přímo sepisovatel protokolu, tajemník Momus.³⁷⁵ Proto, ačkoliv jsou protokoly sepisovány ve velkém počtu³⁷⁶, je jejich jediný význam pouze registračně popisný a jsou pouze „poloúřední“³⁷⁷ povahy, snad mohou něco znamenat pro toho, kdo je tázán, nikoliv však pro úřad samotný.³⁷⁸ Skrze protokoly proto není možné u úřadu čehokoliv skutečného dosáhnout, také proto, že jediný, kdo rozhoduje o tom, zda se protokoly dostanou k nadřízenému místu, je pouze jejich sepisovatel.³⁷⁹ Mimoto veškeré úřední písemnosti vykazují v Zámku i v Procesu společný znak, který jim nedodává přílišné vážnosti: jsou špinavé, umaštěné, úředníci nad nimi jí a skladují se

---

mimoto jsou tak malicherné - týkají se například obzvláštního pokyrování hlavou, nebo taky jen rozepjaté vesty -, že je nelze brát vážně.“ Z 200

³⁷² Klamm proniká do všech součástí světa stejně jako zámecký úřad: „Ale víte už vůbec, jaký význam má protokol, pan tajemník, vesnická kartotéka? Víte, co to znamená, když vás pan tajemník vyslýchá? Možná, či pravděpodobně to neví ani on sám. Klidně tu sedí a koná svou povinnost, kvůli pořádku, jak řekl. Uvažte však, že ho jmenoval Klamm, že pracuje jménem Klammovým, že vše, co koná, i když to nikdy až ke Klammovi nedojde, přece jen má předem Klammův souhlas. A jak může mít Klammův souhlas něco, co není prodchnuto Klammovým duchem?“ Z 130

K tomu i sofistika z fragmentu na straně 380: „A podle čeho člověk pozná, že Klamm souhlasí?“ zeptal se K. „Podle ničeho,“ řekla hostinská. „To nelze poznat. Na pana Momovi nedochází k žádné vnější změně, když začne mluvit Klammovým jménem. Ani on to nepozná a je dokonce možné, že někdy Klammovým jménem řekne něco, co by se Klammovým jménem říci nemělo.“ - „Člověk ho tedy musí slepě poslechnout,“ zeptal se K., „pro tu možnost, že náhodou zrovna mluví Klammovým jménem?“ - „Ne,“ řekla hostinská, „tak by člověk jednal správně, pokud by šlo o obyčejné obchodní jednání, vůči Klammovi by to však byl zločin, který by k němu nepronikl a jistě minul svůj cíl.“ - „Člověk tedy nemůže poznat,“ řekl K., „že Klamm souhlasí, a když to nepozná, nemůže se tím řídit, to znamená, že se tím nemůže řídit nikdy, takže mám právo odmítnout odpovídat na otázky.“ - „Ne,“ řekla hostinská, „odmítnout odpovídat na otázky nesmíte. Kdo jste, že si troufáte něco odmítnout úředníkům. Přece je však rozdíl, zda odpovídáte na Klammovy otázky, nebo na otázky pana tajemníka; odpovědět - a sice podle pravdy - musíte ovšem vždy, ale je vaší věcí, zda věříte, že odpovídáte Klammovi, nebo panu tajemníkovi a tímto přesvědčením bude vaše odpověď jistě ovlivněna, a nejen vaše odpověď, ale i její účinek.“ Z 380

³⁷³ „Pro ten případ vás upozorňuji, že jediná cesta, již se můžete dostat ke Klammovi, vede tady přes protokoly pana tajemníka. Ale nechci přehánět, možná že cesta nevede až ke Klammovi, možná že končí daleko před ním, rozhodující bude, co uzná za vhodné pan tajemník. V každém případě je to však pro vás jediná cesta, která vede směrem ke Klammovi.“ Z 128

³⁷⁴ „Naděje, kterou mám na mysli, je však právě v tom, že skrze protokol navazujete jakési spojení, snad jakési spojení, s Klammem. Není to snad dostatečná naděje?“ Z 128

³⁷⁵ „Bude, pane tajemníku, Klamm ten protokol vůbec číst?“ zeptal se K. „Nikoli,“ řekl Momus, „proč také? Klamm nemůže přece číst všechny protokoly, nechte dokonce vůbec žádné protokoly.“ Z 129

³⁷⁶ „Tady se hodně píše,“ řekl K. a z dálky pohlédl na spisy. „Ano, ošklivý zvyk,“ řekl pán.“ Z 124

³⁷⁷ „Ne,“ řekl učitel, „poloúřední, i protokol je pouze poloúřední, byl vyhotoven jen proto, že u nás musí být ve všem přísný pořádek.“ Z 105

³⁷⁸ „Tyto spisy vůbec nepotřebují jeho odpovědi, že k nim není třeba ani doplnění, ani vylepšení, že však on sám má velice zapotřebí protokolu, a to jak otázek, tak i odpovědi, a že ucházejí se o jeho odpovědi, pracoval jsem pouze v jeho vlastním zájmu. Teď však, když opouštím tuto místnost, uniká mu protokol navždy a nikdy už se před ním neotevře.“ Z 376

³⁷⁹ „Ach paní hostinská,“ řekl K., „není to ani jediná cesta, ani nemá větší cenu než ostatní cesty. A vy, pane tajemníku, rozhodujete o tom, zda to, co bych tu řekl, smí nebo nesmí proniknout až ke Klammovi?“ - „Ovšem,“ řekl Momus a podíval se pyšně sklopenýma očima napravo a nalevo, kde nebylo nic k vidění, „k čemu bych byl jinak tajemníkem?“ - „Tak vidíte, paní hostinská,“ řekl K., „nepotřebují cestu ke Klammovi, nýbrž nejdříve k panu tajemníkovi.“ Z 126

v obrovských hromadách ve skříních³⁸⁰ a ve stodole, čímž postrádají jakoukoliv úřední důstojnost a vyjevují svoji skutečnou bezvýznamnost, která se utápí v jejich nekonečném množství.³⁸¹ Kromě toho se potřebné spisy málokdy najdou³⁸² a ztrácejí se, aniž by bylo možné zjistit, kdo za jejich ztrátu odpovídá.³⁸³

Metaforou nedostupnosti úřadu jsou i „*prosebné cesty*“ Amáliina otce, kterému se nepodařilo k zámku proniknout úřední cestou, proto se pokouší získat kontakt s úředníky tím, že bude vysedávat každý den na silnici, kudy úředníci jezdí z vesnického hostince na zámek. Nevyzpytatelnost a neodhadnutelnost úředního světa jako další záruky jeho nedostupnosti se projevují v tom, že „*na zámek vede více cest. Jednou je v módě ta, pak jezdí většina po ní, jindy zase jiná, pak se všechno hrnè tamtudy. Čím se to střídání řídí, ještě nikdo nevyzpátral. Jednou ujíždějí v osm ráno všichni po jedné silnici, za půl hodiny zase po druhé, za deset minut nato zase po třetí, půlhodinu nato zase po první a při té zůstanou už celý den, jenže každou chvíli je tu možnost změny. Sice se poblíž vsi všechny příjezdové silnice spojují, ale tam už se vozy jen řítí, kdežto v blízkosti zámku je tempo ještě trochu mírnější. A jako je výjezdní řád nepravidelný a nevyzpytatelný, pokud jde o silnice, stejně je tomu i s počtem vozů. Bývají přece často dny, kdy neuvidíš jediný vůz, pak jich zase jezdí spousty.*“³⁸⁴ Ale i kdyby se otci přece jen podařilo některého úředníka zastavit a přednést mu svoji prosbu, „*nemůže přece ten úředník nic zařídít bez předběžných spisů, a vůbec už ne na silnici, nemůže prostě odpouštět, nýbrž pouze úřední cestou vyřizovat a za tím účelem opět jen odkázat na úřední postup, jímž se však otci ani předtím nepodařilo dosáhnout vůbec ničeho.*“³⁸⁵

Nedostupnost úřadu se jeví jako absolutní pouze K-ovi. Pochopitelně existují i osoby, které již na zámku byly, buď pracovně³⁸⁶, nebo to o sobě alespoň tvrdí.³⁸⁷ Pro K. však zámek zůstává nedostupný díky úřednímu pravidlu, jež stanoví, že zámek je nepřístupný cizincům,

³⁸⁰ „*Pomocníci a Mici, jichž si dlouho nikdo nevíšal, zřejmě hledaný spis nenašli, chtěli pak zase všechno zavřít zpátky do skříně, avšak nepodařilo se jim to pro spoustu nesrovnaných spisů. Tu asi přišli pomocníci na nápad, který teď provádějí. Položili skřín na zem, všechny spisy do (80) ní nacpali, potom si s Mici sedli na dveře a pokoušeli se je teď takto pomalu stlačit.*“ Z 80

³⁸¹ „*Skřín byla nacpána papíry, jak se otevřela, vyvalily se ven dva veliké balíky spisů, které byly svázány do otýpky, jako se váže dříví na topení, žena zděšeně uskočila. „Dole, mělo by to být dole,“ dirigoval starosta z postele. Žena oběma rukama poslušně nabírala spisy a vyhazovala všechno ze skříně, aby se dostala k spodním papírům. Papíry pokrývaly už půl pokoje. „Hodně práce se udělalo,“ pokyvoval starosta hlavou, „a to je jen malá část. To hlavní mám schováno ve stodole a největší část se samozřejmě ztratila. Kdo by to všechno schovával. Ale ve stodole je toho ještě hodně.“*“ Z 69 - 70

³⁸² Z 72

³⁸³ *Pepina: „Pokojské nemají přespříliš práce, ale ta zase za něco vydá. A odnikud dobrého slova, stále jen výčitky, zvláště ta nejtrýznivější a nejčastější ze všech: že se při uklízení ztratily spisy. Ve skutečnosti se nic neztratí, každý papírek se odevzdá hostinskému, ale spisy se ovšem ztrácejí stejně, jenže právě ne vinou děvčat. A pak přijdou komise a děvčata musejí opustit svůj pokoj a komise přehrabe postele; děvčata přece nemají nic svého, těch jejich maličností je tak do nůše, ale komise přece hledá celé hodiny. Samozřejmě že nic nenajde; jak by se tam taky spisy dostaly? Co je děvčatům po spisech? Ale výsledkem jsou nakonec opět nadávky a výhrůžky zklamané komise zprostředkované hostinským.“* P 323

³⁸⁴ Z 242

³⁸⁵ Z 241

³⁸⁶ Přednosta kanceláře Klamm, jeho vesnický tajemník Momus a spojovací tajemník Bürgel.

³⁸⁷ Dcera Lasemanna, mistra koželužského je „*děvčetem ze zámku.*“ (Z 19) a je jediná osoba, která zřejmě zná skutečnou cestu k zámku: „*Tato paní pochází ze zámku, sama mi to řekla, když jsem prvního dne zabloudil k Lasemannovi. Co bylo více nasnadě než požádat ji o radu, nebo dokonce o pomoc; zná-li hostinská zcela přesně všechny překážky, jež člověka oddělují od Klamma, pak tato žena pravděpodobně zná cestu, sama po ní přece šla.*“ - „*Cestu ke Klammovi?*“ zeptala se Frída. „*Ke Klammovi, zajisté, kam jinam,*“ řekl K.“ Z 180

k nimž patří i K., ačkoliv byl povolán jako zeměměřič přímo zámeckým úřadem. Ke vstupu do zámku je třeba povolení³⁸⁸, ale žádnému cizinci, kam až paměť sahá, nebylo nikdy uděleno.³⁸⁹ Všechny výše uvedené „nedostupnosti“ zámku jsou zde vyjádřeny ve zcela elementární, srozumitelné podobě: K. potřebuje ke vstupu do zámku povolení, protože je cizinec, ale právě jako cizinci mu toto povolení s největší pravděpodobností nebude nikdy uděleno. Jednoduchou úřední smyčkou si zámecký úřad zajišťuje dle vlastní vůle vnější nedostupnost. Samotná nutnost získat povolení pro vstup do zámku i sdělení, že nebylo dosud nikdy uděleno, však jako ve většině případů, nepochází z žádného úředního předpisu či z úst kompetentní úřední osoby, ale pouze od pomocníků.

Absence „manuálu k úřadu“, v němž by bylo možné ověřit autenticitu povinnosti získat povolení ke vstupu do zámku, a odkázanost v této věci pouze na fabulativní informace nekompetentních osob, poskytují úřadu další mocný prostředek, jak zdokonalit svoji nedostupnost a utajení. Obecným rysem všeho úředního se stává naprostá relativita všech pojmů a skutečností. Žádná z tezí, které o úřadu pronášejí jednotliví fabulátoři, nemá za sebou verifikační autoritu. Vše, co se o úřadu „povídá“, je možné vyložit v mnoha různých významech, často vzájemně rozporných. Kafka volí v Zámku podobný scénář jako v Procesu. Celý děj vystavěl na domnělém styku hlavního hrdiny s úřadem, o němž mu však neposkytnul žádné použitelné výchozí informace. Nechává jej postupně setkávat se s různými postavami, z nichž každá je v nějakém subjektivním vztahu k úřadu a poskytuje svůj výklad úřední skutečnosti, který ona sama považuje za autentický. Vzápětí však přichází nová postava, která již jednou podaný výklad relativizuje a přináší jeho novou, tentokrát již „zaručeně“ autentickou verzi.

Relativizace všeho je obecným rysem všech Kafkových textů. Nikde se nesetkáváme s jasnými sděleními, která by pojmenovala a upevnila danou situaci. Kafka relativizuje zcela elementární pojmy struktury příběhu. V Procesu jde například o soudní kanceláře, které vlastně nejsou soudními kanceláři, ale jen půdami starých domů. Povaha procesu Josefa K. a soudů je relativizována třemi možnými výklady, které podávají advokát, malíř a duchovní v chrámu. Podobně zámek není tak úplně zámek³⁹⁰, kanceláře, do nichž vchází sluha Barnabáš, nemusí být vůbec kanceláři³⁹¹, úředník Klamm se stává jen osobou, která se pravému Klammovi pouze podobá.³⁹² Hlavní hrdina se velmi rychle ocitá v nesnadné pozici, kdy (zavalen desítkami „autentických“ vysvětlení povahy úřadu) je postaven před nelehký úkol vybrat z nabízených možností ty, které mu mohou přinést poznání skutečné povahy úřadu či dosažení jiného sledovaného cíle. Metoda výběru je prostá. Testuje jednotlivé verze a hodnotí jejich výsledek, jinými slovy postupuje metodou pokusu a omylu. Tímto se veškeré jeho síly vyčerpávají na

³⁸⁸ Jeden z pomocníků: „...bez povolení nikdo cizí na zámek nesmí.“ Z 26

³⁸⁹ Z 360

³⁹⁰ Připomíná spíše hospodářská stavení. Z 14

³⁹¹ „Smí vstoupit do jedné kanceláře, ale snad to ani není kancelář, spíš předpokoj kanceláře, snad ani to ne, snad je to jen místnost, kde zadržují všechny ty, kteří nesmějí do skutečných kanceláří... Koná vůbec Barnabáš službu na zámku? ptáváme se pak; jistě, chodí do kanceláří, avšak jsou ty kanceláře vlastní zámek? A i když kanceláře patří k zámku, patří k němu právě ty, do nichž smí Barnabáš vstoupit? Přichází do kanceláří, ale to je pouze část všech kanceláří, potom přijdou přepážky a za nimi jsou další kanceláře.“ Z 196

³⁹² „Mluví s Klammem, ale je to Klamm? Není to spíš někdo, kdo je Klammovi trochu podobný?“ Z 204

hledání cesty k úřadu a čeká jej podobný osud jako muže z venkova v povídce Před zákonem, který umírá vyčerpáním před branou zákona.

Relativní povaha úřadu ale nepochází jen z nekonečného množství názorů, které si o něm obyvatelé vesnice vytvořili. Sám úřad se někdy chová způsobem, znemožňujícím prostým pozorováním ihned s jistotou určit jeho úřední záměr. Úředníci se často vzájemně zastupují a někdy jsou si dokonce tak podobní svým vzhledem a jménem, že není možné určit, který z nich v dané věci jednal.³⁹³ Úředníci se vždy označují „zámeckými“ úředníky, i když označovat hospodářské budovy na návrší nad vesnicí „zámkem“ není vůbec na místě.³⁹⁴ Všichni si myslí, že zámek je majetkem hraběte Westwesta, ale přitom jej ve vesnici vlastně nikdo nezná.³⁹⁵ Velké množství protikladných výkladů úředních činností, které se mezi obyvateli vesnice nakupilo, může být výsledkem záměrné činnosti úřadu o relativizaci sebe sama. Dosáhnout jí lze zcela jednoduše tím, že na témže místě úřadu se nikdy neděje opakovaně totéž. Přijde-li strana o něco žádat, bude jednoho dne odmítnuta, ale již druhý den jí nebo někomu se stejnou prosbou bude vyhověno. Pak již může být strana na tomtéž místě odmítána každý den, ale bude přicházet stále znovu, neboť si nikdy nemůže být jista, že zrovna dnes není ten den, kdy jí bude vyhověno. Úřad si zajišťuje poslušnost a pokoru strany tím, že ji nestálostí své činnosti a neustálými změnami svých rozhodnutí uvrhá do nejistoty. Relativní povaha úředního světa se stává jeho mocenským prostředkem.

Vytváření fabulací je nutným následkem uzavřenosti a nedostupnosti úřadu a absence manuálu k úřadu. Pro obyvatele vesnice a jejich myšlení není možné existovat v okruhu úřední pravomoci zámeckého úřadu a zároveň se nezabývat jeho povahou a mírou, s níž ovlivňuje jejich životy. Poznat povahu úřadu je lidskou přirozeností, pramenící ze strachu z neznáma a mocenských prostředků úřadu. Neposkytuje-li úřad o sobě žádné informace a zároveň každodenně svojí úřední mocí zasahuje do života vesnice i jednotlivých obyvatel, vznikají nutně mýty a pověry, které slouží k jediné věci, aby objasnily zásahy úřadu do světa a daly světu vystavenému těmto úředním zásahům takový řád, v němž bude mít úřad a jeho činnost pevné místo. Fabulativní verze však vytvářejí řád pouze tehdy, je-li úřad skrytý a nedostupný. Úřad však může být sám nositelem nového „světového“ řádu, vstoupí-li otevřen do světa a lidského myšlení. Tato varianta však oproti skrytému působení úřadu přináší tu základní nevýhodu, že úřad musí opustit svůj úkryt, a tím se vystavit skutečnému poznání své povahy ze strany adresátů úřední činnosti, kterým tak poskytuje možnost, aby odhalili slabá úřední místa a zvolili účinnou obranu.

V každém případě pokus konstruovat skutečnou povahu úřadu jen z fabulativních a vzájemně si odporujících informací, vede k nepřesnému výsledku. K. to přirovnává k pozorováním pokojské Pepiny, která, jak mají pokojské ve zvyku, slídí klíčovou dírkou a

³⁹³ Důležitou roli v rodině posla Barnabáše sehraje úředník Sortini, jehož jméno je podobné jménu úředníka Sordiniho a dochází k jejich vzájemné záměně. Z 220

³⁹⁴ Z 14

³⁹⁵ „Vy nejspíš znáte hraběte?“ - „Neznám,“ řekl učitel a chtěl se odvrátit. Ale K. nepovolil a ptal se dál: „Jak to? Vy neznáte hraběte?“ - „Jak bych ho měl znát,“ řekl učitel potichu a nahlas dodal francouzsky: „Mějte ohled na ty nevinné děti.“ Z 16

„podle toho pak vypadá její myšlení, že totiž z maličkosti, kterou skutečně zahlédne, stejně velkoryse jako nesprávně usuzuje na celek.“³⁹⁶

II.4. Úřad jako živoucí organismus, duše úřadu

Záležitost s povoláním zeměměřiče nebyla vinou úřední chyby vyřízena několik let. Vedla se složitá korespondence mezi obcí a zámekem, svědomitý a pracovitý úředník Sordini prováděl šetření, v obci probíhalo množství protokolárních výsledků, celá věc byla dokonce předložena obecní radě, až se téměř proměnila na klání politické povahy, o němž se myslelo, že zřejmě nikdy neskončí.³⁹⁷ Tu však přichází ke slovu zvláštní vlastnost zámeckého úřadu: „*Jak je přesný, tak je též vrcholně citlivý. Uvažuje-li se o nějaké záležitosti hodně dlouho, může se stát, ačkoli uvažování není ještě u konce, že najednou s rychlostí blesku dojde na nějakém nepředvídatelném a ani později nezjistitelném místě k vyřízení, jež záležitost většinou sice velmi správně, avšak nicméně přece jen svévolně uzavře. Je to, jako by úřední aparát už dál nesnesl to napětí, to léta trvajících otravování stále stejnou, třebaže o sobě nicotnou záležitostí a jako by sám od sebe, bez přispění úředníků, učinil rozhodnutí.*“³⁹⁸

Úřad se pod tíhou určité neřešitelné úřední věci osvobozuje od svého osobního substrátu a nabývá vůči okolnímu světu vlastního života a subjektivitu. Rozhodnutí vychází z neznámého místa v nitru úřadu. Úřad se sám brání proti neustálému obtěžování vnějším světem. O rozhodnutí samém neproniknou do vnějšího světa žádné informace. Rozhodnutí lze jistě vysvětlit racionálně, ale to nic nemění na jeho povaze.³⁹⁹ Úřad se stává subjektem schopným samostatného uvažování a dokáže se prostřednictvím „tajemných“ dějů ve svém nitru bránit proti obtěžování z vnějšího, neúředního světa.

Schopnost úřadu odstranit vnější tlak se dotýká také kompetenčních otázek. Rozhodnutí vychází z nitra úřadu jako celku. Nejenže vně není známa žádná konkrétní úřední osoba, která rozhodnutí učinila, ale ani žádné oddělení, z něhož rozhodnutí vychází. Dokonce se zdá, jako by rozhodnutí vycházelo přímo z nitra úřadu v doslovném významu slova, neboť ani složka úřadu, která se případem zrovna zabývá, neví nic o vydání tohoto rozhodnutí, a může se stát, že se věci bude zabývat ještě dlouhou dobu velká část úředního aparátu, než se dozví, že dané věci již bylo vydáno ono „obranné“ rozhodnutí.⁴⁰⁰

Zranitelnost úřadu působením vnějšího světa a související pojetí úřadu jako osoby odhalují možnost existence určitého „vnitřního života“ úřadu, „duše úřadu“. Zámecký úřad žije svým vlastním životem, který se odehrává rozdělen do kanceláří, příslušných pro jeho nejrůznější součásti a záležitosti vnějšího světa. Popis úředního života v jedné takové kanceláři vypráví K-ovi Olga⁴⁰¹: „*Po délce je kancelář rozdělena jediným pultem, sahajícím od jedné stěny k druhé, na dvě části, jednu úzkou, kde se dva lidé taktak vyhnou, to je prostor pro úředníky, a druhou širokou, to je prostor pro strany, diváky, sluhy, posly. Na pultě leží jedna*

³⁹⁷ Z 77, 78

³⁹⁸ Z 79

³⁹⁹ „Přirozeně že se nestal žádný zázrak, a jistě to byl nějaký úředník, kdo napsal vyřízení nebo učinil nepsané rozhodnutí, rozhodně však nelze, alespoň ne od nás, odtud, ba ani z úřadu samého zjistit, kdo v tomto případě rozhodl a z jakých důvodů. Teprve mnohem později to zjistí kontrolní úřady, my se to však už nedovíme, ostatně by to také už sotva koho zajímalo.“ Z 79

⁴⁰⁰ Z 79

⁴⁰¹ „Olžiným vyprávěním se mu otevřel tak veliký, takřka neuvěřitelný svět, že si nemohl odpustit, aby se ho nedotkl svými zážitek a tak se zřejmě-jí přesvědčil jak o jeho, tak i o svém vlastním bytí.“ Z 242

vedle druhé rozevřené veliké knihy a u většiny stojí úředníci a čtou. Nezůstávají však stále u stejné knihy, a přitom si nevyměňují knihy, nýbrž místa, nejvíce Barnabáše udivuje, jak se při tom střídání míst musí jeden přes druhého tlačit právě kvůli stísněnému prostoru. Vpředu, těsně u pultu, jsou nízké stolečky, u nich sedí písaři, kteří na přání úředníků píší podle jejich diktátu. Barnabáš se vždycky diví, jak to probíhá. Nikdy úředníci nic výslovně nenařídí, také se nediktuje nahlas, nikdo by nepoznal, že se diktuje, spíše se zdá, že úředník čte jako předtím, jenom si přitom ještě šeptá a písař to slyší. často diktuje úředník tak tiše, že to písař vsedě ani nezachytí, musí pak vždycky vyskočit, zachytit diktát, honem si sednout a zapsat jej, pak znovu vyskočit a tak dál. Jak je to podivné! Je to skoro nesrozumitelné.⁴⁰²

Barnabáš pozoruje dění v úřadu jako osoba z vnějšího světa, která není zasvěcena do pravidel kancelářského provozu, jež jsou nedílnou součástí pravidel vnitřního života úřadu. Stojí za přepážkou, která odděluje úřední svět od světa neúředního, proto ani nemůže vnímat vnitřní život úřadu jinak než jako chaotický a nesmyslný „úřední cvrkot“. Pravidla platná v zámeckých kancelářích nemají nic společného s pravidly za poslední úřední přepážkou a nejsou uzpůsobena k tomu, aby byla poznávána a hodnocena někým z neúředního světa. V jistém smyslu slova je „duše“ úřadu bezbranná a bojácná, bojí se vyjít na světlo, vstoupit do neúředního světa, kde nemůže přežít a je odsouzena k rozkladu. Proto jsou „úřední výroky plaché jak malá děvčátka.“⁴⁰³ Nepřicházejí očekávány, ale skrývají se do posledního okamžiku, aby se vynořily neznámo odkud a s nepředvídatelným obsahem, ale proti tomu, že jednou vstoupily do vnějšího světa, již není možné nic podniknout a stávají se jeho trvalou součástí.

---

⁴⁰² Z 200 - 201

⁴⁰³ Z 195

II.5. Úřední a neúřední

Po příchodu do vesnice dostane K. dopis od přednosta kanceláře Klamma. Z počátku jej považuje za potvrzení, že byl skutečně jmenován hraběcím zeměměřičem a je právoplatně zaměstnán v hraběcích službách. Snaží se dopisem přesvědčit i starostu vesnice, který však zásadním způsobem zpochybní úřední charakter dopisu i jeho obsah. Stejně jako v jiných situacích staví Kafka hlavnímu hrdinovi do cesty postavu, která jej odzbrojuje a uvrhá do zoufalství tím, že každý hmatatelný předmět, který se jí podaří získat jako potvrzení svého postavení, relativizuje a činí bezcenným.

Klammův dopis⁴⁰⁴ je dopisem zámeckého úředníka adresovaným přímo zeměměřiči. Stává se jediným autentickým pramenem poznání, který K. v Zámku získá. K. se jím zabývá nejprve ve svém pokoji. Analyzuje jej po stránce obsahové a ve vztahu ke své osobě. Shledává v něm jisté rozpory, netáže se však na jeho pravost, platnost či zda skutečně pochází od muže, který byl za původce dopisu označen. Dopis K-ovi potvrzuje jeho vlastní existenci. Důležitost dopisu K. zdůrazní i tím, že jej pověsí na zeď svého pokoje místo obrazu.⁴⁰⁵

V rozhovoru se starostou se celá situace náhle komplikuje. K. se na základě Klammova dopisu domnívá, že je přijat do služby na zámku jako zeměměřič.⁴⁰⁶ Starosta dopis zpochybňuje.⁴⁰⁷ Považuje jej sice za pravý, ale jedině, co jej činí hodnotným, je Klammův vlastnoruční podpis.⁴⁰⁸ Objasňuje K-ovi, že se v tomto případě nejedná o žádný úřední, ale výhradně o soukromý dopis.⁴⁰⁹ Stěžejní roli tu nehrají ani tak důvody zpochybnění úřední hodnoty Klammova dopisu, ale především způsob, jakým se tak činí. Starosta upírá dopisu jeho úřední povahu. Odsunuje jej z úřední roviny do roviny neúředního světa soukromých vztahů. Zpochybněním samotného obsahu dopisu by nikdy nemohlo být dosaženo obdobného účinku, neboť v tomto případě by si dopis stále zachoval svoji úřední povahu a mohl by představovat oficiální spojení se zámkem. Naopak přesunutím něčeho, co by mohlo jakýmkoliv způsobem vykazovat úřední povahu a být skutečným autentickým pramenem poznání činnosti úřadu a

⁴⁰⁴ Dopis zněl takto: „Vážený pane! Jak víte, jste přijat do panských služeb. Vaším nejbližším představeným je starosta vesnice, který Vám též sdělí vše bližší o Vaší práci a o mzdových podmínkách a jemuž z ní také budete skládat účty. Přesto však ani já Vás neztratím z očí. Barnabáš, doručitel tohoto dopisu, se Vás čas od času dotáže na Vaše přání a sdělí mi je. Já, pokud to bude možné, Vám vždy ve všem ochotně vyjdu vstříc. Záleží mi na tom, abych měl spokojené dělníky.“ Podpis byl nečitelný, na podtisku ale stálo: přednosta X. kanceláře.“ Z 30

⁴⁰⁵ Z 32

⁴⁰⁶ „Mluvíte pořád o tom,“ řekl K. „že mám být přijat jako zeměměřič, ale já už přece jsem přijat. Tady je Klammův dopis.“ Z 80

⁴⁰⁷ Nemožnost poznání pravého významu dopisu později zmiňuje i Olga: „Správně dopisy posoudit, je, pravda, nemožné, samy neustále mění hodnotu, úvahy, k nimž podněcují, nemají konce, a kde s nimi přestaneš, určuje pouze náhoda, tedy i tento názor je náhodný.“ Z 257

⁴⁰⁸ „Klammův dopis,“ řekl starosta. „Je cenný a uctyhodný pro Klammův podpis, který se zdá být pravý,...“ Z 80

⁴⁰⁹ „Tento dopis není vůbec žádný úřední přípis, nýbrž soukromý dopis. To se jasně pozná už podle oslovení: 'Vážený pane!' Kromě toho se tu ani slovem nepraví, že jste přijat jako zeměměřič, mluví se spíše jen všeobecně o panských službách a ani to není řečeno závazně, nýbrž jste pouze přijat, jak víte, to znamená, že je na vás, abyste dokázal, že jste přijat. Konečně jste po úřední stránce odkázán výhradně na mne, starostu, jakožto na svého nejbližšího nadřízeného, který vám má sdělit vše bližší, což se z největší části již stalo. Pro člověka, který umí číst úřední přípisy a tím spíše neúřední dopisy, je to všechno víc než jasně; že to vy, jako cizinec, nedovedete, mne neudivuje. Celkem vzato, neznamená ten dopis nic jiného, než že se Klamm o vás hodlá osobně postarat v případě, že budete přijat do panských služeb.“ Z 80

prostředkem k navázání spojení s ním, do neúřední sféry života, je tento prostředek dále zcela nepoužitelný a nedostupnost úředního je tímto postupem nadále dokonale strážena. Vše shrnuje starostova věta: „*Soukromý dopis od Klamma má samozřejmě daleko větší význam než úřední přepis, jenomže nemá ten význam, jaký mu přikládáte vy.*“⁴¹⁰

Přesunutí do úředního se vůbec nemusí týkat jen jednotlivostí. K. přichází jako cizinec do vesnice, do „úředního okrsku“, v působnosti určitého úřadu a nezná pravidla⁴¹¹, vztahující se na komunikaci s úřadem a výklad zpráv z úřadu vycházejících. Je to obdobná situace jako v případě absence manuálu k úřadu a vztahuje se i na veškerou komunikaci se zámekem. Cizinec není schopen přikládat úředním výrokům odpovídající význam⁴¹², není schopen rozlišovat, zda se jedná o úřední či soukromou korespondenci úředníků.⁴¹³ Starosta provádí pro K. jazykovou analýzu Klammova dopisu a jasně jej identifikuje jako psaný neúředním jazykem. K. tuto schopnost rozlišování jazyka nemá, protože neovládá zámecký úřední jazyk, a lehce se nechává zmást tím, že běžný dopis je doplněn úředním podpisem.

Důsledkem výše uvedeného je neschopnost jedince odlišit úřední od neúředního. Absence manuálu k úřadu má za následek neschopnost číst v úředních aktech. Jejich význam je člověku přístupný pouze v rovině soukromých vztahů. Úřední poselství zůstává neodhaleno a bez porozumění.

Soukromé oproti úřednímu nezůstává bez významu. Ve světě, v němž si úřad a život vyměnily místo, mají často soukromé styky mnohem větší význam než oficiální úřední styk.⁴¹⁴ Celý K-ův příběh se svým zvláštním způsobem odehrává v oblasti soukromého. K. chce dosáhnout potvrzení své funkce od zámku a navazuje spoustu čistě soukromých vztahů s obyvateli vesnice, protože se domnívá, že mu mohou pomoci na jeho cestě. Od nich on i čtenář získávají veškeré informace o zámeckém úřadu. Soukromé vztahy nahrazují v neúředním světě chybějící manuál k úřadu, ale zároveň vylučují možnost navázání skutečného úřední spojení se zámekem.

⁴¹⁰ Z 82

⁴¹¹ Na druhou stranu je K. nositelem nového způsobu myšlení, jež je schopné zpochybnit logiku dosavadních pravidel a může být předáno dalším osobám: „*Tys nás vlastně naučil pochybám, od toho večera začala Barnabášova smutná pozorování nahoře v kanceláři.*“ Z 390

⁴¹² „*Dám-li si hodně práce, dovedu se vmyslet do vašich myšlenek, které zde nemají smysl, ale v cizině, odkud přicházíte, snad ano.*“ Z 95

⁴¹³ „*Můžeš sebevíc povzbuzovat někoho, kdo má zavázané oči, aby se díval skrz šátek, přece nikdy nic neuvidí; teprve když mu šátek sejmeš, prohlédne.*“ Z 207

⁴¹⁴ „*Jakpak by mohla být informace, kterou podá zámecký úředník, bezvýznamná? Řekl jsem to už při Klammově dopisu. Všechny tyto projevy nemají úřední význam; přepisujete-li jim úřední význam, jste na omylu; naproti tomu jejich soukromý význam v přátelském či nepřátelském smyslu je značný, obvykle větší, než by kdy mohl být úřední význam.*“ Z 81

II.6. Styk s úřadem

Život ve sféře působnosti úřadu, jenž svojí pravomocí objímá všechny záležitosti určitého místa ve světě, nutně vede k tomu, že se nelze vyhnout přímému styku s takovým úřadem. Možnost navázat přímé úřední spojení se zámeckým úřadem, je do značné míry vyloučena výše popsanou nedostupností úřadu. Jak může existovat nějaký přímý styk s úřadem, jehož základními znaky jsou nedostupnost a skrytost?

První večer, kdy K. přišel do vesnice, zatelefonoval Schwarzer, syn podkastelána, na zámek, aby ověřil, zda je K. skutečně povoláním hraběcím zeměměřičem, jak o sobě tvrdí. Na druhém konci sluchátka mu úředník jménem Fritz podal zprávu, že K. je opravdu přijat do hraběcích služeb jako zeměměřič. K. považuje tento přímý telefonický styk se zámekem a potvrzení svého jmenování za skutečné. Zapomíná však, že jako cizinec nezná pravidla zdejšího úředního světa, a nemůže proto správně chápat význam podobných telefonických hovorů.⁴¹⁵

Nedostupnost a skrytost úřadu musí být vůči neúřednímu světu zachována i v otázce úředního styku. K tomu úřad používá jednoduchých metod. Vytváří oddělení, jejichž jedinou náplní je zprostředkovávat osobám ze světa na druhé straně úředního stolu dojem, že jsou v neustálém styku s úřadem, že úřad se o ně aktivně zajímá, uznává jejich práva a snaží se co nejlépe vyřídit jejich věc. Ve skutečnosti je však takto vytvořené spojení s úřadem pouze zdánlivé, iluzorní, neboť strana ve skutečnosti nejedná vůbec se samotným úřadem, neproniká až do jeho nitra, ale svoji energii vyčerpává na udržování styku s oddělením, jehož jedinou náplní je právě co nejvíce narušovat sílu strany, uspokojovat její touhu po spojení s úředním světem, a přitom nepřipustit, aby se strana dostala do styku s částmi úřadu, které pro její věc mohou něco skutečného vykonat.

Tam, kde není možné nebo vhodné použít metodu vytvoření zdánlivého úředního styku, postupuje úřad nejjistějším a nejbezpečnějším způsobem, který spočívá v tom, že úřad a úřední osoby se chovají tak, že veškerý styk s nimi je vyloučen. I tento způsob však má své zvláštnosti, neboť jak bylo osvětleno výše, je přirozeností stran, že touží po styku s úřadem a tuto jejich přirozenost jim nelze vzít. Úřad a úřední osoby se proto sice vyhýbají styku se stranou, ale takovým způsobem, aby před stranou unikly vždy až v posledním okamžiku, a tím ji trvale udržovaly v domnění, že ke styku s úřadem nedošlo tentokrát pouze vinou náhody nebo nepředvídatelných komplikací a příští pokus již bude bezpochyby korunován úspěchem. K. čeká dlouhé hodiny v mrazivém počasí ve dvoře na odjezd přednosta kanceláře Klamma, aby s ním, než nastoupí do saní, pohovořil o své záležitosti. Klamm však z hostince nevychází, dokud vidí K. čekat u saní, až nakonec využije K-ovy krátké nepozornosti, aby rychle zmizel v nitru saní a odjel směrem k zámku. Tato jednoduchá metoda funguje velmi spolehlivě. Udržuje stranu v neustálé touze po styku s úřadem a zároveň chrání úřad před stranou. Její selhání je vyloučené.⁴¹⁶

⁴¹⁵ Starosta: „Všecky tyto styky jsou jen zdánlivé, vy je však ve své neznalosti považujete za skutečné.“ Z 82

⁴¹⁶ Pán u Klammových saní: „Minete se s ním v každém případě, ať čekáte, nebo odejdete.“ Z 118

Dojde-li přece jen ke styku strany s úřadem, je pro jeho povahu určující, jak proběhne vůbec první setkání obou subjektů. K. se střetává se zámeckým úřadem první večer při příchodu do vesnice, když chce přenocovat v hostinci, který patří k zámku, a proto musí mít k noclehu povolení. Syn podkastelána Schwarzer v té věci ihned také volá na zámek a informuje jeho úředníky o příchodu muže, který se vydává za hraběcího zeměměřiče. K. si později uvědomuje, „že jeho přijetí možná určilo směr všemu ostatnímu. Kvůli Schwarzerovi se veškerá pozornost úřadů hned od první hodiny zcela nesmyslně zaměřila na něj, který - ještě naprosto cizí ve vsi, bez známých, bez útočiště, vyšlen pochodem, bezmocně leže na slamníku - byl vydán napospas jakémukoli úřednímu zásahu“.⁴¹⁷ Kdyby nebyl donucen horlivostí podkastelána Schwarze informovat se okamžitě po příchodu telefonicky o své věci na zámku, mohlo vše „jen o jedinou noc později proběhnout docela jinak, klidně, napůl skrytě. Úřadu by to ovšem neušlo. Avšak byl podstatný rozdíl v tom, jestli se kvůli němu vprostřed noci vyburcovala ústřední kancelář, či kdo to byl tehdy u telefonu, jestli se vyžadovalo okamžité rozhodnutí - se zdánlivou pokorou, avšak přece jen s dotěrnou neoblomností“.⁴¹⁸ Kdyby měl možnost se druhý den sám ohlásit u starosty a teprve jeho prostřednictvím se spojit se zámkem, „zabýval by se úřad touto záležitostí i nadále, jenže klidně, úřední cestou, nerušen netrpělivostí strany, jež mu patrně byla obzvlášť protivná“.⁴¹⁹

Na druhou stranu nelze upřít jednání Schwarze i určitou prospěšnost. Jen díky jemu totiž K. „od samého začátku, bez intrik, otevřeně, tváří v tvář předstoupil před úřad, pokud je to vůbec možné.“⁴²⁰ Styk, o němž se K. domnívá, že navázal s úřadem přičiněním podkastelána Schwarze, má však, jak bylo objasněno výše, až do konce příběhu pouze zdánlivou povahu, jejíž zdánlivost je možné spatřovat i ve skutečnosti, že se odehrává především pouze v K-ově mysli a ve skutečnosti úředního světa nemá svůj předobraz.

Styku mezi úřadem a stranami brání ještě nekonečný rozdíl v jejich vzájemném poměru sil. Úřad si je své převahy velmi dobře vědom a dává to stranám náležitě najevo. Nechává je v chladném počasí čekat venku⁴²¹ a styku s nimi přikládá pouze ten význam, aby se umazaly schody⁴²² v Panském hostinci, kde probíhají výslechy stran..

⁴¹⁷ Z 186

⁴¹⁸ Z 186

⁴¹⁹ Z 186

⁴²⁰ Z 187

⁴²¹ „Nebyla sice žádná zvláštní zima, přesto bylo bezohledné nechat strany, aby čekaly třeba celé hodiny v noci před domem.“ Z 267

⁴²² Z 268

II.7. Pokus o mimoúřední průnik

Veškeré počáteční pokusy dostat se k zámeckému úřadu zcela selhávají. Až v závěru příběhu se K. dozvídá o jisté možnosti, jak k úřadu proniknout.

Především je skutečně marné snažit se o dosažení úřadu oficiální (úřední) cestou. Úřad nikdy nepřipustí souboj úřední cestou⁴²³, ačkoliv poměr sil je jednoznačně v jeho prospěch.⁴²⁴ Pokus o přímý průnik jen dokazuje netrpělivost strany⁴²⁵, která si tím dosažení skutečného přístupu k úřadu nesmírně ztěžuje. Úřad je velmi obratným manipulátorem a bedlivě střeží, aby nedošlo k žádnému nečekanému průniku strany.

Účinnou neoficiální možnost průniku k úřadu odhaluje K-ovi v závěru příběhu spojovací tajemník⁴²⁶ Bürgel, se kterým se K. setkává jen náhodou, když v hostinci vstoupí do jeho nezamčených dveří.

Možnost průniku k úřadu spočívá v tom, že strana využije noční slabosti tajemníků a přijde uprostřed noci neohlášena.⁴²⁷ I tato možnost je však vzápětí relativizována a označena za téměř nemožnou, neboť bezpečnostní mechanismy úřadu jsou velmi dokonalé. Úřední organizace je konstruována způsobem, který je zároveň jejím primárním obranným mechanismem. „*Úřední organizace nemá mezer.*“⁴²⁸ Ve své absolutní povaze neumožňuje, aby se cokoliv událo bez vydání úředního aktu, ať jde o předvolání strany k výslechu, či jakýkoliv jiný, byť sebemeně významný, úřední úkon. Bezmezerovitostí své organizace úřad předchází všem rizikům neúředního (neoficiálního) postupu strany, který by se mohl stát jejím neoprávněným ziskem, stejně jako je tomu, když strana náhle překvapí některého úředníka.⁴²⁹ Bezmezerovitost v roli obranného mechanismu však funguje pouze tehdy, pokouší-li se strana proniknout na místě pro ni příslušném. Zde se úřad brání velmi obratně a včas se dokáže proti takovým pokusům pojistit.

Jediná možnost průniku proto zůstává otevřena v neúředním⁴³⁰ místě, které není příslušné pro věc, s níž se strana snaží proniknout, ani pro stranu samotnou.⁴³¹ Tato nepříslušnost

⁴²³ „*Úřady nechávaly K. proklouznout všude, kde chtěl, samozřejmě jen ve vesnici, hýčkaly a oslabovaly ho a tím, vylučovaly vůbec veškerý zápas a přesouvaly jej do mimoúředního, naprosto nepřehledného, kalného, cizího života.*“ Z 68

⁴²⁴ „*Rozdíl síly úřadu a jeho je tak nesmírný, že jakákoli lež a uskok, jíž je schopen, by ten rozdíl nedokázala zmenšit v jeho prospěch, nýbrž by se jimi patrně nic nezměnilo.*“ Z 187

⁴²⁵ „*Tak nebo podobně by to bylo dopadlo, nebýt Schwarzera. Úřad by se byl tou záležitostí zabýval i nadále, jenže klidně, úřední cestou, nerušen netrpělivostí strany, jež mu patrně byla obzvlášť protivná.*“ Z 186

⁴²⁶ „*Já jsem například spojovací tajemník. Vy nevíte, co to je? Nu, já jsem nejsilnější spojkou,“ přitom si bezděčně zammul ruce radostí, „mezi Friedrichem a vesnicí, obstarávám spojení mezi jeho zámeckými a vesnickými tajemníky, většinou jsem ve vsi, ne však natrvalo, každou chvíli musím být připraven odjet na zámek.*“ Z 289

⁴²⁷ Z 294

⁴²⁸ Z 295

⁴²⁹ „*Z této bezmezerovitosti však vyplývá, že každý, kdo má nějaké naléhavé přání nebo z jiných důvodů musí být vyslechnut, obdrží okamžitě, bez průtahů, předvolání, většinou dokonce ještě dříve, než si věc sám srovná v hlavě, ba ještě než se o ní vůbec doví. Tehdy ještě není vyslýchán, většinou ještě nebývá vyslýchán, tak zralá ta záležitost obvykle ještě není, ale předvolání má, nikdy již nemůže přijít neohlášen, čili naprosto překvapivě, nanejvýš může přijít nevhod, nu, pak se upozorní na datum a hodinu předvolání, a přijde-li pak znovu v pravou dobu, pošle se zpravidla pryč, to už nedělá potíže, předvolání v ruce strany a záznam ve spisech, to jsou pro tajemníky ne sice vždy dostatečné, ale přece jen silné obranné zbraně.*“ Z 295

⁴³⁰ „*Pak už mohu poskytnout jen tohle místo na pelesti, ale to není úřední místo a je určeno pouze pro noční hovory.*“ Z 288

je opět jen relativní, neboť „*tajemství vězí v předpisech o příslušnosti.*“⁴³² „*Věci totiž nestojí tak, a ve veliké živoucí organizaci to tak ani nemůže být, že by byl pro každou záležitost příslušný jen jeden určitý tajemník. Je to pouze tak, že jeden má hlavní příslušnost, avšak řada dalších má též jistou, i když menší příslušnost.*“⁴³³ Ale ani úředník s tou nejhlavnější příslušností není schopen sám obsáhnout ani ten nejmenší případ a vždy je odkázán na pomoc úředníků s menší příslušností.⁴³⁴ I kdyby měl úředník pro určitou věc jen zcela nepatrnou příslušnost, jako je tomu v tomto případě, není pro možnosti úředníka zasáhnout v dané věci rozhodující míra této příslušnosti, ale pouze vášnivost, s jakou se věci ujme⁴³⁵, bez ohledu na to, že hlavní příslušnost v dané věci náleží zcela jinému úředníkovi. Hlavní příslušnost pro určitou věc je rozhodující pouze pro vnitřní potřebu úřadu. Úředník, který skutečně se stranou komunikuje, vůbec nemusí být úředníkem, který nese hlavní příslušnost.⁴³⁶ Obdobně tomu může být i v K-ově záležitosti, s níž úředník Klamm nemusí souviset vůbec nebo jen tou nejmenší možnou příslušností, která lpí za určitých okolností na každém úředníkovi.

Přestože tajemník Bürgel možnost neúředního průniku relativizuje,⁴³⁷ zůstává přece jen pro K. nadějí, jak konečně k úřadu proniknout. Kafka je však nemilosrdný a v okamžiku, kdy má K. nejnadějnější možnost dosáhnout kontaktu s úřadem⁴³⁸, sešílá na něj únavu přesně podle vždy důsledně zachovávané poučky, že tam, kde by již snad mohlo dojít k průniku po překonání všech ostatních překážek, nemá hrdina dostatek fyzických sil, které by mu umožnily v tuto rozhodující chvíli zvítězit. Únava postihuje po celou dobu klíčového rozhovoru s tajemníkem BÜRGELEM K-ŮV jasný úsudek⁴³⁹ a ve chvíli, kdy mu tajemník odhaluje možnou cestu, po celodenním vyčerpání usíná.⁴⁴⁰ Usnutím se K. připravil o jedinou skutečnou možnost dosažení cíle. Mez fyzických sil není samoúčelná.⁴⁴¹

Neoficiální možnost průniku k úřadu zcela devalvuje řádnou úřední cestu, neboť touto je možné kráčet k úřadu namáhavě celý život, kdežto v neúředním postupu „*se naskytanou občas*

⁴³¹ „*To se ovšem vztahuje jen na tajemníka příslušného přímo pro tu věc, přepadnout znenadání v noci některého jiného má každý dovoleno.*“ Z 295

⁴³² Z 296

⁴³³ Z 296

⁴³⁴ „*Kdopak by dokázal, i kdyby pracoval sebevíc, sám udržet na svém psacím stole veškeré souvztažnosti i toho nejmenšího případu?*“ Z 296

⁴³⁵ „*Což tu nerozhoduje vášnivost, s níž se kdo věci chopí? A není zde ta vášnivost vždy a v plné síle? Ve všem se mohou mezi sebou tajemníci lišit, a rozdílů je nespočet, ve vášnivosti však ne, žádný z nich nedá najevo zdrženlivost, vznese-li se na něho požadavek, aby se zabýval případem, pro nějž je sebeméně příslušný.*“ Z 297

⁴³⁶ „*Navenek je ovšem třeba nějak uspořádat jednací možnosti, a tak pro strany stojí v popředí vždycky určitý tajemník, jehož se mají v úředních věcech držet. Avšak nemusí to být vůbec tajemník, který má pro ten případ hlavní příslušnost, to záleží na organizaci a na jejích zvláštních okamžitých potřebách.*“ Z 297

⁴³⁷ „*Leckdo už prohrál svou věc, protože se domníval, že na příslušném místě nepokračuje kupředu, a pokusil se tedy proklouznout na nepřislušném místě.*“ Z 295

⁴³⁸ „*Musíme jí beze vší šetrnosti k sobě samým ukázat, co se stalo, z jakých důvodů se to stalo, jak mimořádně vzácná a jak jedinečně velká je to příležitost, musíme ukázat, jak se sice strana k té příležitosti dotápala s veškerou bezmocí, již není schopna žádná jiná bytost než právě jen strana, jak však teď, jestliže se jí jen zachce, pane zeměměřiči, může ovládnout vše a nemusí pro to učinit nic víc než nějak vyjádřit svou prosbu, jejíž splnění je už přichystáno, ba samo se nabízí - to všechno je třeba ukázat, je to těžká hodinka úředníková.*“ Z 299

⁴³⁹ „*...jenže v jeho stavu bylo těžké správně posoudit cokoliv jiného než svou vlastní únavu.*“ Z 290

⁴⁴⁰ „*Víc K. neslyšel, spal, uzavřen všemu, co se dělo.*“ Z 299

⁴⁴¹ „*Tělesné síly stačí jen po určitou mez, kdo za to může, že právě ta mez je i jinak významná? Ne, za to nemůže nikdo. Tak svět sám sebe opravuje ve svém běhu a udržuje rovnováhu. Je to výborné, zas a zas nepochopitelně výborné zařízení, i když z druhé strany také bezútešné.*“ Z 300

*příležitosti, které skoro vůbec nejsou v souladu s celkovou situací, příležitosti, kdy jediným slovem, pohledem, známkou důvěry lze dosáhnout víc než celoživotním vyčerpávajícím namáháním“.*⁴⁴²

Neoficiální možnost průniku je umožněna i tím, že výslechy stran jsou prováděny ve vesnickém hostinci v noci, protože pro přílišnou zaměstnanost tajemníků jim na ně přes den nezbývá čas.⁴⁴³ Noční výslechy jsou vítány stranami, naopak tajemníci k nim mají značný odpor. Nejedná se však o odpor z lenosti nebo bezohlednosti ke stranám⁴⁴⁴, ale protože v noci je otevřena cesta neúřednímu postupu. Není možné tak přísně zachovat úřední etiku a hájit zájmy úřadu jako ve dne. V noci není schopen úředník střídlivosti úsudku a do jeho přísného úředního myšlení vnikají pod rouškou tmy i okolnosti týkající se stran, které jsou za dne zcela podružné a nemohou prostoupit přirozenou hradbu mezi úředníkem a stranou.⁴⁴⁵ Ačkoliv se snaží tajemníci, vybavení mimořádným citem pro jednání se stranami, čelit selhání při nočním výslechu, ne vždy jsou úspěšní, často si ani neuvědomují, že jejich jednání je ovlivněno nočním výslechem.⁴⁴⁶ Každé takovéto selhání je ovšem vadou řízení a neoprávněným ziskem strany, která sice může být jednoho dne napravena⁴⁴⁷, ale podstatné je, že straně se podařilo najednou dosáhnout něčeho, co je úřední cestou téměř nemožné, či myslitelné pouze s vynaložením velkého úsilí po dlouhou dobu a s nejistým výsledkem.

Skutečná síla možnosti, kterou tajemník Bürgel K-ovi odhaluje, spočívá v tom, že tato nanejvýše nepravděpodobná, téměř neuvěřitelná a z praxe dosud neznámá možnost, že strana se jedné noci ocitne tváří v tvář úředníku s jistou neurčitou a omezenou pravomocí v její věci, skutečně nastane.⁴⁴⁸ Tato situace je krajně nebezpečná a je téměř vyloučeno, aby úředník straně dokázal odolat. Přestává být úřední osobou a nechráněn úřadem zcela podléhá naléhání strany.⁴⁴⁹ Jako soukromá osoba přijímá prosby, jež za normálních okolností zcela přesahují kompetenci, a zároveň si osobuje i potřebné vyšší pravomoci, aby prosbu strany mohl vyplnit a skutečně ji také uskutečňuje, i za cenu nejvyšší, jíž je nebezpečí „rozervání úřední organizace“⁴⁵⁰. Zneužití pravomoci úředníkem narušuje bezmezerovitost úřadu a vzniklou trhlinou proniká strana a získává tím neoprávněnou výhodu.

Připuštění možnosti narušit uzavřenost úřadu pouhým selháním loajality jednoho z jeho úředníků zcela mění pohled na úřad a poprvé je ukázána i možnost selhání jeho obrany. Stačí jen vědět, kudy vedou příslušné neoficiální cesty do nitra úřadu. Jeho absolutní dokonalost a uzavřenost přestává být překážkou. Jednou odhalená možnost průniku se stává věčnou a může se

⁴⁴² Z 290

⁴⁴³ Z 292

⁴⁴⁴ Z 291

⁴⁴⁵ Z 292

⁴⁴⁶ Z 292

⁴⁴⁷ „A jsou to vady, a to vždycky napolo neoprávněné zisky stran, které aspoň podle našich předpisů nelze napravit obvyklou krátkou cestou. Zcela určitě je jednou opravit některý kontrolní úřad, to však prospěje pouze právu, avšak oně straně to už neuškodí.“ Z 293

⁴⁴⁸ „Nikdy nespátřená, stále očekávaná, vpravdě žíznivě očekávaná a stále po zákonu rozumu nedosažitelná strana sedí zde.“ Z 298

⁴⁴⁹ Z 298

⁴⁵⁰ Z 298

kdykoliv opakovat. Úřad může uspokojit své selhání pouze na příslušném úředníkovi, straně již její úspěch nelze nikdy zpětně odebrat.⁴⁵¹

Pochopitelně jako u všech možností proniknout k úřadu neoficiální cestou snaží se i v případě nočních výsledků úřad prostřednictvím úředníků této možnosti intenzivně bránit. Obrana nespočívá ve změně úředních předpisů⁴⁵², protože i noční výsledky jsou koneckonců připuštěny právě těmito předpisy⁴⁵³, ale v ponechání úředníkům k využití „organizační vůle“, v jejímž rámci mohou přicházet z vlastní iniciativy s nápady⁴⁵⁴, jak se vyrovnat s riziky nočních výsledků a nedopřát stranám žádných neoprávněných výhod.

Vyprávění spojovacího tajemníka Bürgela je v jistém smyslu slova tolik postrádaným „manuálem k úřadu“. Podává K-ovi návod, jak využít podivné noční náhody, díky níž se ocitá na jeho posteli. Bürgelův výklad úředních věcí dosahuje vyšší míry autenticity než výklad obyvatel vesnice, neboť v tomto případě se jedná o výklad podávaný přímo úředníkem. Zamyslíme-li se však nad osobou tajemníka Bürgela, ztrácí autenticita jeho výkladu opět na síle. Bürgel je především spojovacím tajemníkem, což je postavení značně rozporuplné. Cestuje neustále mezi zámek a vesnicí jako přenašeč zpráv, nepatří tedy v pravém smyslu slova k zámku ani k vesnici, pohybuje se mezi oběma těmito body. Jeho postavení se tím velmi podobá roli posla Barnabáše. Navíc možnost dosáhnout splnění jakékoliv prosby, kterou K-ovi nabízí, nečiní z pozice úřední, ale jako svoji soukromou „mimoúřední“ iniciativu, jakkoliv chce k jejímu splnění použít své úřední pravomoci. Nakonec je i K-ovi zřejmé, že čím větší je příležitost dosáhnout cíle, tím menší je pravděpodobnost jejího skutečně praktického využití.⁴⁵⁵

Jako obvykle je v jednom z fragmentů zpochybněna i možnost mimoúředního průniku, naznačená tajemníkem Bürgelem. Tajemník Bürgel je sice spojovacím tajemníkem zámeckého úředníka Friedricha, ale Friedrichova „agenda je široko daleko jednou z nejméně významných, a co to znamená pro Bürgela, který není ani prvním Friedrichovým tajemníkem, nýbrž stojí kdesi daleko vzadu v řadě, to si ovšem každý může představit.“⁴⁵⁶ Kdyby snad tajemník Bürgel pro K. u svého nadřízeného skutečně něco vykonal, význam této služby by se rozplynul v bezvýznamné postavení zúčastněných úředníků.

⁴⁵¹ „Jako lupič v lese vynucuje si na nás strana za noci oběti, jichž bychom jinak nikdy nebyli schopni, nu dobrá, tak je tomu teď, dokud zde strana ještě je, posiluje nás a pobízí a podněcuje a vše probíhá naplň v bezvědomí, jak to však bude pak, až bude po všem, až nás strana, nasycená a bezstarostná, opustí a my tu budeme stát sami, bezbranní tváří v tvář svému zneužití úřední moci - to ani nelze domyslet!“ Z 296

⁴⁵² Jedna z mála zmínek o existenci nějakého úředního (služebního) předpisu. Opět není přístupný zvenku, je to organizační předpis, obdoba „základní směrnice“, který je ukryt hluboko v úřadu. O jeho povaze se dovídáme opět pouze zprostředkovaně, byť v tomto případě z úst osoby, která předpisu přímo podléhá.

⁴⁵³ „Jestliže se však staly nutností - říkám já -, je to přece také, aspoň nepřímo, výsledek předpisů a šťourat do podstaty nočních výsledků znamenalo by pak skoro - samozřejmě trochu přeháním, proto to smím jako nadsázku vyslovit - znamenalo by pak dokonce šťourat do předpisů.“ Z 295

⁴⁵⁴ „Naproti tomu mají úředníci možnost, aby se v rámci předpisů hleděli zajistit proti nočním výsledkům a jejich snad jen zdánlivým nevýhodám, pokud to jde. Také to dělají, a to ve značné míře, a připouštějí pouze takové jednací předměty, jichž se v žádném ohledu netřeba příliš obávat, důkladně je před jednáním prozkoumají, a žádá-li si to výsledek zkoumání, odřeknou třeba na poslední chvíli veškeré výsledky, posilují se tím, že často desetkrát předvolají některou stranu, než ji doopravdy přijmou, s oblibou se dávají zastupovat kolegy, kteří nejsou příslušní pro dotyčný případ a mohou jej proto snáze projednávat, stanoví jednání aspoň na začátek nebo na konec noci a vyhýbají se středním hodinám - takových opatření je ještě spousta.“ Z 295

⁴⁵⁵ „Tak jděte, kdo ví, co vás tam čeká, vždyť tady je všude plno příležitostí. Jenže jsou ovšem příležitosti, které jsou jaksi příliš veliké, než aby se jich využilo; jsou věci, které neztroskotají na ničem jiném než na nich samých.“ Z 300

⁴⁵⁶ Z 397

II.8. Metafora úřední chyby jako určovatele lidského osudu

Je-li činnost úřadu bezmezerovitá a jádro úřadu nepřístupné úřední cestou, vykazují i chyby, k nimž přes veškerou péči v činnosti nebo organizaci úřadu přeci jen občas dochází, několik zvláštních znaků.

Pojem „úřední chyba“ je sám o sobě mnohoznačný a vyžaduje upřesnění. K tomu nejlépe poslouží srovnání povahy úřední chyby z kapitoly U starosty a úřední chyby z Kapitoly 24, kterou bychom pracovně mohli nazvat „Rozdělení spisů“. V prvním případě se jedná o chybu, která vznikla špatným doručením v rámci úřední soustavy, jež se odehrálo ještě před tím, než K. dorazil do vesnice. V Kapitole 24 jde o selhání sluhy, rozdělovatele spisů, který zastrčil jeden z lístků, s nímž si nevěděl rady, do kapsy a nedoručil jej příslušnému úředníkovi. Podle všeho se jednalo o lístek, jenž se přímo dotýká K-ovy věci. Ve druhém případě sděluje hostinský K-ovi, že k celému zmatku na chodbě, který byl zřejmě i příčinou nedoručení lístku, došlo pravděpodobně proto, že se K. pohyboval jako neúřední osoba v době rozdělení spisů v hostinci, a úředníci, neboť jsou na takovéto věci velmi citliví, nemohli vyjít na chodbu, aby přijali spisy. Nastává paradoxní situace, kdy K. je sám původcem chyby v úředním soukolí, a to dokonce ve vlastní věci.

V páté kapitole přichází K. ke starostovi vesnice, který mu sděluje, že vesnice ve skutečnosti žádného zeměměřiče nepotřebuje.⁴⁵⁷ Starosta sice není kompetentní toto nedorozumění napravit, ale může K-ovi alespoň objasnit⁴⁵⁸, jak k němu došlo. Ačkoliv se zde hovoří o nedorozumění, jde zjevně o úřední chybu, jak bude vysvětleno dále.

Možnost vzniku chyby v úřadu je závislá na jeho velikosti.⁴⁵⁹ V úřadu sice fungují subordinační kontrolní mechanismy, ale i když je kontrola sebevíce přesná, přichází obvykle pozdě a stává se tak neúčinnou.⁴⁶⁰ K chybám a zmatkům však dochází výhradně u záležitostí, které lze považovat za maličkosti, k nimž patří i ta K-ova. Ve velkých záležitostech nejsou prozatím žádné chyby známy.⁴⁶¹ Můžeme se jen domnívat, co jsou velké záležitosti, pokud jeden lidský osud představuje pro úřad maličkost. Podobnou kategorizaci úředních věcí podle významu nalézáme i v Procesu, kde se hovoří o běžných procesech, jimiž se zabývají obyčejní advokáti, a o procesech „velkých“ advokátů.⁴⁶²

Samotná konstrukce celého úředního procesu mezi oddělením A, oddělením B a obcí, jehož výsledkem je obtížná K-ova situace, je nesmírně složitá, ať již vzhledem k svému rozsahu (zabírá téměř deset stran), či z hlediska časové linie. Lze se důvodně domnívat, že Kafka námět čerpá z průběhu některé skutečné úřední kauzy, s níž se setkal ve své praxi.

⁴⁵⁷ Z 69

⁴⁵⁸ Z 70

⁴⁵⁹ „V tak velkém úřadě, jako je hraběcí, se může někdy stát, že jedno oddělení nařídí to, druhé ono, jedno neví o druhém, ...“ Z 70

⁴⁶⁰ „...nadržená kontrola je sice vrcholně přesná, přichází však, jak je u ní přirozené, příliš pozdě, a tak může přese všechno vzniknout menší zmatek.“ Z 70

⁴⁶¹ „Vždycky jsou to ovšem nepatrné maličkosti, jako třeba váš případ, u velkých záležitostí zatím o žádných chybách nevím, avšak i maličkosti bývají až dost trapné.“ Z 70

⁴⁶² Viz. výše

Před mnoha lety byl vydán výnos, kterým se obci oznamovalo, že má být povolán zeměměřič. Úřední zmatek nespočívá v tom, že by povolání zeměměřiče nebylo řádně uváženo. Nic takového se nemůže stát.⁴⁶³ K celému zádrhelu dochází pouze proto, že zasáhly nepříznivě vedlejší okolnosti.⁴⁶⁴ Vedlejšími okolnostmi se rozumí špatné doručení úředního přípisu. Místo do oddělení A došla odpověď obce na povolání zeměměřiče do oddělení B, ke všemu ještě nedošla odpověď celá včetně spisu, ale pouze prázdná obálka.⁴⁶⁵ Samotný spis se ztratil někde cestou, což zabránilo oddělení B, aby ihned mohlo zjistit, o co se v záležitosti povolání zeměměřiče skutečně jedná, a napravit chybu tím, že by spis byl předán příslušnému oddělení A.⁴⁶⁶ Zamyslíme-li se nad skutečnou povahou těchto vedlejších okolností, zjistíme, že sama o sobě by žádná z těchto příčin nemohla vést ke vzniku chyby. Vznik chyby vyžaduje kumulaci několika různorodých příčin.

Problém s doručením není blíže specifikován. Odehrává se v určitém vakuu, které je pro činnost úřadu typické. V činnosti každého velkého úřadu se nacházejí tato „prázdná místa“, v nichž může docházet k událostem, které jsou později nevysvětlitelné, a i když jsou napravitelné činnostmi kontrolních úřadů, mohou tyto úřady pouze provést nápravu, ale ani ony samy nejsou schopny odhalit pravou podstatu skutečnosti, která měla za následek koloběh událostí, jenž na svém konci produkuje úřední chybu. Mohlo jít o napsání špatné adresy, chybu doručovatele, špatné přijetí zásilky v podatelně, ale nic z toho již nelze s jistotou určit. Kontrolní úřad pouze nastupuje ke vzniklé vadné situaci a tuto napravuje. Není-li však analyzována její příčina, přetrvává stále možné riziko vzniku obdobné chyby v činnosti úřadu.

Další skutečností, která je součástí procesu vzniku chyby, je zanedbání povinností referenta v oddělení A a jeho následná zapomnětlivost.⁴⁶⁷ Proto oddělení A nepátralo po zásilce, která mu měla být zpětně doručena, a spoléhalo na přirozený běh věcí, že se věc sama připomene a poté bude řešena.

Vše dovršuje smůla, že v oddělení B se obálka od spisů dostala k referentovi proslulému svědomitostí⁴⁶⁸, který se ihned korespondencí s obcí snažil zjistit, v čem přesně záležitost týkající se zeměměřiče spočívá. Vše by se snad vyřešilo, kdyby do hry nezasáhla další ze skutečností, tentokrát časový faktor. Spis, který byl původně odeslán do oddělení A, by se tam musel dostat nejpozději za jeden den a ještě téhož dne by byl vyřízen. Spis se však z neznámých důvodů vydal nesprávnou cestou a jeho cesta potom trvala velmi dlouho. „*Spis musí tuto cestu při skvělé organizaci sám usilovně hledat, jinak ji nenajde.*“⁴⁶⁹

⁴⁶³ „Neuváženě se tu neděje nic,“ řekl starosta.“ Z 72

⁴⁶⁴ „I vaše povolání bylo dobře uváženo,“ řekl starosta, „pouze vedlejší okolnosti rušivě zasáhly, dokáží vám to na základě spisů.“ Z 72

⁴⁶⁵ „Tato odpověď však nedošla, jak se zdá, do původního oddělení, nazvěme je A, nýbrž do jiného oddělení B.“ Z 72

⁴⁶⁶ „Na každý pád došla do oddělení B pouze obálka od spisů, na níž nebylo poznamenáno nic víc, než že přiložený, ve skutečnosti bohužel chybějící spis, se týká povolání zeměměřiče.“ Z 73

⁴⁶⁷ „Referent se spoléhal na to, že odpovíme a že pak buď zeměměřiče povolá, nebo bude s námi podle potřeby o věci dále korespondovat. V důsledku toho zanedbal záznamy a na celou věc zapomněl.“ Z 73

⁴⁶⁸ Z 73

⁴⁶⁹ Z 73

Vzhledem k této časové prodlevě si již starosta na celou záležitost se zeměměřičem pamatoval jen velmi matně, a odpověděl proto do oddělení B, že o „*takovém povolání nic neví a že zeměměřiče nemáme zapotřebí*“.⁴⁷⁰ Tato odpověď však úředníku z oddělení B nestačila a rozbíhá se korespondence se starostou o celé záležitosti, která by mohla skončit i variantou, že by úřad musel připustit, že vzhledem k tomu, že od něj vyšel prvotní podnět, může být chyba i na jeho straně.⁴⁷¹

Připustit možnost vzniku úřední chyby činností úřadu je ovšem v rozporu s pracovní zásadou úřadu, jež stanoví, že s možností chyb se vůbec nepočítá.⁴⁷² Opodstatněnost této zásady leží ve dvou rovinách. Především se s možností chyb nepočítá proto, že úřad je dokonale organizovaným celkem a skvělá organizace vylučuje možnost vzniku jakékoliv chyby. Dále je zásada opodstatněna procesní ekonomií, neboť je zájem na tom, aby bylo dosaženo maximální rychlosti ve vyřizování. Zásada nepočítání s možností chyb však do značné míry vylučuje i použití samostatné logické úvahy úředníka, neboť mu neumožňuje podniknout žádný krok, který by sice mohl vést k vyřízení celé záležitosti ve prospěch strany, ale bylo by nutné kvůli tomu připustit možnost pátrání po chybě v úřadu samém. Ale chyba nemůže vzniknout v úřadu samém. Může ji způsobit pouze určitá nepříznivá vedlejší nebo vnější okolnost. Samotný úřad ve smyslu „organismu“ je neomylný a v jeho nitru není místo pro žádné úřední chyby. Dokonce ani úřad sám není schopen se těmto chybám bránit. Kontrolní úřady dokáží chybu najít a opravit, ale „*kdo smí tvrdit, že stejně budou soudit druhé kontrolní úřady a také třetí a všechny ostatní?*“⁴⁷³

I přes existenci kontrolních úřadů se opět ocitáme v začarovaném kruhu relativního světa, kdy určitá úřední rozhodnutí jsou rozhodnutími jen pro místo, které zaujímají v hierarchii všech úředních rozhodnutí, a jejich trvalostí a platností si nikdy nemůžeme být jisti, neboť žádné z těchto rozhodnutí není nejvyšší, ale má nad sebou nekonečnou stupnici rozhodnutí vyšších kontrolních úřadů, která zcela určují jeho osud.

Pojetí úřední chyby je polarizováno do dvou rovin.⁴⁷⁴ První z rovin je výše uvedená rovina úřední chyby jako výsledku procesu v „nitru“ úřadu. Působí v jeho organizační struktuře, uvádí do chodu vyšší kontrolní úřady a celou řadu dalších úředních činností (opravné protokoly, vzájemná korespondence mezi odděleními, osobní iniciativa úředníků). Úřední chyba není ničím jiným, než jen svým způsobem dalším „procesním institutem“. Lze o ní v tomto smyslu hovořit pouze v rámci úředního jazyka, není pochopitelná pro osobu stojící mimo úřad, která není zasvěcena do fungování úřadu.

⁴⁷⁰ Z 73

⁴⁷¹ „*Tu jsem se zarazil, neboť že by Sordiniho oddělení mohla uniknout nějaká chyba, jsem si netroufal ani tvrdit, ani na to jen pomyslet.*“ Z 74

⁴⁷² Z 75

⁴⁷³ „*Jste velmi přísný,*“ řekl starosta, „*avšak ztisícero násobte svou přísnost a pořád ještě to nebude nic proti přísnosti, již úřad postihuje sebe sama. Jen naprostý cizinec se může ptát jako vy. Jestli existují kontrolní úřady? Existují jedině kontrolní úřady. Ovšem nejsou určeny k tomu, aby vyhledávaly chyby v nízkém slova smyslu, neboť žádné chyby se přece nevyskytují, a i když se někdy chyba vyskytne, jako ve vašem případě, kdo může s konečnou platností říci, že je to chyba!*“ Z 75

⁴⁷⁴ „*Jen si myslím, že je tu nutno rozlišovat dvojí: totiž za prvé to, co se děje v úřadech a co lze pak z hlediska úředního pojímat tak nebo onak, a za druhé mou skutečnou osobu, mne, který stojím mimo úřady a jemuž hrozí újma ze strany úřadů, jež by byla tak nesmyslná, že pořád ještě nemohu uvěřit, že nebezpečí je tak vážné.*“ Z 77

Druhou rovinou je charakter úřední chyby ve vztahu k osobě, jíž se bezprostředně dotýká, jejíž práva byla vznikem chyby přímo dotčena. K. přichází do vesnice z velké dálky, vložil spoustu sil do své cesty a pobytu ve vsi, a přitom marně, neboť úřední chybou pozbývá jeho pobyt v obci opodstatnění. Moderním právním jazykem by nyní bylo na místě hovořit o nějaké formě náhrady škody způsobené nesprávným úředním postupem. To je však otázka čistě právní, stejně jako otázka historického vývoje celého institutu odpovědnosti veřejné správy za újmu způsobenou při jejím výkonu. V Zámku leží osobní rovina úřední chyby spíše ve vztahu úředního světa k osobní sféře jednotlivce. Vztah mezi jednotlivcem a úřadem je v tomto případě silně narušen nebo dokonce zcela vymazán. Úřad se zabývá pouze sám sebou, úřední chyba je pro něj podnětem k analýze pouze v rámci jeho soustavy, je schopna vyvolat celou škálu nejrůznějších opatření, která sice mají vést k její nápravě, ale nejedná se o nápravu, která by sledovala zájem adresáta chybného rozhodnutí, ale pouze zájem úřadu na vlastním bezchybném chodu. Žádné z možných opravných opatření nesměřuje ven mimo úřad, není koncipováno jako kompenzace újmy, která vznikla osobě vně úřadu.

Ve stejném směru je nutné rozlišit ráz úředního řízení, které předcházelo povolání zeměměřiče. V rozhovoru se starostou se dovídáme, že se mezi obcí a zámek skutečně jednalo o povolání zeměměřiče, ale zda skutečně bylo o tomto povolání rozhodnuto, můžeme usuzovat pouze z K-ova příchodu do vesnice. Zřejmě nakonec bylo vydáno rozhodnutí, kterým byl K. do vesnice povolán. Ale K. samotný se žádným takovým rozhodnutím neprokazuje, ani se na ně neodvolává. Rozhodnutí povolat zeměměřiče vzniklo v úřadě neznámo kde a dodnes se neví, kde se nyní nachází. Úřad zřejmě nemohl vydržet neustálé obtěžování jednou a toutéž věcí, proto bylo rozhodnuto tak, že byl povolán zeměměřič. V každém případě se jednalo o rozhodnutí, učiněné z přímé iniciativy úřadu, nikoliv na podnět strany. Nelze se proto ani příliš divit tomu, že se úřad odmítá zabývat K-ovou situací, jehož jediná role, jak naznačuje starosta, je pouze obtěžovat úřad v tom smyslu, že když už byla úřední chyba ke všeobecné spokojenosti odhalena a napravena, najedou se objeví K. a svojí fyzickou přítomností tuto chybu, od jejíhož vzniku již uplynula pokojně spousta času, opět připomíná a všechny úřední tahanice začínají znova.

Úkolem úřadu je rozhodovat o záležitostech, které spadají do jeho působnosti, a v těchto věcech vydávat deklaratorní nebo konstitutivní rozhodnutí. Zámecký úřad žije svým vnitřním životem a výsledky úřední činnosti neposuzuje z hlediska následků, jež vyvolávají v neúředním světě. Z pohledu úřadu došlo v K-ově záležitosti k banální chybě v komunikaci mezi obcí a zámek. Banální se však chyby jeví skutečně jen úřadu. Mimo něj působí zcela nezamýšlené následky a zásadním způsobem zasahují do K-ova života. Úřední chyba se stává absolutním určovatelem lidského osudu. Úřad vstupuje do života jedince v celé jeho celistvosti a žádná část úředního není vyloučena z působení na lidský život, tedy ani vzniklé úřední chyby.

Na jedné straně se úřad snaží zcela prostoupit život a obsáhnout jej ve všech jeho jednotlivostech, kategorizovat každou maličkost svým úředním aparátem a přiřadit jí příslušný úřední význam. Na straně druhé není schopen zajistit, aby chyby, kterých se dopouští, neměly negativní vliv směrem ven z úřadu. Ono „ven“ ale neexistuje v pravém smyslu slova, pokud

život a úřad jsou propleteny natolik, že téměř splývají v jedno. Úřední chyba přestává být jen chybou úřadu, ale stává se chybou světa.

Proto selhává možnost nápravy chyby úřední cestou. Není připuštěna autoremedura. Nápravu musí provést nadřízený úřad, ovšem tato náprava nepůsobí v prospěch strany, neboť přichází často až za dlouhou dobu a spíše se podobá „mateřské“ péči vyššího úřadu o nižší, který je vyšším úřadem od chyby léčen.

Úřední chyba má kategorizační význam, neboť umožňuje rozdělit případy na normální, tedy případy bez takzvaných chyb, a případy s chybami, jako je ten K-ův.⁴⁷⁵ Paradoxní je situace v tom, že bychom očekávali, že případ, v němž se vyskytuje chyba, dá úřadu mnohem více práce, než normální případ, kde vše probíhá hladce. Opak je pravdou. Úřední organizace je natolik podivná, že právě normální případy jsou ty, které dají nejvíce práce. Naopak případy jako K-ův, v nichž se chyba vyskytla, patří k těm nejmenším.⁴⁷⁶ Navíc platí, že „množství práce neurčuje význam případu“.⁴⁷⁷ O tom, která jiná kritéria by mohla určovat význam případu, se starosta nezmiňuje.

Úřední chyba hraje ještě jednu důležitou roli, kterou nejlépe vykreslíme srovnáním s románem Proces. V Procesu je Josef K. celou dobu pohroužen do běhu věcí a v žádném okamžiku se ve prospěch jeho věci nenalézá žádné jasné a určující vysvětlení. Zahájení Procesu není objasněno, soudy jsou tajemné a o jejich fungování existují jen dohady či různé fabulativní verze, na konci řízení přichází trest, ale není zjevné, za jaké skutky byl uložen. Jedinou definitivou je výkon trestu, kterým proces končí. Oproti tomu v Zámku v jeho páté kapitole sehraje úřední chyba důležitou roli, jejíž obdobu bychom v Procesu hledali marně. Starosta podává K-ovi jasné vysvětlení, jak vznikla jeho nezáviděníhodná situace.⁴⁷⁸ Toto vysvětlení již není nikde v dalších kapitolách relativizováno, je vystavěno jako výchozí bod a celé další K-ovo konání je již závislé na vymezené situaci a snaží se ji zvrátit. Úřední chyba je srovnatelná se zatčením v Procesu, neboť obojí navozuje situaci, s níž je nucen hlavní hrdina bojovat jako s nepřízní osudu. Nicméně podstatná odlišnost trvá v tom smyslu, že v Procesu Josef K. svůj boj prohrává, kdežto v Zámku, který zůstal torzem, situace způsobená úřední chybou trvá a východisko nestihá být nalezeno.

Ačkoliv může být úřední chyba zahlazena činností kontrolních úřadů a plynutím času odstraněny její následky, nezmizí ze světa nikdy zcela. Stále v něm přebývá a kdykoliv se může stát, že začne opět působit potíže. V Zámku je nositelem „neodstranitelnosti“ úřední chyby sám K. Tím, že přichází do vesnice, probouzí starou, již dávno zapomenutou, úřední chybu

⁴⁷⁵ Z 77

⁴⁷⁶ „Označujete, pane starosto, můj případ jako jeden z nejmenších,“ řekl K., „a přece značně zaměstnal mnoho úředníků, a i když byl možná na počátku velmi malý, stal se díky horlivosti úředníků, jako je pan Sordini, velkým případem. Bohužel a naprosto proti mé vůli, neboť mou tížádností není, aby kvůli mně vznikaly a s rachotem se bořily sloupce spisů, nýbrž mou tížádností je pracovat v klidu jako malý zeměměřič u malého rýsovacího stolu.“

„Nikoli,“ řekl starosta, „není to velký případ. V tomto ohledu si nemáte co naříkat, je to mezi malými případy jeden z nejmenších.“ Z 77

⁴⁷⁷ Z 77

⁴⁷⁸ Z 79 - 80

k životu.⁴⁷⁹ A jako by to nestačilo, sám se v závěru románu stává příčinou vzniku další úřední chyby, k níž dojde jeho vinou při rozdělování úředních spisů na půdě panského hostince.

Zdánlivá banalita, jakou je za normálních okolností drobná chyba při rozdělování úředních spisů, se v Zámku stává klíčovým okamžikem v životě zeměměřiče K.

Rozdělení spisů se neodehrává na zámku, tedy v sídle úřadu, ale na půdě Panského hostince, kde jednotliví pánové konají noční výslechy a kde ve dne buď spí, nebo úřadují. Zůstává otázkou, zda lze půdu hostince považovat za úřední prostor a přikládat proto všemu, co se na ní odehrává, skutečný úřední význam. I v Procesu se výslechy odehrávají na půdách činžovních domů, kde jsou umístěny soudní kanceláře. V obou románech nenalezneme jediný popis honosného úředního paláce, děj se nikdy neodehrává v klasických úředních budovách tak, jak jsou známy z činnosti státních úřadů. Povaha místa výkonu úřední činnosti však nic nemění na síle jejího účinku ve vnějším světě.

Rozdělování spisů⁴⁸⁰ začíná kolem páté hodiny ráno, kdy se pánové probouzejí, ale jen zdánlivě, neboť mají pořad něco jako poledne.⁴⁸¹ Kafka postupuje klasickým způsobem, kdy nechává K. pozorovat dění od začátku až do konce a posléze mu do cesty posílá postavy (hostinský s hostinskou), které poskytují interpretaci viděného.

Druhá úřední chyba spočívá v tom, že vinou pomocníka zůstane po rozdělení všech spisů na vozičku ještě jeden nepřidělený lístek.⁴⁸² K., který vše pozoruje, uvažuje, že právě malý lísteček by mohl být jeho spisem.⁴⁸³ Sluha lístek roztrhá, místo aby se pokusil přidělit jej některému z pánů. „Byla to první závada, kterou K. uviděl v zdejším kancelářském provozu,“⁴⁸⁴ a stal se tak přímým svědkem vzniku úřední chyby. Příliš jej však neudivuje. Je to sice závada, ale lze ji omluvit situací, která byla na chodbě v době rozdělení spisů a značně znesnadňovala sluhům práci. Nashromáždí-li se příliš mnoho nepříznivých okolností, vzroste-li tlak v úřadu, musí nutně dojít k jeho uvolnění v některém místě a toto uvolnění se projeví vznikem úřední chyby.⁴⁸⁵

Jeden z pánů, na něhož se nedostaly žádné spisy, zvoněním na elektrický zvonek přivolává hostinského s hostinskou, kteří hned přibíhají a odvádějí K. z chodby.⁴⁸⁶ Teprve nyní začíná na chodbě opravdový čilý úřední ruch, vše se uvolňuje a vrací zpět k svému obvyklému pořádku.⁴⁸⁷ To, co K-ovi připadá jako zcela nevinné pochybení a lidsky omluvitelné selhání

⁴⁷⁹ Z 77

⁴⁸⁰ Z 305 - 310

⁴⁸¹ Z 305

⁴⁸² „Mezitím sluha skončil práci, jen jediný spis, vlastně jen nějaký papírek, lístek z bloku, zůstal vinou pomocné síly ve vozičku a teď se nevědělo, komu ho přidělit.“ Z 310

⁴⁸³ „To by mohl být docela dobře můj spis,“ projelo K. hlavou. Starosta přece pořad mluvil o nejnepatrnějším případě.“ Z 310

⁴⁸⁴ Z 310

⁴⁸⁵ „A i když to byla závada, dala se prominout, v poměrech, jež tu vládly, nemohl sluha pracovat bez chyby, jednou musel nashromážděný vztek, nashromážděný neklid propuknout, a projevil-li se jen roztrháním malého lístečku, bylo to nevinné až dost.“ Z 311

⁴⁸⁶ Z 313

⁴⁸⁷ „Protože K. velmi záleželo na tom, aby plně pochopil svou vinu, byl zcela srozuměn s tím, že ho hostinský vzal pod paži a odcházel s ním z toho hluku, který neustále vzrůstal, neboť za nimi - K. se vůbec neotáčel, jelikož do něho mluvil hostinský a ještě více z druhé strany hostinská - se teď otvíraly dveře dokořán, chodba ožila, zdálo se, že se tu

úředního sluhy, má podle hostinského dalekosáhlé důsledky jak pro K., tak i pro hostinec a celou vesnici. K. především „neměl právo být v té chodbě, vůbec měl přístup pouze do výčepu, a i to jen z milosti a do odvolání. Předvolá-li ho nějaký pán, musí se samosebou dostavit na místo předvolání, avšak stále si musí být vědom toho - má snad přece aspoň normální lidský rozum? -, že je někde, kam vlastně nepatří, kam ho jen s krajním odporem povolal jeden z pánů jedině proto, že to vyžadovala a omlouvala úřední záležitost. Měl se proto rychle dostavit, podrobit se výslechu, potom však pokud možno ještě rychleji zmizet.“⁴⁸⁸ Noční výslechy jsou prováděny přece hlavně proto, „aby se strany, na něž se páni nevydrží dívat za dne, vyslechly rychle, v noci, za umělého osvětlení, a aby páni měli možnost hned po výslechu všechnu tu ošklivost zaspát.“⁴⁸⁹

Ale K. to nechápe a postává v chodbě s rukama v kapsách.⁴⁹⁰ Páni proto nemohou vyjít ven ze svých pokojů, neboť jsou nekonečně citliví a je naprosto nepředstavitelné, aby se nechali zahlédnout stranou.⁴⁹¹ Pánové jsou však natolik jemnocitní, že K. nemohou sami vyhnat, raději místo toho trpí.⁴⁹² Očekávají, že si strana uvědomí trapnost celé situace a sama odejde, opustí úřední budovu, aniž by jí museli sdělit, že zde již nemůže ničeho dosáhnout a její přítomnost je zcela zbytečná.⁴⁹³ Je naprosto nepochopitelné, že K. přesto zůstal v chodbě a přihlížel rozdělení spisů, „něčemu, čemu nelze přihlížet, až na nejbližší účastníky.“⁴⁹⁴

Správně se hostinský ptá, „co to musí být za člověka, který to nerespektuje! Nu, musí to být člověk jako K. Někdo, kdo v tupé lhostejnosti a ospalosti nedbá ničeho, ani zákona, ani nejobyčejnějších lidských ohledů, jemuž vůbec nezáleží na tom, že skoro znemožní rozdělení spisů a poškodí pověst domu a provede něco, co se ještě nikdy nestalo, takže zoufalí páni překonávají sami sebe a začnou se bránit způsobem pro obyčejného člověka nepředstavitelným, sáhnou po zvonku a přivolají pomoc, aby zahnali K., jímž už jinak nelze otrást!“⁴⁹⁵ Z K-ova pohledu se ale o žádné těžké provinění nejedná. Jako cizinec neznalý pravidel zámeckého úředního světa, není schopen sám odhalit, že výhradně jeho osoba, přítomná v chodbě, je příčinou zmatku při rozdělování spisů.⁴⁹⁶ Nevidí, že se stal přímou příčinou vzniku úřední chyby, jež spočívá v tom, že jeden z lístků byl místo přidělení příslušnému pánovi roztrhán.

---

probouzí provoz jako v živé úzké uličce, dveře před nimi zřejmě netrpělivě čekaly, až K. konečně přejde, aby už mohly propustit pány, a do toho všeho zvonily zvonky, znovu a znovu se rozeznávaly jako na oslavu vítězství.“ Z 312

⁴⁸⁸ Z 313

⁴⁸⁹ Z 312

⁴⁹⁰ „I strašidla k ránu zmizí, ale K. tam zůstal s rukama v kapsách, jako by čekal, že neodejde-li on, odejde celá chodba se všemi pokoji i pány.“ Z 313

⁴⁹¹ „Nu tedy, když už se to musí říci: kvůli němu, pouze a výhradně kvůli němu nemohli páni vyjít z pokojů, protože jsou ráno, krátce po probuzení, příliš ostýchaví, příliš zranitelní, než aby se vystavovali cizím pohledům, i když jsou úplně oblečeni, připadají si vysloveně příliš obnažení, než aby se ukazovali. Je těžko říci, proč se stydí, snad se ti věční dělníci stydí jen proto, že spali. Ale snad ještě víc než se ukazovat se stydí vidat cizí lidi; nechtějí, aby to, co šťastně překonali díky nočním výslechům, totiž pohled na těžko pro ně snesitelné strany, na ně nanovo dolehlo teď po ránu, najednou a bezprostředně, se vši přírodní pravdivostí. Tomu prostě nedovedou čelit.“ Z 315

⁴⁹² Ani bezprostřední přítomnost přímo v sídle úřadu, v úřední místnosti neumožňuje vidět skutečnou povahu úřadu – ten zůstává skryt, schovává se, provoz je utlumen a obvyklý úřední ruch nastává až ve chvíli, kdy již úřad není pozorován.

⁴⁹³ Z 314

⁴⁹⁴ Z 314

⁴⁹⁵ Z 315

⁴⁹⁶ „A cožpak K. doopravdy ani vzdáleně nevytušil, že hlavní příčinou všech obtíží bylo to, že rozdělení se muselo provádět při téměř zavřených dveřích, bez možnosti přímého styku mezi pány, kteří by se mezi sebou ovšem v mžiku

Úřední chyba a zmatek, jehož následkem vznikla, jsou nositeli ještě jednoho zajímavého znaku úředního světa, kterým je komičnost všeho úředního a „cynismus“ úředního pojetí světa. Starostovi připadá celá příhoda s nedorozuměním mezi odděleními A a B a vesnicí ohledně povolání zeměměřiče směšná.⁴⁹⁷ K. si je však velmi dobře vědom toho, že se jedná o „směšnou motanici, která za jistých okolností rozhoduje o lidské existenci.“⁴⁹⁸

---

dohodli, kdežto prostředkování sluhů nutně zabere málem hodiny, nikdy nemůže probíhat hladce, je ustavičnou mukou jak pro pány, tak i pro sluhy a uškodí patrně i pozdější práci.“ Z 314

⁴⁹⁷ Ten výnos se samozřejmě nemohl týkat vás, neboť je to už mnoho let a ani bych si na to byl nevzpomněl nebýt toho, že teď stůňu a mám v posteli dost času přemýšlet o těch nejsměšnějších věcech.“ Z 70

⁴⁹⁸ Z 74

II.9. Boj s úřadem a jeho možné následky

Je-li připuštěna možnost vzniku úřední chyby, existuje proti tomu nějaká obrana? Má vůbec smysl začít s úřadem bojovat⁴⁹⁹ nebo je jediným skutečným východiskem podrobit se jeho pravidlům? Existují k eventuálnímu boji účinné prostředky? K. se domnívá, že pokud jde o jeho osobu, bude schopen se bránit⁵⁰⁰, a odhodláním⁵⁰¹ připomíná Josefa K., který se stejnou rozhodností zahajuje boj se svým procesem.

Každý boj nutně vyžaduje, aby byl stanoven cíl, kterého má být dosaženo, a určeny potřebné prostředky. K-ův cíl je jednoznačný: chce dosáhnout uznání svého postavení hraběcího zeměměřiče od kompetentního úředního místa, k němuž je nutné za tímto účelem nejprve proniknout, což je stanoveno jako výchozí dílčí cíl boje, první obranná linie nepřítele, jež musí být překročena, a která, jak se nakonec ukazuje, odolává neustálým útokům velmi dobře a její prolomení není v K-ových silách. Příčin může být několik, od špatné volby bojových prostředků, přes jejich slabou účinnost až po dokonalost obranných metod úřadu.

Rozhodující oslabení K-ova postavení nastává již první večer jeho příchodu do vesnice. Tím, že po něm v hospodě požadují povolení k noclehu a za tím účelem se telefonuje na zámek, je mu znemožněno, aby proti zámeckému úřadu postupoval skrytě s pomocí lži a úskoků a svoji přítomnost ve vesnici odhalil zámku až v okamžiku, kdy by si vytvořil mezi obyvateli dostatečně pevné zázemí pro vedení boje.⁵⁰² Takto byl nucen stanout hned první večer zcela nepřipraven tváří v tvář úřadu⁵⁰³, což rozhodně nelze považovat za výhodu. Na druhou stranu si K. sám později uvědomuje, že ani zahájení boje skrytou cestou skrze intriky, lži a úskoky by zřejmě ničemu nepomohlo, neboť „*rozdíl síly úřadu a jeho je tak nesmírný, že jakákoli lež a úskok, jíž je schopen, by ten rozdíl nedokázala zmenšit v jeho prospěch.*“⁵⁰⁴ Nakonec, možnost

⁴⁹⁹ „Už nevíš, jak musí člověk zápasit, aby se prosadil, zvláště když pochází hluboko zdola? Jak je nutno použít všeho, co dává nějakou naději?“ Z 180

⁵⁰⁰ „Zajisté,“ řekl K., „ještě lépe však chápu, že se tu strašlivě zneužívá mne, a možná dokonce i zákonů. Co se mě osoby týče, budu se proti tomu umět bránit.“ „Jak to chcete udělat?“ zeptal se starosta. „To nemohu prozradit,“ řekl K.“ Z 80

⁵⁰¹ „Nu já mám totiž pro strach uděláno,“ řekl K., „a dokážu i takovému hraběti říci, co si myslím, daleko lepší je ovšem vycházet s pány po dobrém.“ Z 12

⁵⁰² Existují dvě varianty začátku románu Zámek, z nichž jednu nakonec Kafka zavrhl a je uváděna pouze ve fragmentech kritického vydání. Zavržená varianta staví K. při jeho příchodu do vesnice do zcela jiné situace. Když K. přichází do vesnice, všichni o jeho příchodu již několik týdnů vědí a očekávají jej. Ukazuje se, že informace o jeho příchodu pochází zřejmě ze zámku: Alžběta: „*Jsmo nevinní, pane. Celá vesnice ví o tvém příchodu, nedovedu to vysvětlit, už několik týdnů to všichni vědí, vychází to nejspíš ze zámku, víc nevím.*“ Z 358

Druhá zásadní odlišnost je chování K. v okamžiku příjezdu do vesnice. Ve srovnání s použitou variantou je v zavržené variantě K. mnohem více razantní, přímý, až možná drsný a bojovný.: „*Alžběto,“ řekl, „dávej pozor, co ti řeknu. Mám před sebou obtížný úkol, věnoval jsem mu celý život. Dělán to rád a od nikoho nežádám soucit. Ale protože je to vše, co mám, ten úkol totiž, věnoval jsem mu celý život. Dělán to rád a od nikoho nežádám soucit. Ale protože je to vše, co mám, ten úkol totiž, věnoval jsem mu celý život. Dělán to rád a od nikoho nežádám soucit. Ale protože je to vše, co mám, ten úkol totiž, věnoval jsem mu celý život. Dělán to rád a od nikoho nežádám soucit.*“ Z 358

⁵⁰³ „*Jedině Schwarzerovo chování mu umožnilo něco, čeho by K. sám nikdy nedosáhl, nikdy si netroufl dosáhnout a k čemu by zas úřad sotva kdy přivoli, že totiž od samého začátku, bez intrik, otevřeně, tváří v tvář předstoupil před úřad, pokud je to vůbec možné.*“ Z 187

⁵⁰⁴ Z 187

skrytého postupu vylučovala i skutečnost, že všechny osoby, s nimiž se setkává, ho již neznámo odkud znají.⁵⁰⁵

Převaha síly zámeckého úřadu spočívá i v jeho „strategickém“ umístění na kopci, kdežto K. se jako útočník nachází dole pod kopcem, odkud je obtížné odhadnout skutečnou sílu protivníka i velikost a rozložení jeho sil. Kdykoliv se K. díval nahoru na návrší, „zámek, jehož obrysy se již rozplývaly, byl tichý jako vždy, ještě nikdy tam K. nezpozoroval sebemenší známku života, snad ani nebylo možné z té dálky něco rozeznat, a přece po tom oči toužily a nechtělo se jim snášet to ticho. Když se K. na zámek zadíval, připadalo mu někdy, jako by pozoroval někoho, kdo klidně sedí a hledí před sebe, ne snad ponořen v myšlenkách a tak uzavřen všemu kolem, nýbrž volný a bez starosti; jako by byl sám a nikdo ho nepozoroval; a přece si musel všimnout, že je pozorován, avšak ani v nejmenším to nenarušilo jeho klid, a opravdu - nebylo zřejmé, je-li to příčina či následek -, pozorovatelovy pohledy na něm nedokázaly spočinout a zase z něho sklouzly.“⁵⁰⁶ Pokus o útok na úřad naráží na jeho charakteristické znaky, které, jak se ukazuje, neslouží pouze k tomu, aby úřad mohl být popsán, ale plní především obranou roli v první a nejsilnější linii a ve své podstatě vylučují jakýkoliv úspěšný útok. Na mysli máme znaky nedostupnosti, skrytosti a jednoduše úřadu, které byly popsány výše.

Úřad si je své mocenské nadřazenosti dobře vědom, až K-ovi připadá, že si s ním úřad jako se slabším protivníkem pohrává. Při příchodu se z telefonického hovoru dozvídá, že ho zámek skutečně jmenoval zeměměřičem a považuje to za nepříznivé znamení, „neboť to nasvědčuje, že o něm na zámku vědí všechno, co potřebují, že zvážili poměr sil a s úsměvem přijímají boj.“⁵⁰⁷ Jako by se úřad snažil zvítězit tím, „že s tak nepochybnou duchovní převahou uzná jeho zeměměřičství“.⁵⁰⁸

K. se k boji se zámeckým úřadem staví čelem a dbá obratně i na všechny jeho zvláštnosti. K boji používá několik prostředků; k pochopení jejich významu a účinnosti se postupem času propracovává.

Výchozí předpoklad boje s úřadem přirovnává ke hře na hudební nástroj: „Dovedl už hrát na tento úřední aparát, na ten jemný nástroj pamatující vždy na rovnováhu. Celé umění spočívalo v podstatě v tom nic nedělat, nechat aparát, aby pracoval sám, a nutit jej k práci jedině tím, že tu člověk bude stát neodkliditelný, v celé své pozemské tíži.“⁵⁰⁹ Člověk nemůže úřadu uhnout z cesty, musí zůstat stát pevně na svém místě a trvat na splnění požadavků, které úřadu předložil. Úřad vždy usiluje o rovnováhu, o nastolení úředního pořádku ve světě, v němž vše bude popsáno, katalogizováno a uvedeno do souladu s úředním pojetím světa. Proto, vznesli některá ze stran požadavky, které se na první pohled mohou zdát nesmyslné, neopodstatněné či nesplnitelné, nemůže je úřad jen tak ponechat spočívat na svých bedrech nevyřízené a nezaujmout k nim žádné stanovisko. Každá věc, která kdy vstoupí do úředního světa, musí být vyřízena, ačkoliv nezáleží na způsobu jak, ale vždy musí být uvedena do souladu se všeobecným

⁵⁰⁵ „Vy mě znáte?“ zeptal se K. „Jistěže,“ řekl ještě zkrátka týž hlas. Ze ho znali, nebylo pro něho podle všeho žádné doporučení.“ Z 18

⁵⁰⁶ Z 111

⁵⁰⁷ Z 11

⁵⁰⁸ Z 11

⁵⁰⁹ Z 364

úředním pořádkem. Záleží potom jen na straně, aby vytrvala ve svém úsilí a nenechala se zmást nečinností úřadu. Jednoho dne musí z nějakého místa v úřadu, jež často zůstává neznámé, vzejít rozhodnutí, které se tím okamžitě stává něčím „hmatatelným“, co pochází přímo z úřadu, a pro stranu znamená i v případě definitivně zamítavého rozhodnutí zisk v tom smyslu, že se straně přece jen podařilo donutit úřad k činnosti a v její věci bylo navázáno spojení s úřadem a odstraněna nejistota.

Nejdůležitějším K-ovým „mocenským prostředkem“⁵¹⁰ pro boj s nedostupností úřadu se stává Frída, dívka z výčepu Panského hostince. Ještě před setkáním s ní obdrží K. dopis ohledně výkonu zeměměřičské činnosti, pod nímž je podepsán úředník Klamm, přednosta kanceláře. Od tohoto okamžiku až do konce příběhu jej K. považuje za výchozí bod své cesty k zámku.⁵¹¹ Klamm je na zámku příslušný pro věc jmenování zeměměřiče a K. se má ve všech věcech obracet přímo na něho.⁵¹² Dívka Frída se pro něho stává zajímavou tím, že je Klammovou milenkou, a K. si velmi dobře uvědomuje, že by mu mohla pomoci proniknout ke Klammovi. Dopouští se však zásadní chyby a hned při prvním setkání se s ní sblíží natolik, že Frída oznámí Klammovi, že za ním již nikdy na zavolání nepřijde a přeruší tím své spojení s ním, tedy se K-ovou vinnou zbaví spojení s úředníkem, díky němuž byla pro K. cennou v jeho boji.⁵¹³

Úředník Klamm představuje pro K. nejdůležitější milník v jeho cestě k Zámku, jakkoliv o něm uvažuje pouze jako o prostředníkovi v této cestě, neboť o co K. usiluje, „není Klammova blízkost sama, nýbrž to, aby se on, K., jenom on, nikdo jiný, dostal se svými a ne jinými přáními ke Klammovi a aby u něho nikoli spočinul, nýbrž prošel kolem něho dál, do zámku.“⁵¹⁴ Úředník Klamm vystupuje jako paralela dveřníka z příběhu Před zákonem, který vypráví Josefu K. v Procesu duchovní. K. musí při cestě do zámku projít kolem Klamma⁵¹⁵ stejně jako muž z venkova kolem dveřníka při cestě do nitra Zákona. Ani jeden z nich neuspěje.

Po příchodu do vesnice obdrží K. od Klamma „uvítací“ dopis. Podrobí jej rozsáhlé analýze, jejíž výsledek velmi podstatně ovlivní veškeré jeho pozdější chování k obyvatelům vesnice i zámku. Domnívá se, že mu dopis dává možnost volby mezi tím, zda „chce být vesnickým dělníkem, který je ve spojení se zámkem, což je možná vyznamenání, avšak jen zdánlivé, nebo naopak zdánlivým vesnickým dělníkem, který své pracovní vztahy veskrze

⁵¹⁰ „K. myslel víc na Klamma nežna ni. Když teď dobyl Frídu, musel změnit své plány, neboť se mu tím dostalo mocenského prostředku, který možná učiní zbytečným celé jeho dělnické období ve vsi.“ Z 363

⁵¹¹ „Pro Barnabáše je to životní otázka, jestli mluví doopravdy s Klammem, nebo ne.“ - „Pro mne neméně,“ řekl K. Z 199

⁵¹² Klammova příslušnost pro otázku povolání zeměměřiče se však nakonec nevyhne zpochybnění ze strany Klammova vesnického tajemníka Moma: „Jménem Klammovým vás vyzývám, abyste odpověděl na mé otázky.“ - „Jménem Klammovým?“ opakoval K., „cožpak on se stará o mé záležitosti?“ - „To nemohu posoudit,“ řekl Momus, „a vy asi teprve ne; můžeme to tedy klidně nechat na něm. Vyzývám vás však, z titulu, který mi Klamm propůjčil, abyste zůstal a odpovídal.“ Z 125

⁵¹³ „A Frída, jakoby posílena K-ovým souhlasem, začala ruku v pěst, zabušila jí na dveře a zavolala: „Jsem u zeměměřiče! Jsem u zeměměřiče!“ Ted' Klamm ovšem ztichl. Avšak K. se zvedl, klekl si vedle Frídy a rozhlédl se kolem v kalném předjitřním světle. Co se to stalo? Kam se poděly jeho naděje? Čeho se teď mohl od Frídy nadít, když se vše prozradilo? Místo aby postupoval co nejbezpečněji, přiměřeně velikosti nepřítelů i cíle, váll se tu celou noc v kalužích piva, jejichž pach ho teď omamoval. „Cos to udělala?“ řekl pro sebe. „Ted' jsme oba ztraceni.“ Z 50

⁵¹⁴ Z 125

⁵¹⁵ Možný je však výklad i v tom smyslu, že Klamm je metaforou zákona a pomocníci, prostřednictvím nichž se K. snaží ke Klammovi dostat, jsou ve stejném postavení jako dveřník. Viz.: „K. při řeči zapomněl na všechno, jako by stál před Klammovými dveřmi a hovořil s dveřníkem.“ Z 157

podřizuje Barnabášovým zprávám.⁵¹⁶ K. se rozhoduje jednoznačně. „Pouze jako vesnický dělník co možná nejméně vzdálený zámeckým pánům je s to na zámku něčeho dosáhnout, tihle lidé ze vsi, kteří jsou k němu pořád tak nedůvěřiví, se rozpovídají, až se stane ne-li jejich přítelem, tedy aspoň spoluobčanem, a jakmile bude jednou k nerozeznání od Gerstackera či Lasemanna - a to se musí stát co nejrychleji, na tom závisí vše -, otevřou se mu jedním rázem všechny cesty, které, kdyby šlo jen o pány seshora a o jejich milost, by mu zůstaly navždy nejen uzavřeny, ale také dočista utajeny.“⁵¹⁷ V této volbě je však obsažen paradox, jenž spočívá v tom, že pokud se K. rozhodne dostat k zámku tak, že se nejprve stane jedním z obyvatel vesnice, v okamžiku, kdy se jím skutečně stane, nebude již schopen toto „postavení dělníka“ opustit a navždy zůstane jeho vztah k zámku naprosto identický se vztahem a možnostmi ostatních obyvatel vesnice.⁵¹⁸ V dopise však dle svého mínění dostal ještě jednu nabídku. Úřad ho nebude k ničemu nutit ani zastrašovat, je jen na něm, jak se rozhodne k dalšímu postupu. Nemusí přijmout ani jednu z nabízených možností. „Dopis přece nezamlčoval, že pokud by mělo dojít k boji, bude to K., kdo si troufne začít, bylo to řečeno jasně a pouze neklidné svědomí - neklidné, nikoli špatné - si toho mohlo povšimnout, byla to ona dvě slova „jak víte“, týkající se jeho přijetí do služeb.“⁵¹⁹

Zásadní význam prvního dopisu od Klamma spočívá v tom, že přijal-li K. ze dvou nabízených možností tu, v níž se musí smířit s „postavením dělníka“, přijal i funkční vztah podřízenosti a nadřízenosti, který byl v nabídce také obsažen. Rozhoduje-li se posléze k boji s úřadem, nemění to nic na jeho první volbě a podřízené „postavení dělníka“ je neměnné. Ve styku s přednostou kanceláře Klammem bude K. již navždy vystupovat v podřízeném postavení⁵²⁰, se všemi nevýhodami, jež z toho plynou pro zdárné vedení boje s úřadem.

Ve vztahu k osobě úředníka Klamma se K. navíc dopustil v boji taktické chyby. Nikdy se netázal, zda cesta k zámku vede skutečně pouze kolem úředníka Klamma. Bez otázek přijal Klamma jako jedinou kompetentní osobu ve své věci a celou svoji sílu vrhá pouze do snahy dosáhnout Klammovy osoby. Netáže se, zda existují i jiné možné cesty, nepodrobuje postavení přednosty kanceláře Klamma v hierarchii zámku zkoumání. Lidsky je jeho chování pochopitelné. Je obtížné toužit dostat se přímo do zámku, který má povahu neosobní instituce, ukryté trvale v závoji mlhy. Naopak úředník Klamm má osobní rozměr, na rozdíl od zámku vyzařuje lidské teplo a koneckonců není jen úřední, ale i soukromou osobou. V hierarchii K-ovy cesty se jeví snadno dosažitelným stupněm, o němž si lze činit alespoň určité představy, na rozdíl od abstraktní povahy zámeckého úřadu. Selhání této logiky „snadné dosažitelnosti“ se ovšem

⁵¹⁶ Z 31

⁵¹⁷ Z 31

⁵¹⁸ „Jedno nebezpečí tu ovšem bylo a dopis je dostatečně zdůraznil, s jistým potěšením je ukázal, jako by z něho nebylo úniku. Bylo to ono postavení dělníka. Služba, představený, práce, mzdové podmínky, účty, dělník, tím vším se dopis jen hemžil, a i když byla řeč o jiných věcech, osobnějších, pak vždy z tohoto hlediska. Chtěl-li být K. dělníkem, mohl jim být, ale pak se vši strašlivou vážností, bez nejmenší vyhlídky na něco jiného.“ Z 31 - 32

⁵¹⁹ Z 32

⁵²⁰ „K. se však nezmohl na slovo, obzvlášť ho popletla okolnost, že tu je zrovna jeho nadřízený. Aníž si to dovedl vysvětlit, necítil se vůči Klammovi tak volný jako vůči ostatku zámku, kdyby ho tu Klamm přistihl, nebylo by na tom sice pro K. nic hrozného, jak by řekl hostinský, ale přece by to bylo jaksi trapně nevhodné,52' jako kdyby lehkomyšlně způsobil bolest někomu, komu je zavázán díky; přitom však jej tížilo pomyšlení, že se v takovýchto pochybnostech už jasně projevují obávané důsledky oné podřízenosti, onoho postavení dělníka, a že ani tady, kde vystupují tak zřetelně, není schopen je potlačit.“ Z 41 - 42

ukazuje jako zásadní překážka⁵²¹ v dosažení zámku, jako nepřekročitelná úřední linie. Přednosta kanceláře Klamm je ve svém služebním postavení nevyjímately součástí zámeckého úřadu a není možné v jeho případě uvažovat o jakémkoliv soukromém rysu jeho osoby. Jako úřední osoba vystupuje vůči neúřednímu světu jako „lidská součástka“ úředního stroje, a je tedy nutně nositelem všech jeho základních atributů, jimiž jsou nedostupnost, skrytost a relativní povaha. K-ův pokus dosažení úředníka Klamma jako soukromé osoby⁵²² musí nutně selhat, neboť atributy úředního charakteru z něho není možné sejmout tím, že se strana rozhodne považovat⁵²³ jej za soukromou osobu. Úředník Klamm zůstane vždy úředníkem⁵²⁴, stejně nedostupným, jako úřad, v jehož je službách, bude se před K. ukrývat, vyhýbat se styku s ním a zastírat svoji příslušnost. Všechny síly vynaložené k jeho dosažení jsou ztrátou těch nejpotřebnějších bojových prostředků.

K-ův vztah ke Klammovi se zásadně proměňuje po té, kdy od něho obdrží druhý dopis⁵²⁵, z něhož více než jednoznačně vyplývá, že Klamm nemá o skutečné K-ově situaci ani ponětí.⁵²⁶ K. si uvědomuje, že prostředníci, jimiž se snažil dosáhnout u Klamma pokroku ve své věci, selhávají. Posel Barnabáš nevyřídil vzkaz, který po něm na zámek posílal.⁵²⁷ K. mu dá nakonec ještě jednou tentýž úkol, aby doručil vzkaz úředníku Klammovi, ale z obsahu vzkazu je zjevné, že z pozice odhodlaného bojovníka se K. dostává do role poníženež prosící strany⁵²⁸ a stále více se blíží tomu, aby přijal slova Klammova vesnického tajemníka Moma: „*Vaše činy snad zanechají hluboké stopy venku na dvoře ve sněhu, ale nic víc.*“⁵²⁹

Boj ve věci zeměměřiče není jen záležitostí K. Již před jeho příchodem, v době, kdy se rozhodovalo o tom, zda má obec zapotřebí povolání zeměměřiče, vytvořily se v obci dvě názorové skupiny, z nichž jedna, vedená starostou, byla rozhodně proti povolání zeměměřiče,

⁵²¹ „Viš, kam jdu?“ zeptal se K. „Ano,“ řekla Frída. „A nezdržuješ mě tedy už?“ zeptal se. „Naraziš na tolik překážek,“ řekla Frída, „co by tu znamenalo mé slovo!“ Z 110

⁵²² „Nepotřebuji mluvit s úředníkem Klammem, nýbrž se soukromou osobou. Úřední záležitosti jsou zde přece většinou pochybené; kdybyste například jako já dnes viděla celou úřední registraturu, jak se válí na podlaze - Vaše milovaná listina byla možná mezi tím, není-li ovšem uložena u krysa ve stodole -, myslím, že byste mi dala za pravdu.“ Z 97

⁵²³ K. uvažuje o Klammovi jako o soukromé osobě po rozhovoru se starostou, který zpochybnil úřední povahu Klammova dopisu a označil jej za ryze soukromé psaní. Z 80

⁵²⁴ „Klamm jako soukromá osoba! Kdo kdy viděl Klamma jako soukromou osobu? Kdo na něho vůbec může pomyslet jako na soukromníka? ... Nuže tedy o skutečném úředníku nelze říci, že je úředníkem jednou více, jednou méně, on je úředníkem neustále se vším všudy. ... nemilujeme nikoho jiného než úředníka Klamma, vysokého, nesmírně vysokého úředníka.“ Z 369

⁵²⁵ „Panu zeměměřiči v hospodě U Mostu! Zeměměřičské práce, jež jste dosud provedl, oceňuji kladně. I výkony pomocníků jsou chválné; správně je vedete k práci. Ne-polevujte ve svém úsilí! Dovedte práce k zdárnému konci. Roztrpčilo by mě, kdyby měly být přerušeny. V ostatním buďte bez starosti, otázka mzdy bude co nevidět vyřešena. Neztrácím vás z očí.“ Z 134

⁵²⁶ „Pán je špatně zpraven. Nekonám žádné měřičské práce, a zač stojí pomocníci, vidíš sám. A práci, kterou nedělám, nemohu ovšem ani přerušit, ani pánovo roztrpčení nemohu vzbudit, natož abych si zasloužil jeho uznání! A být bez starosti, to už teprve nemohu.“ Z 135

⁵²⁷ Z 135

⁵²⁸ „Zeměměřič prosí pana Klamma, aby mu dovolil osobně s ním promluvit, předem přijímá každou podmínku, na niž by bylo toto povolení vázáno. Je nucen o to žádat proto, že zatím všichni prostředníci naprosto selhali, jako důkaz uvádí, že dosud nevykonal ani tu nejmenší zeměměřičskou práci a podle sdělení starosty obce ji ani nikdy vykonávat nebude, v zoufalství a studu dnes proto četl dopis pana přednosta, pouze osobní slyšení u pana přednosta ty může pomoci. Zeměměřič si je vědom, jak mnoho žádá, ale vynasnaží se, aby pan přednosta pocítil jeho vyrušování co nejméně, podřídí se jakémukoli časovému omezení i stanově počtu slov, jichž smí v rozmluvě použít, se hodlá podřídít, bude-li to považováno za nutné, má za to, že vystačí i s deseti slovy. V nehlubší úctě a vrcholné netrpělivosti očekává rozhodnutí.“ Z 137

⁵²⁹ Z 127

kdežto druhá, vedená obuvníkem Brunsvíkem, „žádala – byť třeba z politických důvodů – povolání zeměměřiče.“⁵³⁰ K., který se o tomto předcházejícím boji dozvěděl od starosty, si uvědomuje, že by jej nyní mohl využít ve svůj prospěch. Byl-li Brunsvík jedním z těch, kteří se dožadovali povolání zeměměřiče, mohl by nyní poskytnout K-ovi „oporu proti učiteli, ba dokonce i práci starostovi, a dal by se odhalit celý ten úřední podvod - co jiného to bylo? -, jímž mu starosta i učitel bránili v přístupu k zámeckým úřadům a jímž mu vnutili školnické místo.“⁵³¹ Pokud by pak došlo k novému boji mezi starostou a Brunsvíkem, považuje K. za strategické, postavit se na Brunsvíkovu stranu.

Ve vesnici dostává K. možnost, aby se na vlastní oči přesvědčil, k jakým následkům může vést aktivní odpor kladený úřadu. Od Olgy, sestry posla Barnadáše, se dozvídá příběh jejich sestry Amálie i celé jejich rodiny. Na hasičské slavnosti, konané ve vsi, se Amálie zalíbila jednomu z úředníků jménem Sortini, který jí druhý den prostřednictvím svého posla zaslal dopis, v němž ji nevybíravý a vulgárními výrazy⁵³² žádal, aby se ihned dostavila k němu do hostince. Amálie jako odpověď dopis roztrhala, hodila jej poslovi do tváře a zavřela okno.⁵³³ Od tohoto okamžiku se začíná podivný příběh celé rodiny. Rozhodující skutečností pro její další osud se ukazuje, že „Amálie do Panského hostince nešla; jak naložila s poslem, to by ještě samo o sobě šlo, to by se dalo ututlat; tím však, že tam nešla, byla na rodinu uvalena kletba, a tu se pak i zacházení s poslem stalo něčím neodpuštělným, ba pro veřejnost to bylo postaveno na první místo.“⁵³⁴ Amálie se provinila především tím, že posla odmítla rezolutně a bez výhrad. Vše by se bývalo dalo vyřešit i jiným způsobem, více „diplomatsky“, navíc ve vsi mají „velmi chytré advokáty, kteří z ničeho dokáží udělat všechno, co chceš, ale v tomto případě tu nebylo ani to příznivé nic, naopak, bylo tu ještě ono zneuctění Sortiniho dopisu a urážka posla.“⁵³⁵ Ač to může působit absurdně, Amálie byla za urážku posla a zneuctění posla potrestána, „ovšem nikoli cestou řádného procesu.“⁵³⁶

Celá rodina se vinou Amáliina odmítnutí dostala do opovržení⁵³⁷ ostatních obyvatel vesnice. Zásadní otázkou, na níž není jednoduché najít odpověď, je, zda za exkomunikaci rodiny je možné spatřovat nějaký vliv zámku či nikoliv. Olga se domnívá, že opovržení lidí pochází přímo ze zámku⁵³⁸, ale není zdaleka tím nejhorším, neboť lidé vlivem zámku ani nemohli jednat jinak.⁵³⁹ Mnohem horší je odklon samotného zámku od rodiny, který spočívá v tom, že „nebylo znát vůbec nic. Vždyť jsme ani předtím nepozorovali nijakou péči ze strany zámku, jak bychom

⁵³⁰ Z 167

⁵³¹ Z 167

⁵³² „Psaní bylo složeno z nejsprostších výrazů, jaké jsem nikdy předtím neslyšela a jejichž smysl jsem uhodla jen ze souvislosti.“ Z 216

⁵³³ Z 216

⁵³⁴ Z 219

⁵³⁵ Z 219 - 220

⁵³⁶ Z 220

⁵³⁷ „Frída at' námi opovrhuje, to je v souhlase s jejím postavením, skutečné poměry k tomu nutí. Ale kdo všechno námi neopovrhuje! Kdo se rozhodne námi opovrhovat, ihned postoupí do nejvyšší společnosti.“ Z 224 a dále hostinská: „Ti lumpové!“ vykřikla hostinská. „Ti lumpové prohnaní! U Barnabáše! Slyšíte, kde se pán potlouká, v Barnabášově rodině!“ Z 62

⁵³⁸ „Kdybys chtěl, K., přemluvit všechny, kdo námi opovrhují,“ řekla Olga, „dalo by ti to hodně práce, neboť všechno pochází ze zámku.“ Z 225

⁵³⁹ „Nikommu se nedá nic vyčítat, nikdo nemohl jednat jinak, to všechno už byl vliv zámku.“ Z 230

ted' mohli pozorovat obrat. Ten klid byl nejhorší.⁵⁴⁰ Olga svojí interpretací celé situace reprezentuje typickou ustrašenost vesničanů a jejich přehnanou úctu k úřadům. Kdyby nebyla Amáliinou sestrou, zachovala by se k její rodině stejně jako ostatní vesničané. Naopak K. a Amálie jsou nositeli zpochybnění odvrácení lidí od rodiny jako pomsty zámeckého úřadu za urážku posla. K. vidí v jejich chování pouze „bezmyšlenkovitou ustrašenost lidí, radost z újmy bližního, nespolehlivé přátelství, věci, s kterými se lze setkat všude“.⁵⁴¹ Pro Amálii je vyprávění Olgy pouze neškodnými historkami.⁵⁴² Amálie je nositelkou myšlenkové svobody, nezávislosti na úřadu, schopnosti aktivně se postavit do cesty mocenským útokům úřadu a trpělivě snášet případné následky. Pro K. je důležitou osobou v tom smyslu, že jej varuje před historkami své sestry Olgy a ukazuje mu způsob myšlení, který je schopen účinně zabránit iracionálnímu nahlížení úřadu i účinku jeho vlivu. K-ovo myšlení, jako myšlení cizince neznalého pravidel a odhodlaného bojovat s odvahou a za každou cenu, je v počátcích pobytu ve vesnici velmi podobné svobodnému a racionálnímu nazírání povahy úřadu Amálií, ale postupně začíná slábnout a v dlouhém rozhovoru s Olgou přestává K. přicházet s vlastními racionálními verzemi vysvětlení celé situace s vyloučením rodiny obou sester a přejímá do svého myšlení historky vyprávěné Olgou, ale především přijímá i její styl myšlení a opouští svoji dosavadní racionálně – skeptickou metodu uvažování o úřadu. Amálie jej na jeho proměnu upozorňuje následující historkou: „Slyšela jsem jednou o nějakém mladíkovi, kterého ve dne v noci zaměstnávaly myšlenky na zámek, o nic jiného nedbal, báli se o jeho zdravý rozum, všechen rozum měl totiž nahoře na zámku, nakonec však vyšlo najevo, že mu vlastně nešlo o zámek, nýbrž o dceru jedné uklízečky z kanceláří, tu samosebou dostal a zase bylo všechno v pořádku.“⁵⁴³

Kromě toho, že se od rodiny odvrátil zbytek vesnice⁵⁴⁴, jakkoliv to mohlo být působením vlivu zámku, nepřišel ze zámku žádný exemplární trest.⁵⁴⁵ Potrestání spočívalo právě v tom, že rodina byla exkomunikována z obce, která s ní přerušila veškeré vztahy, její členové nemohli být nikde zaměstnáni, byli donuceni k přestěhování do chatrče na okraji vsi a nebýt příbuzných, zemřeli by hladem. Pokud neuvěříme verzi, že za celým osudem rodiny byla tajemná pomsta zámku, ukazuje se zcela jednoznačně, že základní příčinou je nelogický a místy až submisivní způsob myšlení jak exkomunikované rodiny, tak zbytku obyvatel vesnice, kteří rodinu opustili jen ze strachu před tím, aby se spojením s ní neuvledli do nemilosti zámku.⁵⁴⁶ Rodina samotná se

⁵⁴⁰ Z 232

⁵⁴¹ Z 229

⁵⁴² „Snad se také nestaráš o tyhle historky? Jsou tu lidé, kteří se takovými historkami žijí.“ Z 230

⁵⁴³ Z 230

⁵⁴⁴ „Každý dá v obecné rovině nějak najevo, že námi pohrdá, očividně by musel pohrdat sám sebou, kdyby to neudělal.“

⁵⁴⁵ „Nebáli jsme se ničeho, co přijde, trpěli jsme už tím, co právě bylo, žili jsme v trestu.“ Z 232

⁵⁴⁶ „Věděli, že by pravděpodobně sami neobstáli ve zkoušce lépe než my, ale tím více bylo zapotřebí úplně se od nás oddělit. Ted' už o nás přestali mluvit jako o lidech, jméno naší rodiny se už nevyslovovalo; když už o nás museli promluvit, jmenovali nás po Barnabášovi, nejnevinnějším z nás, i naše chatrč se stala vykřičenou, a zamyslí-li se pořádně, přiznáš mi, že i tobě, když jsi sem prvně vkročil, připadlo to opovržení oprávněné... Vše, čím jsme byli a co jsme měli, stihlo stejné opovržení.“ Z 239.

K. však jako cizinec, neznalý místních poměrů, spatřuje v opovržení lidí jiný motiv, kterým je lidská závist a zloba: „Vám nepřítěžuje zřejmě nic jiného než to, že míříte dál než ostatní, nemohou vám odpustit, že se Barnabáš stal zámeckým poslem anebo se jím snaží stát; aby vás nemuseli obdivovat, opovrhují vámi, a to tak mocně, že i vy

propadala záležitosti s dopisem stále hlouběji. Místo aby se její členové rezolutně bránili proti opovržení lidí, „ustavičně nahoru a dolů přemílali tu historii s dopisem do všech určitých podrobností a do všech neurčitých možností a ustavičně se předháněli ve vymýšlení prostředků k jejímu zdárnému vyřešení, jakkoliv to bylo přirozené a nevyhnutelné.“⁵⁴⁷

Rodina vymyslela několik řešení, jejichž jediným smyslem bylo, aby dosáhla odpuštění ze zámku, neboť věřila, že potom se k ní obrátí čelem i obyvatelé vesnice. Otec Amálie se nejprve pokoušel úřady uplatit⁵⁴⁸, později absolvoval nekonečné prosebné cesty⁵⁴⁹, ale vše selhalo na odmítnutí úřadu, jehož jediným důvodem bylo, že úřad nenalézal žádnou vinu, jež by mu mohla být odpuštěna nebo kterou by mohl svými prosbami odčinit.⁵⁵⁰ Objevuje se zde stejná překážka, jako v případě procesu Josefa K. Nemožnost poznání viny⁵⁵¹ přináší stejné překážky, jako neznalost obžaloby. Znemožňuje postup úřední cestou⁵⁵² a všechny pokusy o nápravu musí zákonitě selhat, nemohou-li být směřovány přímo k odčinění konkrétní viny. Rozdíl mezi nemožností poznání viny mezi Zámkem a Procesem spočívá především v tom, že v Procesu je vina nepřístupná absolutně, neboť je záležitostí nedostupné soudní organizace, kdežto v Zámku může být vina spatřována v konkrétním lidském činu, jímž je roztrhání dopisu Amálií. Zámek však ukazuje, že i když může být za vinu označeno konkrétní, poznatelné lidské chování, jsou možnosti interpretace každého takového skutku z lidského pohledu neuvěřitelně široké a i z nejmenšího prohřešku může při nahromadění příhodných lidských vlastností a sociálního kontextu vzniknout situace, jež ovlivňuje zásadním způsobem životy všech členů jedné rodiny i celé obce, aniž by byla zachována úměra mezi skutkem a jeho následky.

Roztrhání dopisu leží na celé rodině posla Barnabáše jako stigma, jež provází rodinu v jejím životě ve vesnici a nakonec sami připouštějí, že zámek nemusel mít na celou záležitost žádný vliv⁵⁵³, a jediným logickým východiskem se zdá nalézt uraženého posla a získat jeho

té síle podléháte, neboť co jiného jsou vaše starosti, vaše úzkost, vaše pochybnosti než následky tohoto všeobecného opovržení?“ Z 387

⁵⁴⁷ Z 234

⁵⁴⁸ „Připadl na myšlenku - a ta ukazovala, že už přece jen slábne na duchu -, že mu jeho vinu tají, poněvadž dost neplatí, dosud platil vždycky jen určené poplatky, které jsou aspoň na naše poměry dosti vysoké. Teď si však usmyslel, že musí platit víc, což bylo určitě nesprávné, neboť naše úřady sice pro zjednodušení, aby se vyhnuly zbytečným řečem, berou úplatky, ale dosáhnout se jimi nedá nic.“ Z 239

⁵⁴⁹ „Usmyslil si, že se postaví poblíž zámku na silnici, kudy přijíždějí vozy úředníků, a jak to trochu půjde, přednese svou prosbu o odpuštění. Upřímně řečeno, naprosto nerozumný plán. I kdyby snad došlo k nemožnému a prosba se opravdu dostala až k uchu nějakého úředníka. Copak může jednotlivý úředník sám odpouštět? To by přece mohlo být leda věci celého úřadu, avšak ani ten patrně nemůže odpouštět, nýbrž pouze soudit.“ Z 241

⁵⁵⁰ „Co vlastně chce? Co se mu stalo? Co mu má být odpuštěno? Kdy a kdo na zámku proti němu třeba jen hmul prstem? Jistě, zchudl, ztratil zákazníky a tak dále, ale to jsou úkazy denního života, věci spojené s řemeslem a s trhem, má se snad zámek starat o všechno? Vždyť se ve skutečnosti stará o všechno, ale nemůže přece hrubě zasahovat do vývoje prostě a jediné proto, aby posloužil zájmům jedince. ... Ale co mu má být odpuštěno?“ Z 238

⁵⁵¹ „Ale aby se mu odpuštění dostalo, musel nejprve zjistit vinu, ale úřady uhýbaly s od povědí.“ Z 228

⁵⁵² „Ježto se mu nepodařilo prokázat svou vinu a následkem toho nemohl úřední cestou ničeho dosáhnout, musí se spolehnout čistě na prošení a obrátit se osobně na úředníky. Jsou mezi nimi jistě i lidé s dobrým, soucitným srdcem, jemuž sice v úřadě nesmějí povolit, ale mimo úřad snad ano, překvapí-li j e člověk v příhodnou chvíli.“ Z 239

⁵⁵³ „Kdykoli byla na úřadech nebo u písařů nebo jinde řeč o naší rodině, vždycky znovu se uváděla pouze urážka Sortiniho posla, dál se nikdo neodvážil.“ Z 245

odpuštění.⁵⁵⁴ Protože se ví, že sluhové pánů tráví volný čas ve výčepu Panského hostince, případně úkol najít posla Olze, sestře Amálie. Posel je však k nenalezení, ale Olga se nevzdává a nakonec přináší oběť tím, že se stává prostitutkou panského služebnictva.⁵⁵⁵ Ani přes tuto oběť ale nedosáhne žádného zlepšení, až nakonec přichází s řešením, jež uzavírá kruh, v jehož nesmyslné logice se celá rodina pohybuje. „Urazili jsme jednoho posla a zaplašili ho z předních kanceláří, co bylo spíš nasnadě než nabídnout v Barnabášově osobě nového posla, který by vykonával práci za uraženého posla, a umožnit tak uraženému, aby klidně zůstal vzdálen tak dlouho, jak bude chtít, jak bude potřebovat, než na urážku zapomenou.“⁵⁵⁶ Rodina nakonec obětuje do panských služeb svého jediného syna, který se stává zámeckým poslem, aniž by ale odložil ustrašenost syna vyobcované rodiny.⁵⁵⁷

Vzhledem k tomu, že vina rodiny nebyla nikdy úředně uznána, není úřadem uznávána oficiálně ani Barnabášova služba na zámku. Jeho služba je pouze „zdanlivá“⁵⁵⁸, nikdy neprošel oficiálním výběrovým řízením na místo úředního posla, nebyl zapsán do žádné evidence, neobdržel úřední oděv, jaký nosí uznání poslové. Pouze docházel do kanceláří, kde nečinně postával⁵⁵⁹ v naději, že snad jednoho dne se na něj obrátí některý z písařů a předá mu nějakou písemnost k doručení. Čeká marně mnoho měsíců a let. Až jednoho dne přeci jen dostane dopis k doručení, jehož adresátem je zeměměřič K.⁵⁶⁰ Tak se setkává K. s poslem Barnabášem a jeho rodinou. Nezůstává však u pouhého setkání. K. se stává pro rodinu záchranou, neboť tím, že byl Barnabášovi předán k doručení dopis pro zeměměřiče, poprvé po mnoha letech se jemu a tím i jeho rodině dostává úřední pozornosti⁵⁶¹ a rodina může nastoupit cestu ke svému osvobození z izolace od zbytku vesnice, jejíž nedílnou součástí se stává i K.⁵⁶²

Na první pohled se může zdát, že boj proti úřadu může být úspěšný, dojde-li ke vzájemnému spojení sil, neboť stejně jako K. se stal důležitým pro zavrženou rodinu posla Barnabáše, sám doufal, že skrze tuto rodinu dokáže také navázat spojení se zámkem. K. si ale

⁵⁵⁴ „Nedošlo přece žádné udání, jak nám bylo řečeno, věc tedy ještě není v rukou žádného úřadu a je jen na poslovi, aby nám za svou osobu, o nic víc přece nejde, odpustil.“ Z 245

⁵⁵⁵ „Víc než dva roky už trávím aspoň dvě noci v týdnu se sluhy ve stáji.“ Z 247 a dále: „...přijímám od sluhů peníze a užívám jich pro svou rodinu...“ Z 248

⁵⁵⁶ Z 251

⁵⁵⁷ „Ze strachu, aby pro bezděčné porušení neznámých předpisů neztratil místo, se neodvažuje nikoho oslovit; tak nejistý si připadá; ... Jak pochybné a hrozné mu tam asi všechno připadá, když si ani netroufne otevřít ústa k nevinné otázce.“ Z 172

⁵⁵⁸ Z 252

⁵⁵⁹ „Což už není na čase, aby se oženil a založil si domácnost? A místo toho tříští svoje síly mezi řemeslo a poslovskou službu, postává nahoře před pultem, číhá na pohled úředníka, který se podobá Klammovi, a nakonec dostane starý zaprášený dopis, který nikomu neprospěje a jen do světa zasévá zmatek.“ Z 385

⁵⁶⁰ Olga: „Stalo se mu něco, co je nad jeho síly. Jako by se před ním najednou otevřel úplně nový svět, a on nemůže unést štěstí i starosti všeho toho nového. A přitom se mu nepříhodilo nic jiného, než že dostal uloženo, aby ti předal dopis.“ Z 254

⁵⁶¹ „Ale je to ovšem první dopis, první práce, kterou vůbec kdy dostal.“ Z 254

⁵⁶² „Tento obrat, je-li to obrat a ne pouze klam - klamy jsou častější než obraty -, souvisí s tvým příchodem, náš osud se stal jaksi závislým na tobě, možná že jsou ty dva dopisy jen začátek a Barnabášova činnost se rozšíří i mimo poslovskou službu týkající se tebe - doufejme v to, pokud smíme -, zatím však je všechno zaměřeno jenom na tebe. Tam nahoře se musíme spokojit s tím, co nám přidělí, avšak tady dole přece jen snad můžeme sami něco udělat, to jest: zajistit si tvou přízeň nebo aspoň neupadnout u tebe v nemilost, nebo, což je nejdůležitější, chránit tě ze všech svých sil a zkušeností, abys neztratil spojení se zámkem, z něhož bychom snad mohli být živi.“ Z 256

nakonec sám uvědomuje, že byl Barnabášovou rodinou oklamán⁵⁶³ a zneužit⁵⁶⁴ a stejně se k němu nakonec zachovají i ostatní obyvatelé vesnice. Chovají se k němu, jako by přestal být cizincem a stal se jedním z nich. Pravá podstata těchto přátelských vztahů však spočívá v něčem zcela jiném. K. není pro obyvatele vesnice cenný svými osobními vlastnostmi, ale jedině svými styky s úřady.⁵⁶⁵ Ačkoliv nejsou ve skrze žádné (skutečně se setkal jen se spojovacím tajemníkem Bürgerem a krátce s Erlangerem), vytvořilo se o něm i jeho vlastní vinou⁵⁶⁶ veřejné mínění, že má cenné styky se zámeckými úředníky a zámek samotným. K. se sám stává osobou, kterou vyhledávají ostatní obyvatelé vesnice, aby skrze ni navázali ve svůj prospěch spojení se zámek, stejně jako takové osoby vyhledával po příchodu do vesnice K. a určoval jejich cenu pouze podle toho, jak silné u nich bylo spojení se zámek. Nejcennější se mu zdála dívka Frída, která byla milenkou úředníka příslušného pro jeho věc a dokonce mu dokázala zprostředkovat pohled na něj. Nakonec ji však ztrácí, a to právě tím, že se sám stal obětí Barnabášovy rodiny, s níž se stýkal i přes všeobecné opovržení, a místo toho, aby byl s Frídou⁵⁶⁷, trávil večery s Olgou při zhasnutém světle vyprávěním „zámeckých“ historek. Byla-li Frída jeho jedinou nadějí⁵⁶⁸ a věděl-li o této naději⁵⁶⁹, ztrátou Frídy se dopustil v boji osudové chyby.

⁵⁶³ „Jeho první záměr nad Klammovým dopisem, totiž stát se obyčejným, nenápadným dělníkem ve vsi, byl velmi rozumný. Musel však od něho nutně upustit, když pod vlivem matoucího zjevu Barnabášova uvěřil, že dostat se do zámku musí být pro něho tak snadné jako zdolat nějaký vršek za nedělní procházky, ba co víc, byl k tomu dokonce vyzván poslovým úsměvem, jeho očima.“ Z 374

⁵⁶⁴ „Přetvařovali jste se přede mnou. Barnabáš mi předal dopis jako starý, velmi zaměstnaný posel a ty stejně jako Amálie, která tentokrát byla s vámi zajedno, jste si počínali, jako by poslovská služba a dopisy byly jen tak něco vedlejšího.“ Z 257

⁵⁶⁵ „Já vím, proč mě chceš vzít s sebou,“ řekl konečně K. Gerstackerovi bylo lhostejné, co K. ví. „Myslíš si, že pro tebe mohu něco dosáhnout u Erlangera.“ - „Jistě,“ řekl Gerstacker, „k čemu jinému bys mi byl.“ Z 348

⁵⁶⁶ „Mám na zámku cenné styky a ještě cennější získám, ty vám budou zárukou proti jakémukoli nebezpečí, jež by mohlo vzniknout z toho, že zde přenocuji, a zaručuji vám, že jsem s to plně se vám za vaši malou úsluhu odvděčit.“

⁵⁶⁷ „Čím je vůbec bez Frídy? Nickou potácející se za hedvábně zářícími bludičkami typu Barna-báše či oné dívky ze zámku.“ Z 375

⁵⁶⁸ „Svatbou získává jiné, lepší jistoty - člen obce - práva a povinnosti - žádný cizinec - pak už se musí chránit jen před samolibostí všech těch lidí, to bylo s vyhlídkou zámku snadné.“ Z 375

⁵⁶⁹ „Z vlastní vůle jsem sem přišel a z vlastní vůle jsem tu zůstal viset, ale za vše, co se stalo od té doby, a především za své vyhlídky do budoucna - ať jsou jakkoli chmurné, přece jen tu jsou -, za to vše vděčím Frídě, a to nelze od diskutovat. Byl jsem tu sice přijat jako zeměměřič, to však bylo jen naoko, pohrávali si se mnou, z každého domu mě vyháněli, i dnes si se mnou ještě pohrávají, ale oč obřadnější to dnes je, získal jsem jaksi na objemu a to už něco znamená, mám - jakkoli nepatrné to vše je - přece jen už domov, postavení a skutečnou práci, mám snoubenku, která za mne převezme službu, když mám na práci něco jiného, ožením se s ní a stanu se členem obce, kromě úředních vztahů ke Klammovi mám k němu i vztahy osobní, dosud ovšem nepoužitelné.“ Z 225

II.10. Úřední rozhodnutí

Chce-li K. s úřadem bojovat o svůj status hraběcího zeměměřiče, je zřejmé, že by měl usilovat o vydání konkrétního úředního aktu, který by jasně vymezil jeho situaci, ať už pozitivně nebo negativně. Naráží však na několik obtíží, jež spočívají především přímo v otázce vydávání konkrétních úředních aktů (rozhodnutí) a závislosti obsahu aktu na osobě adresáta.

Základní obtíž spočívá opět v tom, že K. je cizinec.⁵⁷⁰ Frída mu objasňuje, proč není oprávněn usilovat o vydání úředního aktu ve své věci: „*Jako cizinec nemáš tady na nic nárok, snad jsou tu obzvlášť přísní nebo nespravedliví vůči cizincům, to nevím, ale je to tak, že nemáš vůbec na nic nárok. Zdejší člověk například, když potřebuje pomocníky, přijme takové lidi, a když dospěje a chce se oženit, vezme si ženu. Úřad na to má také velký vliv, ale v hlavních věcech se každý přece může svobodně rozhodnout. Ty však jako cizinec jsi odkázán na dary, zlíbí-li se úřadu, dá ti pomocníky, zlíbí-li se mu, dá ti ženu. Ani v tom není ovšem žádná zvůle, ale je to výhradně věc úřadu, a to znamená, že důvody takového rozhodnutí zůstávají skryty. Snad se můžeš takovému daru bránit, to nevím určitě, možná že se můžeš bránit; jestliže jsi ho však jednou přijal, pak na něm a v důsledku toho i na tobě leží tlak úřadu, jedině když on chce, může z tebe být ten dar sňat, jinak ne.*“⁵⁷¹

K. jako cizinec nemůže způsobit v úřadu takové změny a tlak, jejichž výsledkem by bylo vydání úředního aktu dle jeho požadavků. Úřad evidentně rozlišuje dvě skupiny osob. Do první patří obyvatelé vesnice, jimž sice také svojí totální povahou určuje životní osudy, ale svým způsobem je považuje za „domovské“ adresáty své činnosti a připouští jistou míru volnosti a spolupráce.⁵⁷² Druhou skupinou jsou cizinci, kteří jsou plně podřízeni pravomoci a působnosti úřadu, avšak pouze jako cíle výkonu úřední činnosti, kterým nepřísluší žádná jiná práva, než jaká se jim rozhodne udělit úřad, a to výhradně na základě své vlastní „úřední“ vůle.

Ani tehdy, stojí-li člověk vůči úřadu v postavení, v němž mu přísluší určitá práva, snad i jistý, byť neurčitý a pouze předpokládaný nárok, či spíše naděje, na vydání úředního rozhodnutí, není všem obtížím konec. Základním znakem úředního rozhodování je pomalost celého procesu, jež může mít nejrůznější význam. Vzpomene-li si na výše zmíněnou *plachost úředních výroků*, je pochopitelné, že se jim příliš nechce opouštět bezpečné nitro úřadu a vstupovat do neúředního světa, kde jim hrozí konfrontace se skutečností, jež spočívá především v ověření správnosti a účelnosti. Toto „otálení“ se navenek jeví jako nečinnost úřadu, zdánlivý klid, kdy se nic neděje a netrpělivé straně se otvírá prostor k nekonečným úvahám o jeho příčinách, jež však nikdy nemohou odhalit skutečnou příčinu zdánlivé úřední nečinnosti.⁵⁷³

⁵⁷⁰ „Ze zámku nejste, z vesnice nejste, nic nejste. Ale bohužel přece jenom něco jste, jste cizinec, který je přes počet a všude se plete do cesty, kvůli němuž jsou neustále oplétačky, kvůli kterému se musí vystěhovat služky, ten, jehož záměry jsou nejasné, kdo svedl naši malou Frídu a jemuž ji bohužel musíme dát za ženu.“ Z 57

⁵⁷¹ Z 381 - 382

⁵⁷² Něco jako obdoba „domovského práva“ za Rakouska – Uherska, z něhož plynuly určité výsady, jichž nebylo možno požívat v jiných obcích.

⁵⁷³ „Na zámku jsou velmi pomalí a nejhorší je, že se nikdy neví, co ta pomalost znamená; může znamenat, že věc je v úředním jednání, může ale také znamenat, že úřední jednání ještě vůbec nezačalo, že tedy například pořád ještě chtějí Barnabáše nejdříve vyzkoušet, avšak může konečně znamenat i to, že úřední jednání už skončilo, z nějakého důvodu byl příslib vzat zpět a Barnabáš nedostane oblek nikdy. Nic bližšího se o tom nelze dovědět nebo teprve až po dlouhé době.“ Z 195

Dosáhne-li strana nakonec přeci jen vydání určitého rozhodnutí, či je-li toto rozhodnutí učiněno z vlastní vůle úřadu, není nikdy možné mít absolutní jistotu, zda je rozhodnutím negativním či pozitivním, stejně jako není nikdy možné, mít jistotu o tom, že jde o rozhodnutí konečné. Úřední rozhodnutí nemá exaktně vymezenou povahu, nepodobá se věci, kterou lze jednoduše pozorovat, popsat a pochopit její význam.⁵⁷⁴ „Skutečnému úřednímu rozhodnutí předchází bezpočet drobných šetření a úvah, vyžaduje léta práce nejlepších úředníků, a to i tehdy, jestliže tito úředníci hned od počátku znají konečné rozhodnutí.“⁵⁷⁵

Skutečně konečného rozhodnutí však není nikdy možné dosáhnout. „Od toho jsou tu kontrolní úřady, aby k němu nedošlo.“⁵⁷⁶ Proto mají všechna rozhodnutí prozatímní povahu⁵⁷⁷, jež na jedné straně do věci nepřináší žádnou skutečnou jistotu, na druhé umožňuje získat čas pro zvážení dalšího postupu a nalezení nových východisek.⁵⁷⁸ Dále je pro rozhodnutí charakteristická jejich „poloúřední“⁵⁷⁹ povaha, která je logickým následkem sepisování „poloúředních“ protokolů⁵⁸⁰, na jejichž podkladě je posléze rozhodováno.

Vykazují-li úřední rozhodnutí všechny výše uvedené znaky, mohou mít vůbec nějaký skutečný význam? Lze je spolehlivě vykládat, považovat je za závazná a postupovat podle nich v jednání? Nejvýstižněji na otázky odpovídá starosta vesnice: „Výroky ze zámku se nedají brát doslova. Avšak opatrnosti je zapotřebí všude, nejen tady, a je jí zapotřebí tím více, čím důležitější je výrok, o který jde.“⁵⁸¹

⁵⁷⁴ „Úřední rozhodnutí není přece například jako tato láhev s lékem zde na stolku. Sáhnete po ní a máte ji.“ Z 366

⁵⁷⁵ Z 366

⁵⁷⁶ Z 366; viz. také kapitola „Metafora úřední chyby jako určovatele lidského osudu“.

⁵⁷⁷ „Pan starosta...chce v rámci své pravomoci učinit prozatímní, skutečně velkomyslné rozhodnutí, záleží jen na vás, abyste je přijal: Nabízí vám prozatímně místo školníka.“ Z 104

⁵⁷⁸ „I když je to místo školníka pro K. nevhodné, je přece pouze prozatímní, což se výslovně podotýká, získá se čas a snadno se najdou nové možnosti, i kdyby snad konečné rozhodnutí dopadlo nepříznivě.“ Z 105 - 106

⁵⁷⁹ „Zajisté,“ řekl starosta, „nemluvil jsem s vámi úředně, ale snad bychom mohli říci poloúředně.“ Z 366

⁵⁸⁰ Z 105

⁵⁸¹ Z 84

III. ÚŘEDNÍCI

Byly-li předchozí kapitoly věnovány pojednání o úřadu a jeho charakteristických znacích, následující odstavce se zabývají popisem úředníků a úředních osob, které v tomto úřadu působí nebo jsou s ním v úředním spojení. Popis je zaměřen na jejich „úřední vlastnosti“ a proměnu jejich osobnosti v závislosti na výkonu úřadu. Pozornost je věnována i jednotlivým úředním osobám (posel, sluha apod.) a jejich zvláštním rysů ve srovnání s osobností úředníků.

III.1. Cesta osoby k úřednímu místu a její postavení v úřední hierarchii

Základní otázka, která musí být položena před tím, než bude zkoumáno postavení úředníka v rámci úřadu, spočívá v tom, jak se člověk může úředník stát. Do služeb zámeckého úřadu vedou dvě cesty, z nichž první odpovídá klasické představě výběrového řízení, zatímco druhá ukazuje alternativní cestu, jež je mnohem rychlejší, ale přináší četná úskalí.

Do zámeckých služeb na úřední místa jsou uchazeči přijímáni v „*obtížném a léta trvajícím veřejném přijímacím řízení*“.⁵⁸² Podmínkou je dobrá pověst uchazeče, neboť „*člen rodiny s nějak pošpatnělou pověstí je předem zamítnut, podrobí-li se například tomuto řízení, léta se pak třese o výsledek, od prvního dne se ho ze všech stran udiveně ptají, jak se mohl něčeho tak beznadějně odvážit, on však přece doufá, jak by jinak mohl žít, ale po mnoha letech, možná už jako stařec, se najednou doví, že byl odmítnut, doví se, že vše je ztraceno a jeho život že byl marný.*“⁵⁸³ Úřad však i v této věci připouští výjimky a „*stává se, že právě lidé s nedobrou pověstí jsou nakonec přijati, existují úředníci, kteří přímo proti své vůli milují pach takové zvěřiny, při přijímacích zkouškách větrí ve vzduchu, špulí ústa, kroučí očima, jako by jim takový člověk jaksi nesmírně dráždil apetit a oni se musejí velmi pevně držet zákonů, aby odolali. Někdy to ovšem takovému člověku nepomůže k přijetí, nýbrž jen k nekonečným průtahům přijímacího řízení, jež se pak vůbec nikdy neskonečí, nýbrž po jeho smrti pouze přeruší.*“⁵⁸⁴

Druhou možností, jak dosáhnout určitého úředního místa v zámeckém úřadu, je „*dostat se do zámeckých služeb oklikou, bez obtížného a léta trvajícího veřejného přijímacího řízení.*“⁵⁸⁵ Tato možnost však přináší pouze neoficiální postavení, neboť osoba se nestává veřejným zaměstnancem, ale je „*k úřadu připuštěna jen skrytě a napůl, nemá ani práva, ani povinnosti.*“⁵⁸⁶ Jediné, co se jí dostává, je postavení „*nablízku všeho, může poznat a využít vhodné příležitosti, není zaměstnanec, ale náhodou se může najít nějaká práce, zaměstnanec není zrovna po ruce, zavolají, přispěchá, a čím ještě před chvílí nebyla, tím je teď, zaměstnancem.*“⁵⁸⁷ Úřední místo se získává přidělením práce, které nahrazuje jmenování do úřadu. Zjevnou je však nejistota takového postupu, neboť kdy se naskytne taková příležitost, není vůbec jisté.⁵⁸⁸ Může

⁵⁸² Z 248

⁵⁸³ Z 248

⁵⁸⁴ Z 249

⁵⁸⁵ Z 249

⁵⁸⁶ Z 249

⁵⁸⁷ Z 249

⁵⁸⁸ „*Někdy sotva přijdeš, sotva se rozhlédneš, a už je příležitost tady, každý ani nemá tu duchapřítomnost, aby se jí jako nováček hned chopil.*“ Z 248

se dokonce stát, že tento neoficiální postup trvá delší dobu, než řádné přijímací řízení podle zákona. Je však vyloučeno, aby se osoba, která usiluje o získání místa neoficiální cestou, pokusila zároveň o postup cestou řádného přijímacího řízení. Obdobně je tomu v případech, kdy již získala neoficiálním postupem místo, kdy se stala „*napůl připuštěným člověkem*“, neboť toto postavení vylučuje, aby byla ještě kdy jmenována do funkce oficiální cestou.⁵⁸⁹

Ukazuje se, že „*jak v zákonném, tak i v jiném přijímání je spousta zjevných i skrytých svízeli, a než se člověk do něčeho takového pustí, je velmi radno vše důkladně rozvážit.*“⁵⁹⁰

Dosáhne-li člověk přece jen nakonec přijetí do služeb úřadu, začne na něj působit základní princip, který určuje postavení každého jednotlivého úředníka v rámci úřadu, nazývaný „princip subordinační“, který patří k pilířům, jež zajišťují organizaci úřadu a umožňují efektivní výkon jeho funkcí. Subordinační přináší ale pro jednotlivé úřední osoby i některá negativa. Úředníci jsou zajati v nekonečné služební hierarchii, které leckdy ani sami pořádně nerozumí. Nemohou se plně angažovat v jednotlivých záležitostech, protože zejména nižším úředníkům zůstávají tyto záležitosti v celé své šíři utajeny tím, že se dostávají do styku vždy jen s jednotlivým bodem případu, aniž by měli možnost uchopit jej jako celek a uvědomit si jeho celkový dosah, který je bezpochyby významný i pro po všech stránkách bezvadné rozhodnutí. Nevnímají proto komplexní charakter řešených záležitostí a sociální kontext případu „*a poučení, které lze načerpat ze studia jednotlivých stádií procesu, z konečného rozhodnutí a z jeho důvodů, těmto úředníkům uniká.*“⁵⁹¹ Prostor dějů kolem nich se v té části, jež jim byla přidělena, jeví homogenní, ale rozporuplnost celého případu jim zůstává skryta, což nakonec vede k profesní deformaci, projevující se tím, že v běžné realitě po stylu svého úředního povolání oddělují jednotlivé děje a tyto pak snadno řeší, ovšem bez toho, aby řešení zapadalo do celku reality a bylo životaschopné v konfrontaci s rozmanitostí ostatních aspektů případu, jež jim nebyly přiděleny. Tak vznikají působením subordinačního principu spolu s principem dělené příslušnosti a specializace některá nepochopitelná byrokratická rozhodnutí, o kterých posléze hovoříme jako o produktech „úředního šimla“.

Hierarchie úřadu, ale především úřad sám, poskytují úředníkům ochranu před neúředním světem a pocit bezpečí, který vede k tomu, že úředníci si v neúředním světě dovolí v podstatě jakýkoliv druh chování, neboť jedinými pravidly, která uznávají jako omezení svého chování a bezvýhradně je dodržují, jsou pravidla chování stanovená přímo úřadem, nazývaná často jako „úřední etiketa“, a obsažená v organizačních dokumentech, nejčastěji služebním řádu. V neúředním světě úředníci zachovávají ve vztahu k třetím osobám pouze ta pravidla chování, jež jsou zakotvena v těchto předpisech. V ostatních případech se chovají zcela dle své libovůle, nikoliv však jako běžné soukromé osoby, neboť úředníka není možné od jeho úředního místa a života nikdy přímo oddělit. Skutky, kterých se dopouštějí mimo úřad, mohou mít nejrůznější příčinu, ale velký vliv hraje zmíněná ochranná funkce úřadu, poskytující možnost uniknout před odpovědností do nekonečné úřední hierarchie, kam nedosahuje moc spravedlnosti neúředního

⁵⁸⁹ Z 248

⁵⁹⁰ Z 249

⁵⁹¹ P 111

světa. Tak tomu bylo i v případě úředníka Sortiniho, který poslal dívce Amálii sprostý dopis a byl prvotní příčinou toho, že její rodina se dostala ve vesnici na okraj společnosti. Místo, aby se úředník Sortini omluvil a přijal zodpovědnost za svůj poklesek⁵⁹², „*uchýlil se do vzdálenějších kanceláří*“⁵⁹³ a svého uraženého sluhu vzal sebou. Úřad mu poskytl odměnu⁵⁹⁴ a ochranu tím, že jej ukryl ve svém nitru, ve vzdálenějších kancelářích, do nichž obyvatelé vesnice nemohou ani dohlédnout, natož proniknout, aby dosáhli spravedlnosti. Úředník Sortini se proto mohl bez obav dopustit v neúředním světě provinění s dopisem, aniž se musel obávat následků. Důležité je, že se skutku dopustil jako úřední osoba, neboť právě jeho postavení úředníka a moc mu svěřená měla být zárukou toho, že se mu podaří i sprostým dopisem donutit Amálii, aby za ním přišla do hostince, zjevně za účelem sexu. Ke své smůle však tentokrát v Amálii narazil na silného protivníka. „*Co se však nepodařilo v tomto případě, jelikož to bylo řečeno na plnou pusu a docela průhledně a Amálie se ukázala suverénním protivníkem, to se v tisíci jiných případech za trochu méně nepříznivých podmínek může podařit úplně, a přitom to může uniknout všem zrakům, i zrakům toho, kdo je zneužít.*“⁵⁹⁵

III.2. Charakteristické vlastnosti úředníka a charakterické úřední vlastnosti

a) Oděv a vzhled

Jedinými úředníky, jejichž podrobnější popis Kafka v Zámku podává, jsou přednosta kanceláře Klamm a jeho vesnický tajemník Erlanger. Klamm spí v jedné z místností výčepu Panského hostince, kde ho K. pozoruje špehýrkou. Byl to „*středně velký, tlustý, nemotorný muž. Obličej měl ještě hladký, ale tváře již trochu poklesaly pod tíhou stáří. Černé kníry měl nakroucené. Oči kryl nakřivo nasazený skřípec se zrcadlícími se skly. Kdyby byl pan Klamm seděl těsně u stolu, byl by K. viděl jen jeho profil; ale protože byl k němu Klamm hodně otočen, viděl mu přímo do obličeje. Jeho levý loket ležel na stole, pravá ruka s viržinkem spočívala na koleně.*“⁵⁹⁶ Erlangera popisuje posel Barnabáš, který se s ním setkal na zámku, jako „*takového slabého, drobného pána, který trochu kulhá ... je proslulý svou pamětí a znalostí lidí, svráští jen obočí, to mu stačí, aby poznal každého, často i lidi, které nikdy neviděl, o nichž jen slyšel nebo četl.*“⁵⁹⁷

Klamm je oblečen do „*černého žaketu s dlouhými šosy*“.⁵⁹⁸ Obdobně jako v Procesu osoby ve spojení se soudem, vyznačují se i všichni zámečtí úředníci, poslové a pomocníci charakteristickým oděvem, který každého pozorovatele a zejména stranu ihned upozorní, že osoba před ní stojící je ve spojení se zámeckým úřadem či dokonce příslušníkem jeho úředního

⁵⁹² „*Takoví tedy jsou úředníci,“ řekl K. zaraženě, „takové kousky se mezi nimi najdou.“* Z 217

⁵⁹³ Z 247

⁵⁹⁴ „*Byl snad přece jen úředně potrestán kvůli té záležitosti s dopisem?“ zeptal se K. „Protože tak úplně zmizel?“ zeptala se Olga. „Naopak. To naprosté zmizení je odměna, o kterou se úředníci údajně velice ucházejí, vždyť styk se stranami je pro ně utrpení.“* Z 252

⁵⁹⁵ Z 217

⁵⁹⁶ Z 44

⁵⁹⁷ Z 266

⁵⁹⁸ Z 199

stavu. Úředníci nosí černé obleky nebo žakety s dlouhými šosy stejně jako pan Klamm. Poslové oblékají šaty, na nichž je nejnápadnější, jak „*těsně přiléhají, sedlák nebo řemeslník by takové šaty nemohl potřebovat*“.⁵⁹⁹ Zámečtí sluhové nenosí livrej, ale úřední oblek, avšak pouze na nižších stupních, vyšší sluhové takové šaty nenosí, ovšem ty zase nelze téměř nikdy zahlédnout.⁶⁰⁰

b) Lenost, únava a nadměrná citlivost, neschopnost existence v neúředním světě

S leností úředníků se setkává již Josef K. v Procesu, kde v jejich lenosti spatřuje vysvětlení některých zvláštností průběhu řízení.⁶⁰¹ Najdou se však mezi nimi i výjimky⁶⁰² a někdy může být některý z vyšetřujících soudců nečekaně pilný, byť možná jen proto, aby se v noci mohl plížit ke spící ženě soudního sluhy. S leností si nezadá ani tajemník Bürgel v Zámku, i když pro ni má šalamounské vysvětlení.⁶⁰³ Přednosta Klamm spí znaven⁶⁰⁴ u stolu, když se jeho služebnictvo v sousední místnosti živě baví. V jeho případě je však spánek obranou před tíží, kterou na něm zanechává obtěžující služebnictvo a dotěrné strany.⁶⁰⁵ Kromě toho, že únava provází nerozlučně kancelářskou práci⁶⁰⁶, přichází na úředníky také tehdy, když opustí zámecký úřad a vstoupí do neúředního světa, který o ně nepečuje jako jejich domovský úřad, ale dopadá celou svojí tíhou na jejich křehká úřednická bedra.⁶⁰⁷ V neúředním světě jsou pánové „*nadmíru citliví*“, což se projevuje zejména tím, že „*nejsou schopni, nebo aspoň připraveni, snést pohled na cizího člověka*“.⁶⁰⁸ Když přednosta Klamm odchází z panského hostince, opatrně se rozhlíží,⁶⁰⁹ neboť díky své citlivosti vytušil, že se tu někde ukrývá K. a číhá na něj. Aby nakonec mohl odjet zpět na zámek, bylo dokonce nutné zamést i stopy ve sněhu, které tu K.

⁵⁹⁹ Z 199 a dále Z 29: „*Barnabáš byl velice podobný oběma pomocníkům, stejně štíhlý jako oni, stejně přiléhavě oblečený, též stejně čiperný a hbitý jako oni, a přece docela jiný... Byl skoro celý v bílém, šaty asi nebyly z hedvábí, byl to zimní oděv jako každý jiný, ale přitom jemný a slavnostní jako hedvábný šat.*“

⁶⁰⁰ Z 195

⁶⁰¹ P 57,58

⁶⁰² „*Říkáte, že úředníci jsou líní, všichni určitě ne, zvláště tenhle vyšetřující soudce ne, napíše toho spoustu.*“ P 60

⁶⁰³ „*Vybral jsem si velkou postel, v ložnici je přece postel hlavní věc! Ach, kdo se tak může natáhnout a dobře spát, tahle postel by pro dobrého spáče musela být opravdu skvostná věc. Ale i mně, který jsem pořád unaven a přitom nemohu spát, je v ní příjemně, setrvávám v ní valnou část dne, vyřizuji tu všechnu korespondenci, provádím tu výsledky stran. Jde to docela dobře. Strany si tu ovšem nemají kam sednout, ale oželí to, i pro ně je přece příjemnější, jestliže samy stojí a protokolista se cítí dobře, než sedí-li si pohodlně a přitom se na ně někdo osopuje.*“ Z 288

⁶⁰⁴ „*Vždyť úředníci nejraději vyřizuji úřední záležitosti ve výčepu nebo u sebe v pokoji, pokud možno při jídle nebo v posteli před usnutím, nebo ráno, když jsou příliš unaveni, aby vstali, a chtějí se ještě trochu protáhnout v posteli.*“ Z 268

⁶⁰⁵ „*Cože!*“ zvolal K. „*Spí? Když jsem se díval do pokoje, byl ještě vzhůru a seděl u stolu.*“ - „*Tak tam sedí i teď,*“ řekla Frída, „*už když jste se na něj díval, spal, copak bych vás tam jinak nechala nahlížet? On takhle spává, páni spí velmi mnoho, je to k neuvěření. Ostatně, kdyby tolik nespál, jak by ty lidi mohl snést?*“ Z 48

⁶⁰⁶ „*Kancelářský život obzvláště je tak vyčerpávající, že v něm lze pokračovat jen tehdy, když se pečlivě dbá i na ty nejdrobnější podružnosti a nepřipustí se pokud možno žádná změna. Například okolnost, že kalamář se o šířku dlaně odsune ze svého obvyklého místa, může ohrozit tu nejdůležitější práci*“ Z 402

⁶⁰⁷ „*Leží,*“ řekl sluha slézaje, „*na posteli, samosebou v šatech, ale přece jen si myslím, že dříme. Někdy na něj tady ve vsi, jakmile změní způsob života, padne tahle únava.*“ Z 271

⁶⁰⁸ Z 40

⁶⁰⁹ „*Když jste nechal hlídání, mohl Klamm odjet. Je ovšem s podivem, jak je ten pán citlivý. Všimla jste si, paní hostinská, jak neklidně se rozhlížel?*“ Z 123

zanechal. Citliví jsou páni úředníci i na sebemenší změny,⁶¹⁰ které se v neúředním světě dějí, neboť se s jeho nepřízní snaží bojovat právě tím, že si v něm vytvářejí řád a známá místa, kde opět nabývají alespoň trochu sebejistoty. Přesto však zůstávají v neúředním světě díky své citlivosti značně bezbrannými. „*Jak páni vstanou od psacího stolu, jsou takoví; nevyznají se ve světě, z roztržitosti vyřknou ty největší hrubosti, ne všichni, ale mnozí z nich.*“⁶¹¹ Není se ani čemu divit, uvážíme-li, že „*úředníci jsou sice nadmíru vzdělaní, ale přece jen jednostranně, v jeho oboru stačí úředníkovi jediné slovo, aby naráz prohlédl celé myšlenkové řetězce, avšak věci z jiného oddělení mu lze vykládat hodiny, bude snad zdvořile přikyvovat, ale rozumět nebude ani slovo.*“⁶¹² Jednostranně vzdělaný člověk, úřední „specialista“, je životaschopný pouze mezi zdmi kanceláře, jež je příslušným domovem jeho oboru. Jakmile je dveřmi opustí a vejde do neúředního světa, je okamžitě vystaven celé jeho rozmanitosti a úzce specializovaný úřední rozum rázem pozbývá jistoty a základní pojmy a souvislosti mezi nimi mu unikají. Pak se lehce stane, že „*když takový světa neznalý muž jako Sortini zaplane láskou k venkovské dívce, vypadá to ovšem docela jinak, než když se zamiluje truhlářský pomocník odvedle.*“⁶¹³ Láska je přesně jednou z těch „věcí“ neúředního světa, kde selhává schopnost úřadu dokonale zaevidovat a popsat tento jev. Ostatně, „*nešťastná úřednická láska neexistuje.*“⁶¹⁴

c) Zachovávání odstupu od stran

Zámečtí úředníci úřadují buď na zámku nebo dole ve vsi v Panském hostinci. „*Neustále spěchají, jen proti své vůli pobývají ve vsi, nemají nejmenší chuť protahovat svůj pobyt zde nad nezbytně nutnou míru.*“⁶¹⁵ Při cestě mezi zámkem a vsí a opačně jezdí tryskem a často střídají cesty.⁶¹⁶ Důvod jejich neustálého spěchu je prostý. Musí neustále zachovávat pohyb, neboť statická poloha je vystavuje nebezpečí útoku strany, která by mohl využít okamžiku, kdy jsou zrovna v klidu a proniknout k nim se svojí prosbou. Proto jim při cestě „*ani nenapadne vyhlížet z okénka vozu a hledat venku žadatele, vozy jsou napěchované spisy, jež úředníci studují.*“⁶¹⁷

⁶¹⁰ Erlanger: „*Jde o toto,*“ řekl, „*ve výčepu sloužila dříve jistá Frída, znám ji jen podle jména, ji samu neznám, nestarám se o ni. Tato Frída nosívala někdy pivo Klammovi. Teď je tam, zdá se, jiné děvče. Ta změna je přirozeně bezvýznamná, patrně pro každého a pro Klamma docela určitě. Čím větší je však nějaká práce, a Klammova práce je samozřejmě největší, tím méně sil mu zbývá na obranu proti vnějšímu světu, proto ho pak kterákoli bezvýznamná změna kterékoli bezvýznamné věci může po(303) vážlivě rušit. Sebemenší změna na psacím stole, odstranění skvrny, která tam byla od nepaměti, to všechno může rušit a stejně tak nová číšnice. Nuže, i když toto všechno každého druhého při kterékoli práci samozřejmě ruší, Klamma to neruší, o tom nemůže být ani řeči. Přesto je naší povinností pečovat o Klammovo pohodlí tak, že odstraňujeme i ta vyrušení, která pro něho vyrušením nejsou - a jeho pravděpodobně nevyruší vůbec nic -, připadají-li nám jen jako možná vyrušení. Neodstraňujeme ta vyrušení kvůli němu, kvůli jeho práci, nýbrž kvůli sobě, pro své svědomí a klid.*“ Z 303 - 304

⁶¹¹ Z 220

⁶¹² Z 241

⁶¹³ Z 220

⁶¹⁴ „*Věř mi, že vztah žen k úředníkům lze posuzovat jen velmi těžko, nebo spíš vždy velmi lehko. Tady láska nikdy nechybí... My však víme, že ženy nemohou než milovat úředníky, jakmile k nim jednou úředníci obrátí tvář, ba milují je už předtím, ať to jakkoli zapírají, a Sortini nejenže k Amálii obrátil tvář, on přeskočil oj, jakmile ji uviděl, nohama ztuhlýma od práce za psacím stolem přeskočil oj.*“ Z 221

⁶¹⁵ Z 268

⁶¹⁶ „*Jedou-li úředníci do vsi nebo zpátky na zámek, nejsou to přece výlety, na vsi i na zámku na ně čeká práce, proto jedou co nejrychleji.*“ Z 74

⁶¹⁷ Z 242

Obdobně se úředníci zajišťují proti nezbytným⁶¹⁸ nočním výslechům „a jejich snad jen zdánlivým nevýhodám, pokud to jde. Také to dělají, a to ve značné míře, a připouštějí pouze takové jednací předměty, jichž se v žádném ohledu netřeba příliš obávat, důkladně je před jednáním prozkoumají, a žádá-li si to výsledek zkoumání, odřeknou třeba na poslední chvíli veškeré výsledky, posilují se tím, že často desetkrát předvolají některou stranu, než ji doopravdy přijmou, s oblibou se dávají zastupovat kolegy, kteří nejsou příslušní pro dotyčný případ a mohou jej proto snáze projednávat, stanoví jednání aspoň na začátek nebo na konec noci a vyhýbají se středním hodinám - takových opatření je ještě spousta; dovedou si držet lidi od těla, páni tajemníci, jsou skoro stejně odolní jako zranitelní.“⁶¹⁹

d) Vzájemná zastupitelnost a zastírání příslušnosti

Ke stejnému účelu jako neustálý pohyb, tedy k vyhnutí se prosbám stran nebo alespoň k jejich zmatení, slouží vzájemné zastírání příslušnosti mezi jednotlivými úředníky. S oblibou navštěvují společenské akce pouze v zastoupení, „a je proto těžké poznat, pro co je který z nich příslušný.“⁶²⁰ Často mají jen jemně odlišná jména. Například o úředníku Sortinim se ví pouze to, „že jeho jméno je podobné Sordiniho jménu, nebýt té podoby jmen, patrně by se o něm vůbec nevědělo. I jako hasičského odborníka si ho lidé patrně pletou se Sordinim, který vlastně je tím odborníkem a využívá podobnosti jmen, aby svalil na Sortiniho zejména reprezentační povinnosti a zůstal nerušen v práci.“⁶²¹

e) Neobyčejná píle a snaživost

Starosta popisuje neobyčejnou píli úředníka Sordiniho: „Je příliš zavalen prací, jeho místnost mi popisovali tak, že všechny zdi jsou zakryty sloupci velikých, na sebe naskládaných balíků se spisy, to jsou jen spisy, které má Sordini právě v práci, a protože se spisy z balíků neustále vytahují a do nich zastrkují a všechno probíhá ve velkém spěchu, zřítí se ty sloupce každou chvíli a právě tento neustálý, krátce po sobě se opakující rachot se stal pro Sordiniho pracovnu příznačný. Je to tak, Sordini je dělník a nejmenšímu případu věnuje stejnou péči jako největšímu.“⁶²²

Snaživost úředníků se projevuje i tím, že v ústřední kanceláři zámku je nepřetržitá služba, dokonce i v noci zde zvedají telefony.⁶²³ Obdobně je tomu i s nočními výslechy, které úředníci provádějí v Panském hostinci.⁶²⁴

⁶¹⁸ „Noční výslechy nejsou sice nikde přímo předepsány, nepřestupujeme tedy žádný předpis, snažíme-li se jim vyhnout, ale poměry, přemíra práce, celý ráz činnosti úředníků na zámku, jejich značné zaneprázdnění, předpis, že výslech strany je nutno provést až po úplném skončení ostatního šetření, potom však okamžitě, to vše a mnohé jiné učinilo přece z nočních výslechů nevyhnutelnou nutnost. Jestliže se však staly nutností - říkám já -, je to přece také, aspoň nepřímou, výsledek předpisů a štourat do podstaty nočních výslechů znamenalo by pak skoro - samozřejmě trochu přeháním, proto to smím jako nadsázku vyslovit - znamenalo by pak dokonce štourat do předpisů.“ Z 293

⁶¹⁹ Z 295

⁶²⁰ Z 211

⁶²¹ Z 210

⁶²² Z 76

⁶²³ „A nechýbí tam ani snaživost, v ústřední kanceláři je služba i v noci.“ Z 10

f) Bezohlednost jako služební ctnost

„Ke stranám jsou tajemníci bezohlední, ovšem o nic bezohlednější než k sobě, nýbrž jen zrovna tak bezohlední. Vlastně je ta bezohlednost pouze železným dodržováním a prováděním služby, je to největší ohleduplnost, jakou si mohou strany přát.“⁶²⁵

g) Přehled dalších charakteristických vlastností a popisů úředníků

„Někteří úředníci, aby se zotavili z ustavičné duševní námahy, se čas od času věnují truhlářství, jemné mechanice a podobným věcem.“⁶²⁶

„Rozmary pánů jsou vrtkavé.“⁶²⁷

„Jsou to velcí páni, ale člověk musí ze všech sil přemáhat hnus, má-li po nich uklízet.“⁶²⁸

„Řečem pánů nelze příliš důvěřovat, páni při takových příležitostech rádi říkávají něco příjemného, ale význam to má nevelký nebo vůbec žádný, sotva to vypustí z úst, už to navždy zapomněli, při nejbližší příležitosti jim ovšem každý sedne znovu na lep.“⁶²⁹

„Většina úředníků se na veřejnosti zdá nevšimavá.“⁶³⁰

Ranní procitnutí je pro úředníka nejzranitelnějším okamžikem dne.⁶³¹

⁶²⁴ „Za to je dokonce Erlangerovi třeba být velmi vděčný. Vždyť jedině jeho dobrá vůle a vysoké pojetí vlastního úřadu ho vedou k tomu, že vůbec do vsi přijde, mohl by, kdyby chtěl - a snad by to dokonce lépe odpovídalo předpisům-, poslat nějakého nižšího tajemníka, aby sepsal protokoly. Ale to on většinou odmítá, sám chce prý všechno vidět a slyšet, musí však na to obětovat noci, neboť v jeho úředním plánu se nepočítá s časem na cesty do vsi.“ Z 269

⁶²⁵ Z 291

⁶²⁶ Z 271

⁶²⁷ Z 218

⁶²⁸ Z 323

⁶²⁹ Z 226

⁶³⁰ Z 215

⁶³¹ „Když se člověk ráno probudí, aspoň obvykle najde všechny věci tak, jak byly, na tom místě, kde byly navečer. Byl přece ve spánku a ve snu alespoň zdánlivě v podstatně odlišném stavu, než když bdí, a (jak ten člověk docela správně řekl) je třeba nekonečné duchapřítomnosti či lepé pohotovosti k tomu, aby postřehl, když otevře oči, že všechno, co tam je, je jaksi na tom místě, na kterém to večer zanechal. Proto je prý také okamžik procitnutí nejriskantnějším okamžikem dne, jakmile jej prý přečkáme, aniž jsme byli ze svého místa někam odvedeni, můžeme být celý den v poklidu.“ Z 250

III.3. Popis pomocných úředních osob (kleru)

a) Tajemníci

„Pan Momus je Klammův tajemník jako kterýkoliv jiný tajemník, jenomže jeho úřední sídlo, a nemýlím-li se, i jeho úřední působnost -“ Momus od svých písemností živě vrtěl hlavou, a tak se hostinská opravila: „tedy pouze jeho úřední sídlo, nikoli úřední působnost, je omezeno na vesnici. Pan Momus obstarává Klammovi písemné práce, jež jsou ve vsi potřeba, jako první přijímá veškeré žádosti, které odtud Klammovi přicházejí.“ K., na něhož to všechno zatím nijak zvlášť nezapůsobilo, hleděl na hostinskou prázdným pohledem, a tak hostinská napůl v rozpacích dodala: „Tak je to zařízeno, všichni páni ze zámku mají své vesnické tajemníky.“ Momus, který naslouchal daleko pozorněji než K., řekl hostinské na doplnění: „Většina vesnických tajemníků pracuje jen pro jednoho pána, kdežto já pro dva, pro Klamma a pro Vallabena.“ „Ano,“ řekla hostinská, která se už také rozpomněla, a obrátila se ke K.: „Pan Momus pracuje pro dva pány, pro Klamma a pro Vallabena, je tedy dvojnásobným tajemníkem.“⁶³²

„Podle jednoho starého rčení mají být dveře tajemníků vždycky otevřené.“⁶³³

b) Posli

„Barnabáš byl asi tak velký jako K., přesto se zdálo, jako by se k němu Barnabáš pohledem skláněl, přitom však se díval skoro pokorně, bylo nemožné, aby tento člověk někoho zahanbil. Jistě, byl to jen posel, neznal obsah dopisů, které roznášel, ale již jeho pohled, jeho úsměv, jeho chůze člověku připadala jako poselství, třeba o něm sám neměl tušení. A K. mu podal ruku, což ho zjevně překvapilo, neboť se chtěl pouze uklonit.“⁶³⁴

„Cožpak je to tak vysoký cíl, chtít být zámeckým poslem? Každý, kdo dovede běhat a udržet v paměti pár slov nějakého vzkazu, je schopen stát se zámeckým poslem. Také to není placené místo. Prosba, aby byl člověk přijat jako zámecký posel, je, zdá se, chápána jako prosba malých dětí, které nemají nic na práci a derou se o to, aby směly dospělým někam zajít, udělat nějakou práci, všechno jen jako poctu a kvůli té práci samé.“⁶³⁵

c) Pomocníci

„Od zámku přicházeli dva mladíci středního věku, oba velmi štíhlí, v přiléhavých šatech, i ve tváři jeden druhému velmi podobní, z temně hnědé obličeje vystupovala obzvlášť

⁶³² Z 124 - 125

⁶³³ Z 287

⁶³⁴ Z 34

⁶³⁵ Z 388

černá bradka. Vzhledem ke stavu silnice šli kupodivu rychle, štíhlýma nohama švihali do taktu.⁶³⁶

„Přesto však člověk ze zkušeností získaných za bílého dne bohužel věděl, že jsou to velmi všímaví pozorovatelé, že na K. bez přestání civí, i když si třeba jakoby při dětské hře dělají z rukou dalekohledy a podobné hlouposti nebo po něm jen pomrkávají a zdánlivě se zabývají hlavně svými vousy, na nichž si velmi zakládali a jejichž délku a sílu si navzájem nescíslněkrát porovnávali a nechávali si je posuzovat dokonce i od Frídy.“⁶³⁷

d) Sluhové

Úřední sluha „byl dosti malý, ale velmi široký muž, i jeho tvář byla široká a upřímná, tím menší v ní vypadaly oči, nikdy docela otevřené. Jeho oděv připomínal oděv Klammův, byl ovšem obnošený, špatně mu padl, zvláště nápadné to bylo na příliš krátkých rukávech, neboť i sluha měl velmi krátké paže, oblek byl podle všeho určen pro ještě menšího muže, sluhové patrně nosili staré šaty po úřednících. To také možná posilovalo příšfovečnou pýchu sluhů, i tenhle vypadal, jako by si myslel, že uposlechnutím zvonku už vykonal všechnu práci, která se po něm může chtít, a podíval se na K. s tak přísným výrazem, jako by byl povolán, aby si K. vzal na komando.“⁶³⁸

„V podstatě jsou to většinou klidní lidé, lehká služba je však zhýčkala a udělala z nich neotesance, ‚měj se jak sluha,‘ žehnávají se úředníci navzájem, a opravdu, co do blahobytu jsou prý sluhové na zámku ti praví páni; dovedou si toho také vážit a na zámku, kde podléhají místním zákonům, se chovají tiše a důstojně, z mnoha stran to mám potvrzeno, a i tady najdeš mezi sluhy zbytky toho chování, ale jen zbytky, jinak jsou jako proměnění tím, že pro ně ve vsi tak docela neplatí zámecké zákony; divoká, vzpurná čeládka, kterou místo zákonů ovládají nenasytné pudy. Jejich nestoudnost nemá meze, štěstí pro vesnici, že se smějí z Panského hostince vzdálit jen na rozkaz, v hostinci samém však s nimi člověk musí hledět vyjít.“⁶³⁹

„Na zámku se úplně promění a nikoho už patrně nepoznají, a obzvláště ne někoho, s kým se stýkali ve vsi, třeba mu v stáji stokrát přísahali, že se těší na shledání v zámku.“⁶⁴⁰

„Páni často mění své sluhy.“⁶⁴¹

⁶³⁶ Z 20

⁶³⁷ Z 53

⁶³⁸ Z 172

⁶³⁹ Z 246

⁶⁴⁰ Z 247

⁶⁴¹ Z 246

ZÁVĚR

Cílem mé diplomové práce mělo být nalezení, popsání a systematické utřídění juristických kategorií v díle Franze Kafky. Posouzení, nakolik výše předkládaný text splnil tento základní úkol, přenechávám zasvěcenému čtenáři. Rád bych jej ale prostřednictvím závěru upozornil ještě na jednu důležitou skutečnost.

Jakkoliv jsem se touto prací pokusil o věcný a přísně neosobní popis soudů, úřadů a úředních osob v Kafkově díle, omezený navíc snahou o zachování postupů charakteristických pro právní myšlení a jazyk, došel jsem nakonec k poznání, že důležitou součástí Kafkových úředních a soudních světů je osoba adresáta úřední činnosti. Především její charakterové vlastnosti umožnily popsat a odhalit skutečný ráz úředního světa a do jisté míry se staly i předpokladem jeho existence. Ne na každého člověka mohou úřady působit stejně. Na některé lidi dokáže úřad zapůsobit jen hrubou fyzickou silou, která však nikdy nepronikne do jejich duše, aby je přinutila smířit se s úředními rozhodnutími a přijmout je za nový obraz světa. Má-li úřední činnost dosáhnout svého absolutní rozměru, musí nejen vyvinout účinné metody k prosazení své absolutní povahy, ale především nalézt vhodné osoby, jež budou na její působení reagovat odpovídajícím způsobem. Odpověď na otázku, zda je takovou „vhodnou“ osobou i zeměměřič K. podává Kafka v jednom z fragmentů k Zámku: *„K. žije u nás ve vsi už dost dlouho, ale je tu cizí, jako kdyby přišel včera večer, a je v stavu zabloudit i v těch třech ulicích, které ve vsi jsou. Přitom se snaží dávat dobrý pozor a za svými záležitostmi jde jak honící pes, jenže mu není dáno, aby se tu zabydlel. Vyprávím mu dnes třeba o Bürgelovi, on horlivě poslouchá, zajímá ho přece všechno, co se mu vypráví o úřednících ze zámku, vyptává se znalecky, znamenitě vše chápe, nejen zdánlivě, nýbrž skutečně, ale věřte mi, druhý den nic neví. Anebo spíš ví, nezapomene dočista nic, ale je toho na něho moc, ta spousta úředníků ho mate, nezapomněl nic z toho, co mu kdy kdo vyprávěl, vyslechl toho spoustu, neboť využije každé příležitosti, jen aby rozšířil své vědomosti, a teoreticky se vyzná v úřednictvu možná lépe než my, vtom je obdivuhodný, ale jakmile má své vědomosti použít, dostane se jaksi do falešného pohybu, točí se jako v kaleidoskopu, nedovede toho použít, zesměšňuje ho to. Nejspíš je to všechno přece jen tím, že není zdejší. Proto se také se svou věcí nehýbá z místa. Však víte, tvrdí, že sem byl naším hrabětem povolán jako zeměměřič, v podrobnostech je to úplně fantastická historie, kterou zde teď nechci rozebírat. Zkrátka sem byl povolán jako zeměměřič a taky se jím chce stát. Jistě aspoň z doslechu víte o obrovské námaze, již kvůli této maličkosti zatím zcela bezvýsledně vynaložil. Jiný by za tu dobu vyměřil už deset zemí, on pořád ještě pendluje od jednoho tajemníka k druhému, k úředníkům si vůbec netroufá; a na to, že by byl někdy puštěn k zámeckému pánovi, na to si patrně nikdy nedělal naději. Spokojuje se s tajemníky, a když přijdou ze zámku do Panského hostince, podstupuje jednou denní, podruhé noční výslechy a Panský hostinec obchází jak liška kurník, až na to, že lišky jsou ve skutečnosti tajemníci a on slepice.“*⁶⁴²

Tím nejdůležitějším znakem K-ovy osoby, který ji činí poddajnou a lehce manipulovatelnou úředními postupy a triky, je její nezakotvenost k určitému místu. K. nemá

⁶⁴² Z 397 - 398

domov, je ve vsi cizincem a velmi lehce se stává obětí úřední manipulace. Jen nepříslušnost zeměměřiče K. ke komunitě obce, jen jeho „bezdomovectví“ umožňují zámeckému úřadu rozehrát s K. nelítostnou hru o „místo ve světě“.

Uvědomíme-li si v naznačených souvislostech, jak velkou roli hraje v příběhu zeměměřiče K. skutečnost, že přichází do zámeckého úředního světa jako cizinec a zůstává jím až do konce, odhalíme zároveň i omezení absolutní povahy zámeckého úřadu. Jeho moc je závislá výhradně na jediném výchozím předpokladu, kterým je vykořeněnost člověka a jeho nezakotvenost v určité komunitě. Právě takový člověk se velice lehce stává obětí úřední manipulace. Zde se nám otvírá velký prostor pro interpretaci Kafkova díla, která již může opustit uzavřenost juristického jazyka a přiblížit se více osudu románového hrdiny, jehož autor je pražským Židem, prožívajícím intenzivně konec jednoho a počátek úplně jiného století.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Blanchet, André: *Franz Kafka neboli posedlost skrytým bohem*, Orientace. č.4, Praha 1995
- Grönzinger, Karl Erich: *Kafka a kabala*, Rybka, Praha 1998
- Binder, Hartmut: *Vor dem Gesetz: Einführung in Kafkas Welt*, Metzler, Stuttgart 1993
- Kafka, Franz: *Papís jednoho zápasu*, Odeon 1968
- Kafka, Franz: *Der Proceß*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt a. M. 1994
- Kafka, Franz: *Das Schloß*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt a. M. 1994
- Franz Kafka und das Judentum*, Athenäum Verlag GmbH, Frankfurt am Main 1987
- Kafka, Franz: *Zámek*, Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1997
- Kafka, Franz: *Proces*, Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1997
- Kafka, Franz: *Povídky I.*, Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1999
- Kafka, Franz: *Povídky II.*, Nakladatelství Franze Kafky, Praha 2003
- Kafka, Franz: *Povídky III.*, Nakladatelství Franze Kafky, Praha 2003
- Kafkova zpráva o světě. Osudy a interpretace textů Franze Kafky*, Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1999
- Nuska, Bohumil a Pernes, Jiří: *Kafkův Proces a Švihova aféra*, Barrister-Principal, Brno 2000
- Robert, Marthe: *Sám jako Franz Kafka*, Nakladatelství Franze Kafky, Praha 2001
- Trost, Pavel: *K metodě výkladu Kafkových děl*, in: *Studie o jazycích a literatuře*, Praha 1995
- Wagenbach, Klaus: *Franz Kafka*, Mladá fronta, Praha 1993